

KLEIO

Protest Aeroflot
tegen rookverbod VS
RUSLAND De regering

metr

<http://www.metrovandaag.nl> • GRATIS • VRIJDAG 23 JUNI 2000

Nederlandse chauffeur
De 12-jarige Nederlandse chauffeur van de vrachtwagen, waarin 18 Chinese immigranten zaten, is gearresteerd. De chauffeur wordt beschuldigd van het overtuigen van de immigranten om de vrachtwagen te gebruiken als vluchtmiddel.

Geen vluchten naar stakend Frankrijk

STAKING KLM schrapt maandag en dinsdagochtend zeventien vluchten naar Frankrijk wegens staking van de Franse luchtvaartmaatschappij Air France.

Onderzoekers CDU-affaire krijgen bankafschriften
De commissie van de Duitse Bondsdag die de zwartgeldkas van de CDU onderzoekt, krijgt bankafschriften uit Zwitserland over mogelijke betalingen van ameerleed.

Rekenkamer kraakt beleid rond Betuwerijk

Hoge kindersterfte in armste landen
In de allerarmste landen sterven bijna tweehonderd kinderen per uur. Dit hoge sterftecijfer is een direct gevolg van het falen van de internationale gemeenschap, die beloften over armoedebestrijding de gestelde doelen nog te kunnen halen. Tijdens een VN-bijeenkomst in Kopenhagen in 1995 is afgesproken de kindersterfte met tweederde terug te dringen in 2015. Als de regeringen zich aan

speciale com-
en noodzaak
gaan afwegen
Minister

**'Politiek is voor een deel theater':
Hans Wiegel**

Het examen van 2000

Gesprek met Steven Saylor

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede
voorzitter (OAC, KLEIO,
Euroclio, KNHG en de
Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink
vice-voorzitter (Commissie
Vrouwen- en Gender-
geschiedenis, Euroclio,
stofomschrijvingen, CEVO,
Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen
secretaris (Commissie Basis-
vorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@
freeler.nl

Herry Groothuis
(Commissie PA-BO,
Werkgroep Staatsinrichting,
contacten met Cito en SLO,
veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@
worldonline.nl

Renée Schreuder
(Beheer VGN-website,
bestuursberichten Kleiokrante,
Commissie Volwassenen-
educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester
(Commissie Havo/Vwo,
Intercommissie, Commissie
Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-
meester@uclo.rug.nl

Johan Raven
penningmeester (Didactiek-
en activiteitencommissie, con-
tacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Administratie VGN:
Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: danielle@euroclio.nl

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>
Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

**Kleio is het blad van de
Vereniging van docenten
in geschiedenis en staats-
inrichting in Nederland
(VGN). Leden ontvangen
het gratis. Wilt u lid wor-
den? Vul het strookje ach-
ter in dit nummer in en
stuur het naar de adminis-
tratie.**

**Aanmelding is ook moge-
lijk via de VGN-site.**

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,-
HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,-
HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,-
met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,-
dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap
(alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,-
pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

Abonnement voor instellingen:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,-
binnen Europa
- Buitenland, f145,-
buiten Europa
- Losse nummers f 15,-
incl. verzendkosten

Van de redactie

Op het moment dat dit num-
mer van *Kleio* in de bus valt,
bent u misschien al weer terug
van uw welverdiende vakantie.
Het eerste (voor sommigen
tweede) schooljaar van de
invoering van de tweede fase
en het studiehuis is historie
geworden. Hopelijk tasten we
– door ervaring wijs gewor-
den – bij de start van de
nieuwe cursus wat minder in
het duister dan één, twee jaar
geleden.

De jammerklachten over het
mislukte havo-eindexamen
geschiedenis van jongstleden
mei zijn inmiddels allang weer
verstomd. Weet u nog dat het
discussieforum van de VGN-
website barstte van de klach-
ten? Een late echo daarvan is
in dit nummer terug te vinden
in het commentaar op de
examens, waarin de roede
evenmin gespaard wordt.

Wie in het staartje van de
vakantie nog eens een histori-
sche roman wil lezen, kan baat
hebben bij het *Kleio*-gesprek
met de auteur van Romeinse
detectives, Steven Saylor, en
bij Jos Trippenree's tips voor
spannende boeken.

Of los daarvan Hans Wiegel de
Nederlandse politiek nog eens
op scherp wil komen zetten,
leest u in het interview met
deze oud-politicus.

Kleio, muze der geschiedenis,
wenst al haar discipelen sterk-
te en succes toe in de aanloop
naar het nieuwe schooljaar!

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden
@wxs.nl

Carla van Bortel,
Evieveland 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.
E-mail: c.vanbortel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,
Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen
@hccnet.nl

Hans Pols,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Huib Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@
worldonline.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.

Jos Trippenree, secretaris,
Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Tineke Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

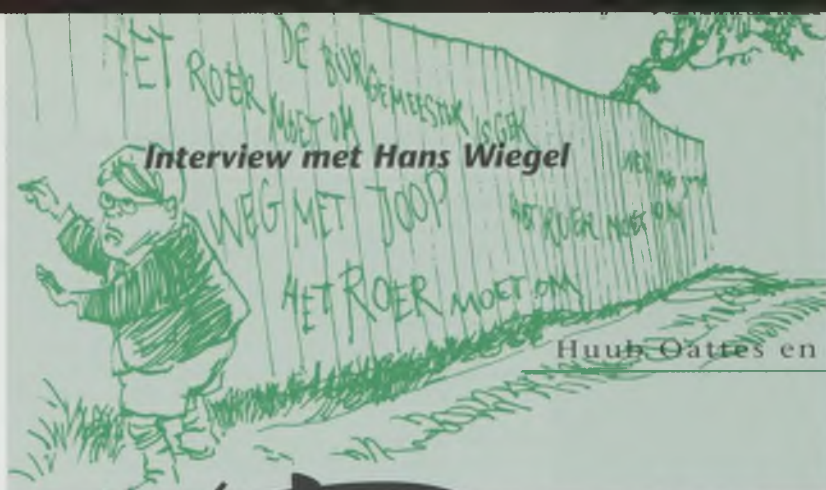
*Wilt u artikelen voor Kleio toe-
sturen aan de secretaris van de
redactie.
Berichten voor de Kleiokrante,
aktualiteiten, mededelingen van
commissies, aankondigingen en
dergelijke kunnen naar de
eindredacteur.
Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met de eindredacteur.*

In dit nummer

- 2 *Interview*
Politiek is voor een deel theater
Huub Oattes en Jan van Oudheusden
Hans Wiegel over het schoolvak geschiedenis 'toen en nu' en zijn carrière in de politiek
- 6 *Maatgevend voor de nieuwe eeuw?*
Het examen van 2000
Hans Pols, Jan van Oudheusden
Docenten leveren commentaar op de vragen van het afgelopen examen.
- 16 *Ideetje?*
Politiek en 'Metro'
Elise Storck
Hoe maak je leerlingen duidelijk wat 'politiek' is? Neem een *Metro* of een *Sprint*.
- 19 *Een vuller van gaten ...*
KleioGesprek met Steven Saylor
Tineke Bogaerts en Jos Trippenzee
In juni was Steven Saylor in Nederland. Hij vertelde hoe hij voor zijn historische detectives de Romeinse oudheid gebruikt.
- En verder*
- 24 *Boek van de maand*
- 27 *Boeken*
- 36 *KleioKrant*

In dit nummer is het register op de 40e jaargang (1999) geniet.

Interview met Hans Wiegel

Huib Oattes en Jan van Oudheusden

'Politiek is voor een deel theater'

Is Hans Wiegel (1941) nu al geschiedenis? Vanaf het moment in 1967 dat de VVD-politicus als jongste Kamerlid in de groene bankjes plaatsnam, tot in de fameuze 'Nacht van Wiegel' van 1999, belichaamt Wiegel ruim drie decennia vaderlandse geschiedenis en politiek. Reden voor 'Kleio' om een geanimeerd gesprek te hebben met het fenomeen. Hoe is zijn kijk op het schoolvak geschiedenis en hoe blikt hij terug op de jaren van strijd tegen ome Joop, op de formatie van 1977, op de kwestie-Aantjes?

Wiegel ontvangt ons op een warme lentemiddag in de lommerrijke tuin van het kasteelachtige buitenhuis Wittenburg te Wassenaar, waar de tafels al onberispelijk gedekt staan voor een dinertje voor de leden van het kabinet-Van Agt (1977-1981), waarin Wiegel vice-premier was en minister van Binnenlandse Zaken. Zo'n etentje houden de dames en heren jaarlijks nog wel een keer of drie! Zo hecht is kennelijk nog de band van dit team, ooit gesmeed tijdens dat andere fameuze etentje, op die novemberavond in 1977 in het Haagse Le Bistrot: het onderonsje tussen Hans en Dries bij een goed glas wijn.

Daar hadden ze hun vijand, Joop den Uyl, even mooi tuk. Vijf maanden lang was er gekneed, gezweet en gezwoegd op een regeerakkoord van het kabinet-Den Uyl-II: opnieuw rood met een wit randje. Toen bleek dat het feest niet door ging. Een PvdA-partijraad sprak een veto uit. Vervolgens knutselden Hans en Dries in een handomdraai een CDA-VVD-coalitie in elkaar. Die hield

tegen alle verwachtingen in de volle vier jaar stand. Wiegel kan zich er nog om amuseren.

Het schoolvak geschiedenis

Op dat soort 'Sternstunden' komen we nog terug. Eerst willen we weten wat het schoolvak geschiedenis de jonge Hans Wiegel indertijd te zeggen had.

Wiegel: 'Mijn interesse voor het vak geschiedenis is zonder twijfel groot. Ik had eigenlijk wel geschiedenisleraar willen worden! Dat had ik te danken aan de geschiedenisleraar op het gymnasium te Hilversum, de nu 88-jarige J.J. Boer. Hij had een automatische orde in zijn klas. Hij was een geboren verteller en wij hingen aan zijn lippen als hij weer een verhaal vertelde. Op elke lustrumviering van mijn school kun je intekenen om nog eens een les bij een oud-docent bij te wonen. Boer kent ons nog allemaal en speelt zijn rol vol overtuiging. Toen wij eens wat zaten te dollen in de banken bulderde hij vanaf de kathedraal: "Wiegel! Hij is vadsige lijf uit je bank en let op!"

Hij heeft mijn belangstelling voor geschiedenis sterk gevormd.'

Moesten de leerlingen van toen ook al in debat en zo?

'Nee hoor, jongelui van nu leren dat veel beter. Wij zaten toen in de bank te luisteren, leerden thuis onze lessen en werden vervolgens overhoord. Discussies vonden niet plaats, evenmin als groepsgewijs werken aan projecten en dergelijke. Pas in mijn JOVD-tijd werd ik echt politiek bewust en leerde ik debatteren.

Mijnheer Boer deed ook aan staatsinrichting zonder dat wij ooit in de gaten hadden wat zijn politieke voorkeur was. Dit in tegenstelling tot wat mijn dochter op de middelbare school in Leeuwarden van haar docent aan lofzangen op de Russische revolutie moest aanhoren. Twee jaar lang heeft die vent daarover doorgezeurd. Dat werd niet door de leerlingen gewaardeerd, net zomin als dat ze hem met zijn voornaam moesten aanspreken. Ik vond dat bezopen, want het gaat om kennisover-

dracht en om jonge mensen te leren denken, niet om ze te vertellen wat ze moeten denken.

Mijnheer Boer had het vaak over het historisch benul en dat heb ik goed onthouden. Het verleden kennen om te weten hoe je in toekomstige situaties moet opereren. Hier heb ik later in mijn politieke carrière veel aan gehad. Je leerde ook over de omgang van kabinetten met de volksvertegenwoordiging en het machtsspel tussen fractievoorzitters en ministers. Zo waren bij de PvdA Drees en Van der Goes van Naters water en vuur, maar Drees had als premier de macht. Bij de KVP was het precies andersom: daar bepaalde fractievoorzitter Romme wat er gebeurde.'

Uit een recente enquête bleek dat veel parlementariërs weinig kennis meer van de geschiedenis hebben.

'Dat is jammer, want je moet je eigen (parlementaire) geschiedenis natuurlijk goed kennen en weten wanneer er reeds eerder over een onderwerp is gesproken. Je ziet dan soms dat er bepaalde lijnen lopen naar discussies van wel vijftig jaar daarvoor.'

Hoe belangrijk is het vak geschiedenis voor de schoolgaande jeugd?

'Ik heb geen kennis van het huidige geschiedenisonderwijs. Wel weet ik dat geschiedenis essentieel is voor burgers. Zij moeten weten over Karel de Grote, Karel V, de Gouden Eeuw en natuurlijk vooral over de grote veranderingen in de twintigste eeuw. Ook voor de multiculturele scholen in de grote steden is het van belang dat allochtone leerlingen de Nederlandse geschiedenis kennen. Als allochtonen alleen belangstelling houden voor hun eigen geschiedenis, dan hadden ze niet van huis moeten vertrekken. Nieuwkomers moeten de Nederlandse geschiedenis kennen en dan bedoel ik geen Piet Hein-verhalen, maar de geschiedenis van tolerantie, van democratie en vrijheid van onderwijs.'

Was polarisatie leuk?

We lezen een fragmentje voor uit een Kleio-recensie, waarin wordt beschreven hoe op de avond van de val van het kabinet-Den Uyl, in maart 1977, een zaal vol VVD-ers rondom de jonge oppositieleider Hans Wiegel bijkans uit zijn dak ging van vreugde en leedvermaak. Polarisation vierde hoogtij, en politiek werd nog op het scherpst van de snede uitgevochten. Daarbij vergeleken is het nu maar een dooie boel in de politiek. Als

Wiegel terugkijkt, overheerst dan niet de heimwee naar het gevecht, het conflict?

Wiegel: 'Ik kan met plezier aan die tijd terugdenken, maar je moet het verleden niet idealiseren. Een groot voordeel van toen was de politieke belangstelling en betrokkenheid van de burgers bij het functioneren van de parlementaire democratie; duizend man in een zaal voor een spreekbeurt was maar heel gewoon. Politieke partijen hadden veel meer leden en ook de opkomst bij verkiezingen lag een stuk hoger. Dit was mede te danken aan de polarisatie van toen.

Nu is de politiek grijs en grijs, een eenheidsworst. Er is veel minder belangstelling voor de politiek. Hierdoor zakt het ledental van partijen en neemt de opkomst bij verkiezingen af. Dat is geen goede ontwikkeling. De voorspoed speelt vast en zeker mee, maar ook de belangstelling van mensen is veranderd. Men is meer op zichzelf, het gezin en de carrière georiënteerd. Op zich is daar natuurlijk niets op tegen. Ook bij jongeren zijn de verschillen groot: studenten vroeger waren volop bezig met de samenleving. Che Guevara was voor velen een inspiratiebron. Vandaag de dag lijkt Cor Boonstra voor velen hét voorbeeld. Politieke partijen moeten hun positie tegenover elkaar duidelijker markeren, niet naar aanleiding van incidenten, maar aan de hand van beginselen. Dat was het goede aan de polarisatie van toen: duidelijk maken dat jouw club echt iets anders wil dan een ander politiek gezelschap. Dan is er voor de burgers wat te kiezen in plaats van alleen maar te stemmen!'

Is de VVD nu niet ook zo'n grijze middenpartij geworden als de rest?

'Partijen zijn natuurlijk heel dicht naar elkaar toegegroeid, waarbij mij opvalt dat de PvdA de laatste twintig jaar steeds meer naar de liberalen is opgeschoven. De VVD heeft ongeveer nog dezelfde beginselen als twintig jaar geleden, terwijl de PvdA heel anders bezig is. Dit is een gevaar voor de PvdA, want de traditionele PvdA-stemmers, dus de werknemers, zijn met hun inkomen, eigen woningbezit en dergelijke beter af bij de VVD. In de jaren zeventig was de VVD de vijfde partij van het land met zo'n 10% van de kiezers; inmiddels zijn wij de eerste of tweede partij, er is dus heel wat veranderd.

Zoals u weet was ik niet gelukkig met Paars-I. Ik was huiverig dat de VVD in deze combinatie kiezers zou verliezen. Achteraf is duidelijk dat Bolkestein goed werk heeft gedaan en dat de partij geen kleerscheuren heeft opgelopen. Maar ook de economische omstandigheden spelen een rol; Zalm is een puike minister van Financiën maar hij heeft ook wel de wind mee. In onze tijd werden wij wekelijks geconfronteerd met tegenvallers en tekorten, waardoor wij voortdurend moesten ombuigen, bezuinigen en snijden. Dat was om gek van te worden. Nu rollen de meevallers over elkaar heen. Dat hadden wij ook wel eens willen meemaken!

Putte u destijds inspiratie uit uw antiheld-image bij de jongeren?

'Ik was gewoon een andere mening toegedaan. Het boekje *Tien over Rood* van de linkse PvdA-ers wilde dingen als erkenning van de DDR. Maar Han Lammers, een van de auteurs, is later een redelijk rechtse regent geworden. Merkwaardig, dat opvattingen zo sterk kunnen veranderen in zo'n korte tijd.

Als pure reactie op dit boekje schreef ik *Een Partijtje Libre*, vol met grappige dingen en zeker niet met de drive van *Tien over Rood*. Ik geloofde meer in de evolutie, en hoewel dat niet de tijdgeest was, werd dit idee wel de uiteindelijke winnaar. Je moet altijd rustig je tijd nemen. Ook tijdens mijn studie politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, die toen behoorlijk links was, wist iedereen dat ik niet links was, maar daar heb ik nooit last van gehad. Mijn vrienden daar kwamen uit alle politieke windstreken, maar ze stemmen inmiddels allemaal VVD. Dat is de geest van de tijd en niet mijn verdienste.'

Oppositie en regering

U maakte een bliksemcarrière: van jongste kamerlid via fractievoorzitter van de oppositie, naar minister en vice-premier.

'In verband met de vervroegde verkiezingen van 1971 stapte Geertsema opzij: "Dat moet jij gaan doen, Hans" Dit betekende een enorme sprong voorwaarts in mijn carrière. Tot en met Geertsema was de VVD een nette herenclub, door mijn invloed werd de VVD doelbewust een volkspartij en dus meer populistisch. De VVD moest voor de werknemers niet langer de partij van hun baas zijn.

Ook van de confessionelen wilde ik kiezers trekken. De doorbraak op dit gebied kwam in 1972, in Zuid-Nederland. In 1977 was al 25% van de VVD-kiezers van katholieke afkomst.'

Waren de oppositiejaren tijdens het kabinet Den Uyl in uw herinnering niet glorieuzer dan uw jaren als minister?

'Glorieuzer niet, het ministerschap is enig. Vijf jaar in de oppositie is niet eenvoudig. Het eerste jaar is prima en het jaar voor de verkiezingen gaat het ook, maar die tussenliggende jaren van 1974, '75, '76, dan roep je wel, maar niemand luistert. Er kwam flinke oppositie binnen de VVD tegen mijn handelen. Geertsema en Vonhoff vonden mij te polariserend. Ze waren bang dat ik de confessionele kiezers van de VVD vervreemde, en dat wij dus nooit meer in de regering zouden komen.

Het was geen gemakkelijke tijd. Kijk, het kabinet-Den Uyl was een ramp voor het land en een zegen voor de oppositie, maar toch was het voor ons een tocht door de woestijn. Het was zo'n gesloten front. Je vocht tegen de bierkaai.'

Geschiedenis is essentieel voor burgers... en dan bedoel ik geen Piet Hein-verhalen, maar de geschiedenis van tolerantie, van democratie en vrijheid van onderwijs

In de felle verkiezingscampagne van 1977 werden door de VVD woorden als 'potverteren' gebruikt, maar met het kabinet-Van Agt-Wiegel veranderde er niet zoveel: interen, bezuinigen en een dramatische groei van de werkloosheid. Had u niet wat meer kunnen doen?

'Wij hadden een stevig bezuinigingsprogramma, *Bestek 81*, maar daar werd in het parlement door het CDA weer van alles afgeknabbeld. De tijdgeest was nog niet echt rijp voor drastische bezuinigingen. Het kabinet Lubbers-I heeft kunnen profiteren van ons voorwerk. Vier jaar VVD-CDA hebben de geesten rijp gemaakt voor de echte bezuinigingen, maar toentertijd stuitte Van Agt en Van der Stee steeds op Lubbers, fractieleider van het CDA. En gezien onze uiterst krappe meerderheid van 77 zetels, en de aanwezigheid van enkele zogenaamde loyalisten in de CDA-fractie, moesten wij toch steeds onze koers aanpassen. Lastige kwesties als de plaatsing van kruisraketten en de levering van onderzeeërs aan Taiwan werden door deze lieden sterk beïnvloed.'

U ergerde zich sterker aan die dwarse coalitiegenoten dan aan de oppositie?

'Zonder meer! De oppositie wil natuurlijk een wig drijven in de coalitie en dan wilden de loyalisten vaak ook wel. Als puntje bij paaltje kwam, moesten de loyalisten toch door de knieën. Maar dat ging dan wel weer ten koste van de nodige concessies van het CDA.'

Aantjes

Hoe kijkt u terug op de kwestie Aantjes (de AR-leider die in zijn jeugd lid van de Waffen-SS bleek te zijn geweest om aan tewerkstelling in Duitsland te ontkomen) en de wijze waarop de historicus Lou de Jong de zaak in 1978 in de openbaarheid heeft gebracht?

'Willem Aantjes heeft een fout gemaakt, namelijk door niet binnen zijn eigen groep te vertellen wat hij als achttienjarige jongen in de oorlog had gedaan. Iedereen, ik ook, wist dat hij nooit minister zou kunnen worden en dat dat waarschijnlijk iets met de oorlog te maken had, maar niemand vroeg er verder naar. Lou de Jong is destijds te veel scherprechter geweest die bezig was met een journalistieke primeur. Hij is met zijn informatie ongetwijfeld langs de minister president (Van Agt) geweest en langs minister van Onderwijs Pais, een joodse man. Daarna verscheen hij voor de televisie.

Hij had natuurlijk ook eerst Aantjes kunnen informeren en hem tijd kunnen gunnen. De werkwijze van De Jong heeft Aantjes kapot gemaakt.

Anderzijds had Aantjes het beter moeten inschatten. Een kwestie van een beetje etatisme. Hij had nooit van die ethische verhalen moeten houden, gezien zijn eigen achtergrond. Maar let wel, ik ben erg gesteld op Aantjes en ik heb het hem nooit nagedragen. Wie had zo'n fout niet gemaakt? Hij heeft toen geen erge dingen gedaan of veroorzaakt, maar had zijn verleden ook voor zichzelf weggestopt.'

Regeerakkoorden

Nog even een lesje staatsinrichting. We praten over nut en onnut van regeerakkoorden. Wiegel is sceptisch.

'De regeerakkoorden zijn te gedetailleerd. Iemand noemde ze eens "gestold wantrouwen". Als je elkaar vertrouwt, dan hoef je ook niet alles op te schrijven. Met Van Agt heb ik in 1977 een regeerakkoord geschreven, maar we keken daar met zeer veel relativiteit naar. Allerlei economische gegevens kunnen binnen zes maanden nadien sterk veranderen. Wij grepen nooit terug op het regeerakkoord. Ik heb het daarna nooit meer ingezien, en, daarvan ben ik overtuigd, de minister president ook niet.'

Was dit niet ook een manier om u af te zetten tegen Den Uyl die al vijf maanden lang heel gestresst bezig was geweest

met het schrijven van een regeerakkoord? 'Zal ik u wat zeggen? We hebben heel veel van hem overgeschreven!

Bij ons schreven Van Aardenne en Peijnenburg de financieel-economische paragraaf. Van Agt en ik verdeelden onder leiding van informateur Van der Grinten de overige taken. Zo heb ik zelf de emancipatieparagraaf geschreven, tot hilarische vreugde van de vrouwelijke leden van de fractie, omdat die mij nog nooit op enige belangstelling voor dat onderwerp hadden kunnen betrappen. Van Agt schreef de paragraaf over politie en justitie.

Alles wat we deelden in onze verkiezingsprogramma's werd zonder meer goedgekeurd; voor de rest sloten we compromissen. Zo hadden we de abortusparagraaf van het vorige regeerakkoord overgeschreven. Aantjes was des duivels hierover, want die had er tegenover de VVD nog meer uit willen slepen. Wij waren vooral pragmatisch.'

U was nog jong toen u in 1982 wegging uit Den Haag en Commissaris van de Koningin in Friesland werd.

'Haagse jaren zijn tropenjaren. Het is net een kaars die aan twee kanten brandt. Commissaris zijn is veel relaxter. Een nadeel van een vroege start is, dat je op je veertigste al een machtspositie hebt die anderen pas op hun vijfenvijftigste bereiken. Dan kun je twee dingen doen: vertrekken of doorgaan tot je aan de kant gezet wordt. Je carrière in eigen hand houden is maar aan weinigen gegeven.'

Het geheim van Noordeinde

Hoe denkt u over de door D66 aangewengelde commotie rondom de monarchie?

Het is een ongewenste methode om iets via een televisierubriekje de wereld in te schieten. In dit soort situaties kan het parlement vragen stellen aan de regering en kunnen ze samen overleggen en dan conclusies trekken. Zo hoort het en niet anders. Ik steun de familie van Oranje. Als deze zou uitsterven, dan zie ik ons land niet op zoek gaan naar een andere monarch. Het is vooral de verbintenis tussen het Huis van Oranje en Nederland. Oranjevorsten zijn altijd goed met hun tijd meegegaan.

De rol van het staatshoofd in kabinetsformaties, waar De Graaff over sprak, is al eerder aan de orde geweest. De Tweede Kamer zou een formateur moeten kiezen, maar het debat over dit idee is in een babylonische spraakver-

warring geëindigd. Het is volgens mij ook politiek gezien te gevoelig. Beter een onafhankelijk staatshoofd dat alle adviezen krijgt en dan een knoop doorhakt, dan allerlei politieke machinaties en touwtrekkerij over de te benoemen formateur.

Maar dan kan toch de persoonlijke voorkeur van het staatshoofd een grote rol gaan spelen, zoals bijvoorbeeld informateur Ruppert in 1973 de persoonlijke voorkeur had van Juliana?

'Daar weet ik niets van. Over wat het staatshoofd zelf vindt over zo'n keuze zal ik altijd zwijgen. Ik heb best wel wat meegemaakt op dit gebied, maar dat zult u nooit van mij vernemen. Ook later niet via mijn memoires: een man een man, een woord een woord.'

Na 'De Nacht'

Het 'geheim van Noordeinde' is bij Wiegel dus in goede handen, daar is geen stok tussen te krijgen. Dan maar van onderwerp gewicht. Hoe kijkt hij terug op de bekende 'Nacht van Wiegel' in mei 1999, toen hij in zijn eentje een D66-wetsvoorstel over het referendum torpedeerde en daarmee Paars-II voor eventjes demissionair maakte?

Wiegel glundert.

'Aan die kwestie van het referendum denk ik met vreugde terug. Het was een prachtige avond. Laatst heb ik er nog met mijn vriend Bram Peper om gelachen. Hij vond het ook een mooi debat die avond. Voor een deel is politiek natuurlijk een soort theater: het moet uitgelegd en gebracht worden.'

Toch is er gesteld dat u in die nacht uw 'fingerspitzengefühl' kwijt was en daarom zo onbezonnen handelde.

'Ik heb vol overtuiging een slecht wetsvoorstel de nek omgedraaid, dat nu, en dat is nog nooit vertoond, ongewijzigd opnieuw wordt ingediend. Ik vind dat *comtempt of parliament*. Dat weet mijn eigen groep ook en dat zal ik nog wel eens in het openbaar uitspreken, op een gepast moment! Ik heb voor mijn optreden veel sympathiebetuigingen ontvangen. Ook vanuit linkse hoek werd gewaardeerd dat ik niet door de knieën ben gegaan. D66 is te onbezonnen geweest.'

U hebt het Eerste Kamerlidmaatschap daarna snel opgegeven.

'Deze kwestie heeft geen invloed gehad op mijn terugtreden. Het Eerste-Kamerlidmaatschap was beslist heel leuk werk, maar je kunt niet alles

hebben. Er dreigde een belangenconflict tussen het wettelijk stelsel, waar ik medeverantwoordelijk voor draag en de zorgverzekeraars. Daarvoor moet ik mijn handen natuurlijk vrij hebben. Eenzelfde kwestie speelde ook met mijn functie bij de bierbrouwers en een voornemen van deze groep om te gaan procederen tegen de Nederlandse staat in verband met bepaalde wetgeving. Ik heb vier maanden in stilte nagedacht over mijn besluit.'

Bent u nu verloren voor de actieve politiek of wilt u nog een keer vlammen in Den Haag?

Het blijft opvallend lang stil. Dan zegt Wiegel:

'Ach, ik lees de krant, en af en toe zeg ik wat. Kijk ik ben natuurlijk al eens op alle posities geweest, maar misschien wil ik toch wel weer als het zo uitkomt. Op dit ogenblik is er geen aanleiding ... misschien over twee jaar. Ik werk nu alweer een jaar of zes als voorzitter van de zorgverzekeraars en heb daarnaast nog een tiental andere functies. Ik ben vrij en onafhankelijk en heb geen baas.'

De cartoons: op bladzijde 2 Wiegel in 1977 door Peter van Straaten, op bladzijde 5 Joep Bertrams' Wiegel in 1999.

Het examen van 2000

Het havo-examen

De stof van het examen was bekend. In de klas was alles behandeld en thuis hadden de leerlingen de stof verder bestudeerd. Zij hadden dus de verwachting dat de vragen van het examen over de hele stof zouden gaan.

En gelijk hadden ze; een goede toets vraagt zoveel mogelijk naar alles wat geleerd is. Anders wordt een toets een loterij en gaan de leerlingen terecht teleurgesteld naar huis: 'Ik had het nog zo goed geleerd en nou vroeg en ze alleen maar ...'

Het soort opdrachten leek bekend. De leerlingen hadden in de klas en thuis gewerkt met opdrachten die ze lastig vonden maar uiteindelijk toch begrepen hadden. Ze hadden dus de verwachting een zelfde type opdrachten te krijgen, in ieder geval vragen die zo geformuleerd waren dat duidelijk was wat ze moesten antwoorden of moesten doen.

En gelijk hadden ze; een goede toets heeft eenduidige, goed te begrijpen vragen. Anders maakt de toets het de leerlingen onmogelijk te tonen wat ze kennen en kunnen. Dan wordt bij het antwoord, omdat de vraag niet begrepen is, uit wanhoop maar een streepje gezet.

Het soort bronnen was bekend; teksten en afbeeldingen uit de te bestuderen periode.

De leerlingen hadden de verwachting dat ze de bronnen zouden kunnen plaatsen; dat ze afbeeldingen zouden krijgen waarop dingen te herkennen waren en teksten zouden krijgen die ze konden begrijpen.

En gelijk hadden ze, want in een goede toets worden geen onmogelijke dingen

Het is te hopen dat het centraal schriftelijk examen van dit jaar niet maatgevend zal zijn voor de nieuwe eeuw. Werd er niet al teveel geklaagd over het mavo- en het vwo-examen, het havo-examen leidde tot grote protesten en het verleggen van de cesuur met maar liefst twee hele punten! Terneergeslagen en kwade meiden en jongens moesten hier en daar al tijdens het examen opgevangen worden, omdat zij het niet meer zagen zitten.

Op de website van de VGN kwamen heel wat op- en aanmerkingen binnen en het bestuur stuurde alvast een brief daarover naar de CEVO. Binnenskamers zullen er nog wel wat harde noten gekraakt worden. Zoiets mag natuurlijk helemaal niet gebeuren.

Zoals gebruikelijk geven leraren met examenklassen hun commentaar op de vragen.

gevraagd. Anders heeft de leerling geen idee wat hij moet antwoorden en schrijft hij maar wat op.

De tijdsduur was bekend. De leerlingen hadden dus de verwachting dat het een hoop werk zou zijn, maar dat ze wel aan drie uur genoeg zouden hebben.

En gelijk hadden ze; een goede toets is door iedereen binnen de gevraagde tijd te maken. Anders ontdekken de leerlingen een uur voor tijd dat ze nog niet eens op de helft zijn en raken ze in paniek; ze geven halve antwoorden of kunnen de laatste vragen niet eens meer beantwoorden ...

• Ellende

Maar het resultaat was bedroevend. Voor de leerlingen én voor de docenten. Bij het nakijken voelde je de wanhoop van je leerlingen. En het bleef daar niet bij, want ik werd er ook zelf beroerd en treurig van. Het is echt een prestatie geweest een examen te maken dat zoveel ellende heeft veroorzaakt. En dat terwijl de inhoud van het examen niet eens zo moeilijk was, nee, het was vooral de wijze waarop de opdrachten waren samengesteld en geformuleerd. Alle middelen om een ellendig examen te maken zijn beproefd!

Allereerst: in het gedeelte over 'Nederland op het breukvlak van twee eeuwen' zeggen en schrijven één vraag over de verzuiling.

En dan vraag 3. De vraag over de armoedecyclus. In het tweede gedeelte van de vraag moet een verklaring gegeven worden waarom het bestaan van die cyclus in 1919 minder aanvaardbaar wordt geacht. Maar wat willen de vraagstellers nou eigenlijk van de kandidaten weten? Dat de leefomstandigheden van de arbeidende klasse verbeterd zijn en dat daarom 'zulke omstandigheden' niet meer geaccepteerd hoefden te worden of dat er een mentaliteitsverandering bij de overheid heeft plaats gevonden? Uit het correctievoorschrift blijkt dat laatste, maar dan had de vraag anders geformuleerd moeten worden.

Vervolgens vraag 4a. Voor ons een makkelijke vraag. Goed lezen, zeg je dan tegen je leerlingen. Maar deze vraag was niet goed te lezen door de kandidaten. Hier wordt dus leesvaardigheid ('beredeneer het verband tussen de hoofddoelstelling ...') getoetst. Mijn leerlingen hadden 4a allemaal fout, terwijl ze 4b goed hadden. Want die vraag begrepen ze.

3p 3

Circa 1880 leefden ouders uit de lagere bevolkingsgroepen rond het bestaansminimum, zowel wanneer de kinderen klein waren als wanneer de kinderen het huis hadden verlaten.
A. Beredeneer waardoor deze ouders rond 1880 in beide fasen rond het bestaansminimum kwamen.
B. Verklaar waarom de situatie zoals in de inleiding beschreven rond 1919 minder aanvaardbaar werd gevonden.

5p 4

De Nederlandse Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn zette zich in voor uitbreiding van mogelijkheden van betaalde arbeid voor vrouwen en voor afschaffing van het verbod op het onderzoek naar het vaderschap.
A. Beredeneer het verband tussen de hoofddoelstelling van de Vrouwenbond en de eis de mogelijkheden voor betaalde arbeid voor vrouwen uit te breiden.
B. Verklaar waarom de afschaffing van het verbod op het onderzoek naar het vaderschap een bestrijding van de dubbele moraal inhield.

6p 9

Gebruik bron 4, 5 en 6.
De bronnen 4, 5, en 6 geven een socialistische, een rooms-katholieke en een liberale visie op de Zedelijkheidswet weer.
Beschrijf per bron welk argument voor of tegen de Zedelijkheidswet gebruikt wordt en breng dit in verband met de politieke of godsdienstige overtuiging van degene die in de bron aan het woord is.

bron 4

De vooraanstaande socialist F.M. Wibaut schrijft in *Het Volk* van 17 maart 1911

- 1 Indien het voorkomen van zwangerschap onzedelijk is, dan is ook de maatschappelijke
- 2 ordening onzedelijk, die zo velen er toe brengt, veelal uit bezorgdheid voor de toekomst
- 3 van de kinderen, het kindertal te regelen, te beperken door voorkoming van
- 4 zwangerschap. (...)
- 5 Deze strafwetmakende burgerij weet heel goed door welke oorzaken de vrees voor meer
- 6 kinderen ontstaat. Zij wil aan de oorzaken niets veranderen, want dan brengt zij haar
- 7 bestaan in gevaar. Zij wil ook de gevolgen niet verminderen door het op ruime wijze
- 8 bekostigen van kinderverzorging uit openbare kas. Zij wil enkel beproeven wat door
- 9 veroordelen en straffen bereikt kan worden. Daarom hult zij zich in het kleed van de
- 10 maatschappelijke braafheid en zegt: die lieden zijn slecht.

ontleend aan: H.Q. Röling, *De tragedie van het geslachtsleven*, Dr. J. Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 223

bron 5

Het rooms-katholieke kamerlid Mr. A.I.M.J. baron van Wijnbergen zegt in 1911 tijdens het debat over voorbehoedmiddelen

- 1 (...) dat ook daar waar de levensomstandigheden slecht zijn, het beletten van de geboorten
- 2 onzedelijk is en blijft, en het verwekken van kinderen niet. Bovendien, indien het in die
- 3 gezinnen dus mocht zijn, dat ten gevolge van de treurige sociale omstandigheden kinderen
- 4 geboren worden, waarvan later blijkt, dat zij spoedig sterven, dan is het dan toch ook voor
- 5 die kinderen beter te zijn dan niet te zijn.

ontleend aan: H.Q. Röling, *De tragedie van het geslachtsleven*, Dr. J. Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 222

bron 6

In het Weekblad van het Recht van 21 en 26 oktober 1908 schrijft de liberale hoogleraar recht D. Simons

- 1 Het is er dus inderdaad om te doen de strijd tegen het Neo-Malthusiaanse streven te gaan
- 2 voeren met behulp van de strafwet. Met alle nadruk protesteren wij tegen een dergelijke
- 3 poging, die de strafwetgever wil brengen op verboden terrein, hem partij wil doen kiezen in
- 4 een strijd tussen verschillende ethische, economische en hygiënische opvattingen.
- 5 De overtuiging van hen, die menen dat anticonceptie voor velen een plicht is van hoge
- 6 zedelijkheid en dat daardoor het waarachtig volksbelang gediend wordt, verdient dezelfde
- 7 eerbiediging als de overtuiging van degenen, die het Neo-Malthusianisme als onzedelijk,
- 8 ongegrond en voor het volksbelang schadelijk kenschetsen. In die strijd is onthouding (zich
- 9 er niet mee bemoeien) van de wetgever plicht.

ontleend aan: H.Q. Röling, *De tragedie van het geslachtsleven*, Dr. J. Rutgers (1850-1924) en de Nieuw-Malthusiaanse Bond, Amsterdam 1987, pag. 216

En dan vraag 9, de vraag over de verschillende standpunten over de Zedelijkheidswet. Als je zulke bronnen

gebruikt, met name het stukje van Wibaut, dan vraag je om moeilijkheden.

15p 10 ☐ Schrijf na het lezen van de inleiding en de aanwijzingen een samenhangend historisch artikel.

Inleiding:

Het is 20 november 1919. Jarich Nooitgedagt heeft net in de krant gelezen dat de dag ervoor Domela Nieuwenhuis overleden is. Dit bericht zet hem aan het denken. Jarich werd geboren in 1869 in een Fries dorp. Als jonge landarbeider werd hij aanhanger van Domela Nieuwenhuis. In 1890 vond hij werk in een drukkerij. In zijn vrije uren doet hij mee aan het maken van een socialistische krant: *De Volkskameraad*. Door zijn grote inzet wist hij zich te scholen tot een goede typograaf. Door zijn werk voor de krant werd hij actief in de socialistische arbeidersbeweging om zijn idealen van gelijkheid en sociale rechtvaardigheid te verwezenlijken.

Voor Domela Nieuwenhuis had Jarich een grote bewondering. Toch raakte hij er na 1903 van overtuigd dat er met Domela Nieuwenhuis geen verbetering in het lot van de arbeiders te bereiken viel.

Om zijn idealen te verwezenlijken werd hij daarna lid van de SDAP en het NVV. Om Domela te herdenken wil Jarich een artikel schrijven voor *De Volkskameraad*. Hij wil daarin duidelijk maken wat de betekenis van Domela Nieuwenhuis voor de arbeidersbeweging als geheel en voor zijn eigen persoonlijke ontwikkeling is geweest. De titel heeft hij al: *Herinneringen aan Domela: dromen van de revolutie*.

Aanwijzingen:

- Verplaats je in de persoon van Jarich Nooitgedagt en schrijf zijn artikel.
- Neem de titel over.
- Sluit je verhaal aan op de *cursief* gedrukte kopjes bij de opdrachten A tot en met D en neem die over.
- Voer onderstaande opdrachten A tot en met D achtereenvolgens uit.

De beweging ontstaat

A. In dit deel van je artikel maak je kort duidelijk waardoor juist de situatie van de landarbeiders in de jeugd van Jarich zo slecht was en wat Jarich en zijn collega's van Domela Nieuwenhuis verwachtten.

De beweging in ontwikkeling: richtingenstrijd

B. Na afloop van het Kamerlidmaatschap van Domela Nieuwenhuis in 1891 ontbrandde in de Sociaal Democratische Bond een felle discussie. Beschrijf de discussie over de te volgen strategie die Jarich meemaakte in deze jaren.

Maak vervolgens aannemelijk waarom Jarich, ondanks zijn twijfels aan de koers van de SDB, toch trouw bleef aan Domela Nieuwenhuis.

De beweging verdeeld: de spoorwegstakingen van 1903

C. Vervolgens beschrijf je hoe Jarich na 1903 besloot de beweging van Domela Nieuwenhuis toch te verlaten en lid te worden van de SDAP en het NVV. Besteed daarbij aandacht aan:

- het verschil in *doel* en *resultaat* tussen de eerste en de tweede spoorwegstaking van 1903
- het gevolg voor de arbeidersbeweging van de gebeurtenissen in 1903
- en noem een argument voor de stap die Jarich zet.

In memoriam: wat betekende Domela Nieuwenhuis voor de arbeidersbeweging en voor mij?

D. Maak tenslotte twee afwegingen. Een afweging waaruit blijkt hoe Jarich de rol van Domela Nieuwenhuis in de arbeidersbeweging waardeert en een afweging waaruit blijkt hoe Jarich de rol van Domela Nieuwenhuis in zijn eigen leven ziet. Betrek in je antwoord de titel van het artikel.

Aan het eind van de jaren zeventig reageerde bondskanselier Schmidt zowel in zijn binnenlandse als in zijn buitenlandse politiek op wat hij zag als bedreigingen voor de Bondsrepubliek.

4p 20 ☐ Noem twee van die bedreigingen, één op binnenlands en één op buitenlands terrein, en verbind daaraan telkens de politieke reactie van Schmidt.

Gebruik de bronnen 10, 11 en 12.

Stel: een historicus gebruikt de bronnen 10, 11 en 12 bij een onderzoek naar het leven van burgers in de *Nischengesellschaft* van de DDR.

8p 21 ☐ A. Ontleen aan elk van de bronnen 10, 11 en 12 een kenmerk van het openbare leven van burgers in een Oostblokland als de DDR.

B. Leg per bron uit welk aspect van de *Nischengesellschaft* in het leven van de geïnterviewde naar voren komt.

C. Leg uit welk belang het bewind in de DDR had bij het gedogen van de *Nischengesellschaft*.

In de periode 1989–1994 waren in het oosten van Duitsland bij verschillende demonstraties leuzen op spandoeken te lezen. In een willekeurige volgorde waren dat:

- a. *Wir waren das Volk*
- b. *Wir sind das Volk*
- c. *Wir sind ein Volk*

3p 22 ☐ Zet de leuzen in de chronologisch juiste volgorde en maak bij elke leuze duidelijk welke gevoelens de demonstranten willen uitdragen naar hun overheid.

Gebruik bron 13.

2p 24 ☐ Noem twee verschillende oorzaken voor de ontwikkeling in Oost-Duitsland die premier Thatcher verwacht.

Leerlingen vinden het al moeilijk om politici van nu te begrijpen, laat staan die van honderd jaar geleden! Zullen de kandidaten begrepen hebben wat een onzedelijke maatschappelijke ordening is, een 'strafwetmakende burgerij', of wat wordt bedoeld met 'zij wil enkel beproeven wat door veroordelen en straffen bereikt kan worden'?

Bovendien, maar dat terzijde, staat in het correctievoorschrift nog een fout, omdat de rooms-katholieke Van Wijnbergen natuurlijk voor, in plaats van tegen, zoals in het voorschrift vermeld staat, de Zedelijkheidswet gestemd zal hebben.

'Volgend jaar leg ik de

vwo-vragen eens aan mijn

havo-klas voor. Wedden

dat ze die beter maken?'

Ook aan vraag 10, de stelopdracht, mankeerde van alles. Misschien is het mij ontgaan, maar ik leefde in de veronderstelling dat havo-kandidaten een brief moesten schrijven en vwo-kandidaten een artikel. Mijn leerlingen hebben zich dus braaf bekwaamd in het schrijven van brieven waarin een historische ontwikkeling zichtbaar werd en waarin ook een zekere inleving getoond werd. En nu kregen ze geen brief maar een artikel te schrijven.

En wat ze daarin moesten schrijven over de arbeidersbeweging was voor de gemiddelde havo-leerling te moeilijk. De opgave zat te ingewikkeld in elkaar (twee keer een afweging over de richtingenstrijd) en vroeg zaken die je niet aan havo-leerlingen moet vragen (de finesses van de spoorwegstaking en allerlei overwegingen bij de richtingenstrijd).

De vraagstellers hadden tevreden moeten zijn als de kandidaten blijk hadden gegeven een duidelijk historische lijn te kunnen zien en zich te kunnen inleven in bepaalde handelingen en overwegingen van personen uit die tijd.

Vraag 20 was weer een voorbeeld van een vraag die door haar formulering nodeloos moeilijk was gemaakt. Waarom niet: Bondskanselier Schmidt zag aan het eind van de jaren zeventig een aantal gevaren voor de Bondsrepubliek. Volgens hem kwamen er zowel bedreigingen uit het buitenland

als uit het binnenland. Noem twee van die bedreigingen, één op binnenlands en één op buitenlands terrein en zet achter elk van die bedreigingen met welke politieke maatregelen Schmidt erop reageerde.

Ook vraag 21 zat niet goed in elkaar, omdat de kandidaten met dezelfde bronnen kenmerken van het openbare leven in een Oostblokland moesten geven én duidelijk moesten maken wat de Nischengesellschaft inhield. Maar de Nischengesellschaft is onlosmakelijk verbonden met het openbare leven van de DDR en dus kwamen de kandidaten vaak zowel bij a als bij b met hetzelfde antwoord. ('Het openbare leven werd zo beheerst door de Stasi, dat je alleen nog maar veilig was in je dagboek.') Dus weer onzekerheid.

En dan nog vraag 22. Als de vragenmakers hadden willen peilen of de kandidaten wisten dat de aanvankelijke euforie voor democratie en eenheid omsloeg in teleurstelling, dan hadden ze de vraag anders moeten formuleren. Maar als ze alleen maar wilden kijken of drie leuzen in chronologisch juiste volgorde konden worden gezet, dan was dit een uitstekende vraag!

Tot slot van deze 'bloemlezing' vraag 24. De leerlingen moesten verschillende oorzaken noemen voor de ontwikkelingen in Oost-Duitsland, zoals premier Thatcher ze verwachtte. Er staat bij dat ze bron 13 moeten gebruiken. Die bron hebben ze helemaal niet nodig! Maar de leerlingen zijn wel opnieuw in verwarring gebracht.

Het falen van de samenstellers van dit examen werd op de dag van de uitslag nog eens geaccentueerd door de opwaardering ervan: twee hele punten erbij!

Misschien zegt dat meer dan alles wat er daarvoor over dit examen gezegd en geschreven is.

Hans Pols,
Penta College Spijkernisse

bron 10

Uit een interview met Eva Pieper, regisseuse in de DDR

- 1 Je ging er vanuit dat in elke groep een Stille was. Soms had je een vermoeden en soms ook
- 2 helemaal niet. Dat was in het theater zo en dat was overal zo. Ik heb een heel jaar lang
- 3 gedacht dat mijn boezemvriendin voor de *Staatssicherheit* werkte. Ik was er zelf ook voor
- 4 gevraagd. Ik werd uitgenodigd in het theater, op de personeelsafdeling. Ik dacht eerst nog
- 5 dat het wel gewoon een contractbespreking zou zijn. Maar er waren twee heren die erg
- 6 vriendelijk met mij koffie gingen drinken en toen zeiden dat ze wisten dat ik erg veel
- 7 mensen kende, en dat het voor hen best heel interessant was om te horen waar die mensen
- 8 over spraken. Het ging niet om vertrouwelijke informatie. Nee, gewoon alleen een globaal
- 9 beeld. Ik zei dat ik dan zeker ook aan m'n vrienden kon vertellen dat ik die informatie
- 10 doorgaf. Nee, dat kon niet. Ik probeerde me zo naïef mogelijk voor te doen. Ging roepen
- 11 dat ik m'n ziel toch niet kon verkopen. En toen kwam het op een punt dat ze zeiden: 'Je
- 12 wilt toch studeren?'
- 13 Dergelijke gesprekken herhaalden zich. Mijn post werd geopend. Je kwam in een kroeg
- 14 steeds weer bepaalde mensen tegen waarvan je je afvroeg of het vanwege jou was of
- 15 gewoon toeval. En dan bleek tijdens weer zo'n gesprek met de *Staatssicherheit* dat iemand
- 16 anders iets over jou moest hebben verteld want ze hadden details over mij waarvan ik wist
- 17 dat er maar een handjevol mensen van op de hoogte was. (...)
- 18 In het tweede jaar in Rostock spitste de situatie zich toe. Een goede vriend van me was
- 19 homoseksueel en in Berlijn ging ik vaak met hem mee uit als een soort vriendinnetje. Hij
- 20 was leraar en kon het zich niet veroorloven als men er achter kwam dat hij homo was.
- 21 Bovendien behoorde hij tot een oppositionele groep (...). Die vriend kwam heel regelmatig
- 22 bij mijn moeder thuis. We hebben toen twee keer een huiszoeking gehad. Dan worden
- 23 gewoon je dagboeken meegenomen waarin je als een beetje grote puber hebt geschreven
- 24 op wie je erg verliefd bent, maar ook hoe je je meer maatschappelijk geraakt voelt. Je bent
- 25 openhartig geweest over anderen en graaft voor hen een graf. Dat is een enorme
- 26 vernedering geweest.

bron: Joost Niemöller, *Over de muur, oostduitse levensverhalen*, Amsterdam 1991, pag. 232-233

bron 11

Uit een interview met Inge Weber, studente in de DDR

- 1 Mijn vader opende in 1968 zijn werkplaats. Dat was dus een privé-bedrijf (...) Omdat mijn
- 2 vader een ontvangstinstallatie kon installeren kregen we al heel snel West-televisie. In dat
- 3 opzicht waren wij altijd geïnformeerd. Mijn moeder zei steeds dat we daar op school niet
- 4 over mochten praten. Er bestond een zekere schizofrenie tussen het privé- en het openbare
- 5 leven. We hadden al in '62 West-televisie, nog voor ik geboren was. Dus ik kan me het begin
- 6 ervan niet herinneren. Wat ik me herinner waren die shows in de jaren zestig.
- 7 Die muziekprogramma's. Ik keek altijd heel graag naar modern ballet, en muziek en zo.
- 8 En dan had je Catharina Valente bijvoorbeeld. Daar was je dan heel enthousiast over.

bron: Joost Niemöller, *Over de muur, oostduitse levensverhalen*, Amsterdam 1991, pag. 251

bron 12

Uit een interview met Lia Lebelt, boerin in de DDR

- 1 Ik was lid van de *Bauern Partei* en tweeëndertig jaar was ik afgevaardigde voor de *Bauern*
- 2 *Partei* in het district Leipzig. Bij m'n pensionering heb ik me teruggetrokken omdat ik
- 3 dacht dat toen de jongere mensen er maar bij moesten. Ik deed het graag moet ik zeggen.
- 4 Ik was ook secretariaatslid in de districtsorganisatie bij de *Bauern Partei*. Zodra ik in de
- 5 gelegenheid was burgers te helpen heb ik dat gedaan. Hoewel de speelruimte heel klein
- 6 was. Ik heb het altijd als mijn plicht gezien dat wie het vertrouwen genoot zich er ook voor
- 7 moest inzetten. Je moest meer doen dan alleen aan de zittingen deelnemen en je hand
- 8 opsteken bij stemmingen. Hoewel ik zeggen moet dat ik dat ook tweeëndertig jaar gedaan
- 9 heb. De hand opgestoken. Begrijpt u. Je moest er altijd van uitgaan dat alles al vast lag. De
- 10 discussiebijdragen waren altijd al voorbereid. Velen ontbrak het aan de moed daar iets
- 11 tegen te doen.

bron 13

De Britse premier Margaret Thatcher schrijft over een gesprek met Gorbatsjov in september 1989

- 1 In Moskou spraken (...) de heer Gorbatsjov en ik openhartig over Duitsland. Ik legde
- 2 hem uit dat, hoewel de Navo de gebruikelijke uitspraken had gedaan om de Duitse wens
- 3 naar hereniging te steunen, wij daar in werkelijkheid nogal afwachtend tegenover
- 4 stonden.
- 5 Daarbij komt dat ik niet alleen namens mijzelf sprak. Ik had het doorgesproken met
- 6 tenminste één andere westerse leider, ik bedoelde daarmee president Mitterand maar
- 7 noemde hem niet. De heer Gorbatsjov bevestigde dat ook de Sovjetunie geen Duitse
- 8 hereniging wilde. Dit versterkte mij in mijn besluit de reeds snel verlopende gang van
- 9 zaken af te remmen. Natuurlijk wilde ik niet dat de Oost-Duitsers – net zomin als ik dat
- 10 zou willen voor iemand anders – moesten leven onder het communisme. Maar het leek
- 11 mij, dat een werkelijk democratisch Oost-Duitsland spoedig zou ontstaan en dat de
- 12 kwestie van de hereniging hier los van stond. Daarbij moesten de wensen en belangen van
- 13 de buurlanden van Duitsland en die van andere mogendheden volledig in aanmerking
- 14 worden genomen.

ontleend aan: Margaret Thatcher, *The Downing Street Years*, Londen 1993, pag. 792

5p

3

De *Nederlandse Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* zette zich in voor uitbreiding van mogelijkheden van betaalde arbeid voor vrouwen en voor afschaffing van het verbod op het onderzoek naar het vaderschap.

A. Beredeneer het verband tussen de hoofddoelstelling van de *Vrouwenbond* en de eis de mogelijkheden voor betaalde arbeid voor vrouwen uit te breiden.

B. Verklaar waarom de afschaffing van het verbod op het onderzoek naar het vaderschap een bestrijding van de dubbele moraal inhield.

Gebruik bron 2.

De inhoud van de roman *Hilda van Suylenburg* leverde veel stof tot maatschappelijke discussie. In het boek wordt het leven van een meisje uit de hogere burgerij beschreven.

3p

4

Noem drie verschillende besluiten van Hilda waaruit blijkt dat ze breekt met het leefpatroon van meisjes van haar stand en geef bij ieder besluit telkens aan waarom hier van een breuk sprake is.

Gebruik bron 2.

Door de vrouwenbeweging werden rond 1900 diverse soorten argumenten gebruikt in discussies met hun tegenstanders.

2p

5

Toon met een citaat uit de bron aan welk soort argument Hilda toepast.

Het vwo-examen

Kwam het vwo-eindexamen geschiedenis min of meer overeen met wat de docenten en kandidaten ervan verwachten konden? Gemeten naar de resultaten van de leerlingen – afgaande op die van mijzelf en van de collega's op de regionale normbespreking en op de VGN-website – vormde dit examen een alleszins redelijke uitdaging. Een ramp zoals bij het havo-werk bleef gelukkig achterwege. De vragen waren, vergeleken met het havo-examen, niet al te lastig. Wellicht was de hoeveelheid lees- en schrijfwerk buiten proporties. Sinds de examentijd van 2,5 naar 3 klokuren is verhoogd, lijken de examenmakers telkens meer tekst erin te willen proppen.

• Zedelijkheidsgehalte

Mijn eerste indruk van het gedeelte over Nederland 1880-1919 was: dit is een examen met een groot zedelijkheids- en gendergehalte. Maar liefst vijf verschillende opgaven hielden direct of indirect verband met de problematiek van vrouwen aan de zelfkant van de maatschappij, vrouwen die zich willen ontplooien, dan wel gezinsproblematiek. De commissie vrouwen- en gendergeschiedenis van de VGN, die het tot haar taken rekent dit gehalte te bewaken, kan tevreden zijn. Leerlingen wisten overigens bij vraag 3 lang niet altijd de link te leggen tussen het hoofddoel van de *Nederlandse Vrouwenbond tot Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn* en de eis tot betaalde arbeid: dat met het inwilligen van die eis de vrouwen zich niet langer hoefden te laten prostitueren, was een brug te ver voor veel klaarblijkelijk nog te onbedorven jonge breinen van onze vwo-kandidaten.

Voor het eerst heeft de examencommissie ook een hele pagina dialoog uit een roman (*Hilda van Suylenburg*) afgedrukt. Wel veel om te lezen, maar niet moeilijk om de bijbehorende vragen 4 en 5 te beantwoorden. Op deze vragen kun je wel de ernstige kritiek hebben, dat zij van de kandidaat niet méér vragen dan het oplepelen van enkele elementjes uit de tekst. Wie niet voor het examen geleerd heeft, kan toch scoren. Is dat nu het beroemde 'vaardigheden' demonstreren?

Het antwoordmodel was hier ook te krenterig, want op het moment dat Hilda erop wijst, dat de vrouwen in Amerika reeds in de rechterlijke macht

bron 2

In 1897 verscheen de roman *Hilda van Suylenburg*. Enkele fragmenten daaruit

Hilda vraagt aan de heer van Starren, haar oom en voogd:

1

„Ik wou juist zo graag gaan werken als U het goed vindt?”

2

„Werken?”

3

„Ja, het fladderleven begint me een beetje te vervelen. Ik wou, als u het goed vindt, in de rechten gaan studeren.”

4

„Maar kind, hoe heb ik het nou met je?”

5

(...) Mijnheer van Starren zag haar aan, onrustig, streng, bang dat zij hem voor de gek hield.

6

„Ik begrijp je niet goed ... Wat meen je eigenlijk?”

7

„Wat ik u gezegd heb. Het fladderleven verveelt me, en ik wou graag advocaat worden!”

8

„Dat is geen vrouwenbaantje! Dat is nog nooit door een vrouw vertoond!”

9

„O! jawel, oom, in Amerika zijn een massa vrouwelijke rechtsgeleerden tegenwoordig!” (...)

10

„Maar kind, ik begrijp niet hoe je aan zulke onzinnige ideeën komt! De mensen zullen je er om uitlachen!” (...)

11

„Dat zullen ze niet doen! Geloof U dat ze hier nog zo achterlijk zijn...?” (...)

12

„Natuurlijk”, zei mijnheer van Starren. „Je begrijpt toch wel dat de jongelui je gewoon

13

bespottelijk zullen vinden?”

14

„Nee oom, dat zie ik niet in! Een vrouw, die werken wil, waarin ook, is evenmin bespottelijk als een man.” (...)

15

„Dus, u vindt het goed?” vroeg ze overredend.

16

„Goed? Nee, ik vind het volstrekt niet goed! Ik vind het onzinnig! Maar natuurlijk, ik zal je niet tegenwerken, als je het bepaald wil doorzetten.” (...)

17

Zij stond al bij de deur met de knop in de hand.

18

„Hilda, hoor nog es even.”

19

„Wat belooft U?”

20

„Weet je wel, dat, als je deze meisjesgril doorzet, je je huwelijkskansen vreselijk vermindert?”

21

„Mijn kansen op een gelukkig huwelijk niet”, zei ze zacht. „want alleen zou ik gelukkig kunnen zijn met iemand die het in mij liefhad, dat ik verlang een werkende vrouw te zijn, in plaats van een salonvinder.”

22

Mijnheer van Starren glimlachte geheimzinnig (...) „Ik geloof niet, dat bijvoorbeeld, de jonge Cranz erg gesteld zou zijn, op een advocate als verloofde!”

23

Hilde rekte zich lang uit (...) „De opinie van mijnheer Cranz is me volkomen onverschillig, oom! Ik heb hem juist dezer dagen geschreven, dat ik ook veel liever had dat ie me niet als verloofde verlangde.” (...)

24

„Heb je hem bedankt? Maar kind... Hoe kwam je daartoe? Waarom niet es eerst raad gevraagd?...”

25

„Daar kon immers niemand me in raden. Ik kon toch alleen zelf oordelen of ik hem liefhad!”

26

„Nou, ja, liefhebben... Maar weet je wel dat er zich nooit meer zo'n partij zal voordoen...?”

27

„Ik verlang geen goeie partij! Ik verlang liefde, en als ik de echte niet vind, wil ik er de prullige namaak ook niet van!”

28

„Kind, kind, (...) En wat stel je je voor? Dat die rechtsstudie nou zoiets verrukkelijks is, dat je daar het grootste geluk in zult vinden?” (...)

29

„Ik stel me voor dat die rechtsstudies heel droog en vervelend zullen zijn! (...) Natuurlijk is

30

hij voor mij ook maar een middel, geen doel! Het zal een soort sleutel zijn van een poort, die toegang geeft tot een prachtig arbeidsveld.”

31

ontleend aan: C. Goekoop de Jong-van Beek en Donk, *Hilda van Suylenburg*, Amsterdam 1984 (heruitgave van 1897) pag. 453-458

werkzaam zijn, geeft zij net zo'n valide argument als het enkel door de norm aangegeven 'gelijkheidsargument'.

Ook voor vraag 7, over de maatschappelijke én economische motieven van de bouw van nieuwe arbeiderswoningen, geldt: die vraag kan de leerling haast niet fout beantwoorden, want de antwoorden worden hem/haar door de bron zó voorgezegd. Zoals je je bij vraag 9, die over het vaandel van de Nederlandsche Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag, in gemoede kunt afvragen of die geen grabbelton vormt: de kroon (=koningsgezindheid) valt de kandidaten eerder op dan het boek met zonnestralen, dat blijkbaar de bijbel voorstelt. Ook de stoere Nederlandse leeuw bleef niet onopgemerkt.

Hier rees bovendien de vraag of een tekst op een vaandel niet ook als een beeldelement beschouwd mag worden: de meeste collega's vonden uiteraard van wel, en dan was er ineens heel wat meer goed te rekenen, zoals het oplepen van de letters VLG (vive les gueux) wat staat voor: opkomen voor je vaderland, voor je geloofsvrijheid.

• Betoog

Een merkwaardige opdracht vormde de betoogvraag 10, goed voor 14 punten. We hadden onze leerlingen er hopelijk allemaal voor gewaarschuwd. Dit keer werd de betoogopdracht echter niet op bronnen, maar puur op de instructie van het vragenformulier gebaseerd. Daar is wel wat voor te zeggen. Maar de examenmakers hadden eigenlijk even goed kunnen vragen: 'Geef een overzicht van de stofomschrijving voor de onderdelen gezin, arbeiders en rol van de overheid'.

Deze opdracht is erg goed gemaakt. Zij bevestigt mijn persoonlijke overtuiging, dat de docent die de officiële stofomschrijving niet in de klas uitdeelt, zijn leerlingen ernstig benadeelt. Hierover zou ik nog wel eens een discussie met collega's op de VGN-website willen entameren.

Een zwak punt in de betoogopdracht was de conclusie. Hier stuurt het correctiemodel de docenten het bos in. De kandidaat moet zeggen dat er op het ene terrein veranderingen plaatsvonden en op het andere niet, en dan kiezen of het nieuwe overheerst, dan wel het oude. Dat is veel te vaag!

Gebruik bron 4.

De bron bevat zowel economische als maatschappelijke motieven om de bouw van nieuwe arbeiderswoningen te bevorderen.

- 4p 7 ☐ Ontleen aan de bron twee van dergelijke motieven, één op economisch en één op maatschappelijk gebied.

Gebruik bron 5.

Stel: je doet onderzoek naar deze vereniging en je wilt weten welke waarden deze wil uitdragen.

- 4p 9 ☐ Ontleen aan het vaandel van de vereniging twee beeldelementen en verbind daaraan telkens de waarde die de vereniging wil uitdragen.

bron 4

bron 4

Voor het ontwerp van een tuinstad wordt in 1915 een prijsvraag uitgeschreven door de Sociaal-technische vereniging van democratische ingenieurs en architecten. Uit de motivering voor deze prijsvraag

- 1 Wij hopen door deze prijsvraag in de eerste plaats de belangstelling voor goede
- 2 bebouwingsplannen te hebben aangemoedigd. Wij hopen ook hierdoor te hebben bevorderd
- 3 het in de praktijk toepassen van rationeel ontworpen plannen. In sommige gevallen zal de
- 4 uitvoering van hygiënisch en esthetisch verbeterde plannen zonder enig financieel bezwaar
- 5 kunnen geschieden, aangezien thans veelal aan nodeloos grote oppervlakten straat, geld
- 6 wordt verspild. In andere gevallen zal de uitvoering van breed opgezette plannen met ruime
- 7 bebouwing, plantsoenen, speelplaatsen enz. geld kosten aan de gemeenschap. Soms
- 8 misschien zelfs veel geld. Vooral indien de grondprijzen zijn opgedreven en zolang in onze
- 9 wetgeving afdoende maatregelen tegen die prijsopdrijving nog niet zijn getroffen. Die
- 10 uitgaven echter worden zeker opgewogen door de vermeerdering aan levensgeluk en
- 11 gezondheid voor een groot gedeelte van onze bevolking. Ja zelfs is het de vraag of die
- 12 uitgaven niet in letterlijke zin rendabel zullen zijn, doordat tengevolge van fysieke en
- 13 morele verheffing der bevolking, improductieve uitgaven voor ziekenhuizen, sanatoria en
- 14 gevangnissen op den duur zullen verminderen.

ontleend aan: Sociaal-technische vereniging van democratische ingenieurs en architecten, Prijsvraag voor het ontwerpen van een tuinstad-wijk, Amsterdam 1915, pag. 10-11

bron 5

Een foto van een vaandel van gereformeerde jongelingsverenigingen uit 1888

Toelichting

In het midden van het vaandel staan twee geuzen en de letters VLG (vive les gueux), een leus uit de tachtigjarige oorlog, aan de randen van het vaandel zijn de wapens van de Nederlandse provincies afgebeeld.

bron: Anderhalve eeuw gereformeerden 1834-1884, catalogus Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht 1984, pag. 80

Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen?

- 14p 10 □ Schrijf een betoog onder de titel '*Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen?*' waarin je een aantal veranderingen in de samenleving onderzoekt tussen 1880 en 1919. De hoofdvraag die je daarbij moet beantwoorden is:
Vinden er zulke belangrijke veranderingen plaats tussen 1880 en 1919 dat je van nieuwe verhoudingen kunt spreken?

Volg voor het schrijven van het betoog de onderstaande aanwijzingen:

Neem voor de samenhang van het betoog de titel en de *cursief gedrukte* kopjes over.

Veranderingen op het gebied van het gezin

A. Tussen 1880 en 1919 waren er belangrijke veranderingen gaande op het gebied van het gezin.

Beschrijf twee van die veranderingen en geef telkens aan wat die verandering inhield voor de onderlinge verhouding tussen de gezinsleden.

Veranderingen in de arbeidsverhoudingen

B. Tussen 1880 en 1919 is er veel veranderd in de verhouding tussen werkgevers en werknemers.

Beschrijf de verhouding tussen arbeider en werkgever rond 1880 en leg uit wat in die verhouding rond 1919 veranderd was. Geef van die verandering in de arbeidsverhoudingen een passend voorbeeld.

Veranderingen in de verhouding tussen overheid en burger

C. Tussen 1880 en 1919 zijn er veranderingen opgetreden in de verhouding tussen overheid en burgers.

Beschrijf wat er veranderde in de invloed van de burgers op de overheid tussen 1880 en 1919. Geef bij de beschrijving van deze verandering een passend voorbeeld.

Beschrijf vervolgens wat er veranderde in de invloed van de overheid op het leven van de burgers tussen 1880 en 1919. Geef ook bij de beschrijving van deze verandering een passend voorbeeld.

Werkelijk nieuwe verhoudingen?

D. In dit deel van je betoog breng je een nuancering aan. Geef aan welke kanttekeningen je kunt plaatsen bij de veranderingen die je beschreven hebt. Doe dat voor de verhoudingen binnen de gezinnen, de arbeidsverhoudingen en voor de verhouding tussen overheid en burger.

Conclusie

E. Tenslotte vel je een eindoordeel. Gebruik de gegevens uit je nuancering bij D en geef nu telkens aan of de verandering doorslaggevend was. Zijn volgens jou de drie beschreven veranderingen samen zo ingrijpend geweest dat je voor de hele Nederlandse samenleving kunt spreken van '*Een nieuwe eeuw, nieuwe verhoudingen?*'

Gebruik bron 6.

Ruim een jaar na afloop van de Tweede Wereldoorlog wordt steeds duidelijker welke doelstellingen de regering van de Verenigde Staten zich stelt met betrekking tot de toekomst van Duitsland. Achter iedere doelstelling schuilt ook een bepaalde vrees. Ontleen aan de bron twee doelstellingen en noem telkens de daarachter liggende vrees van de regering van de Verenigde Staten.

4p 13 □

Gebruik de bronnen 7A en 7B.

Beredeneer aan de hand van telkens een beeld- én een tekstelement uit de bronnen 7A en 7B dat er in de DDR en de Bondsrepubliek verschillend gedacht werd over de toekomst van Duitsland.

4p 14 □

De SPD voerde in de jaren vijftig heftig oppositie tegen Adenauers politiek van *Westbindung* en herbewapening in het kader van de Navo.

4p 17 □

A. Leg uit dat de SPD zich tegen deze politiek van Adenauer verzette op grond van haar opvatting over de toekomst van Duitsland.

B. Beredeneer waarom het alternatief van de SPD in deze periode onvoldoende aansloeg in de Bondsrepubliek.

In vergelijking met zijn voorganger vertoonde het buitenlands beleid van de regering Schmidt elementen van verandering en elementen van continuïteit.

4p 19 □

Toon dit met een voorbeeld voor beide elementen aan en geef daarbij telkens een verklaring voor dit beleid.

Ik heb hier elk redelijk antwoord met drie punten gehonoreerd, waarin op inhoudelijke gronden een afweging wordt gemaakt en een keuze voor verandering of continuïteit. Dat is dus feitelijk een cadeautje van de examencommissie.

'Het betoog - een

schertsvertoning van vijf vragen!'

• Duitsland

Het gedeelte over Duitsland was gedetailleerder dan dat over Nederland. De vragen waren in het algemeen redelijk te beantwoorden.

Ook bij dit gedeelte bleken de makers van het correctiemodel lang niet alle mogelijk goede antwoorden te hebben signaleerd. Zo was er uit de woorden van de Amerikaanse minister Byrnes (bij vraag 13) een grotere diversiteit aan doelstellingen (met betrekking tot het naoorlogse Duitsland) te distilleren dan de twee genoemde. Je had bijvoorbeeld ook de democratisering van Duitsland kunnen goedrekenen, als wapen in de confrontatie met de communisten. Daarnaast kon je de begrippen 'demilitarisering' en 'denazificering' loskoppelen en apart honoreren.

Veel kritiek ontmoette vraag 14, met de bijbehorende – tamelijk onduidelijke – affiches over de Duitse hereniging, één van West-Duitse- en één van Oost-Duitse origine. Dat je hier zowel een tekst- als een beeldelement moet noemen is al dubieus, want tekst en tekening geven hetzelfde weer (bijvoorbeeld de tafel). De conclusie dat de tafel staat voor onderhandelen *op gelijke voet of zonder voorwaarden vooraf* is vergezocht. Geen leerling die daarop komt. Bij het Oost-Duitse kaartje bleken de kleuren, wit voor West-Duitsland en zwart voor Oost-Duitsland, de leerlingen veelvuldig op een dwaalspoor te zetten.

Bij vraag 17, die handelde over de vraag waarom in de jaren vijftig de SPD-voorstellen als alternatief voor Adenauers politiek niet zo aansloegen bij de West-Duitsers, kon de kandidaat met recht antwoorden: 'dat lag aan het Wirtschaftswunder!' Waarschijnlijk was zo'n antwoord niet voorzien door de examenmakers, maar inhoudelijk valt er

weinig op af te dingen. Net zoals de leerlingen bij vraag 19, die ging over continuïteit van de buitenlandse politiek van Schmidt ten opzichte van die van Brandt, veelvuldig invulden: 'de Ostpolitik werd voortgezet'.

Dat was toch ook zo? Waarom staat het dan niet in het antwoordmodel?

• Nischengesellschaft

Een hobbel bij het corrigeren van het vwo-examen deed zich voor bij vraag 20, die over de Nischengesellschaft. Dit was nu wel weer eens een deelonderwerp dat de lessen echt boeiend had kunnen maken. Oost-Duitse levensverhalen uit het boek *Over de Muur* van Joost Niemöller. Leerlingen moesten aan drie verschillende bronnen telkens A) een kenmerk van het openbare leven in de DDR noemen, en B) een voorbeeld van gedrag van de geïnterviewde tegenover dit kenmerk. Voor leerlingen was het onderscheid tussen A en B niet zo helder, zodat zij veelal elkaar overlappende antwoorden produceerden.

Verder moet mij van het hart dat het correctiemodel bij vraag 21 erg slordig omsprong met de gebeurtenissen in Polen, die zoals zij hier beschreven staan reeds in 1980, en niet pas eind jaren tachtig plaatsvonden.

En bij vraag 22 is het merkwaardig dat in het model niet gerept wordt van de glasnost-campagne van Gorbatsjov, noch van het vitale feit dat in mei 1989 de regering van Hongarije ostentatief een gat liet knippen in het tot dan toe hermetisch afgesloten IJzeren Gordijn; we weten allen dat juist dit feit het begin vormde van de uittocht uit de DDR, die weer de drijvende factor was voor escalatie in dat land in de zomer en herfst van het wonderjaar 1989.

• Varianten op de Website?

De VGN opende een discussieforum over het vwo-havo-examen, waarop binnen een week al meer dan 27 reacties te lezen waren van collega's uit alle windstreken, en na twee weken meer dan 35. Een fantastisch medium, ook voor VGN-leden, dat blijkt nu!

Een veelvuldig geuite wens van de mailers was om de varianten van de examenbespreking dan maar meteen ook op het net te zetten, zoals vorig jaar trouwens al gebeurde. Helaas was de Commissie Havo/Vwo daartoe niet bereid en wel, als ik het goed begrijp, om twee redenen. Ten eerste omdat er

Duitsland en Europa, 1945-2000

bron 6

Uit de rede van J.F. Byrnes, minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, in Stuttgart op 6 september 1946

- 1 De huidige omstandigheden in Duitsland maken het onmogelijk, om dat niveau van
- 2 industriële productie te bereiken, dat de bezettingsmachten als een voor een Duitse
- 3 vredeseconomie absoluut minimum waren overeengekomen. Het is duidelijk, dat wij, wil de
- 4 industrie op het afgesproken niveau gebracht worden, het vrije verkeer van waren, personen
- 5 en ideeën binnen de Duitse grenzen niet langer kunnen beperken. De tijd is gekomen, waarin
- 6 de zonegrenzen alleen nog maar zouden moeten worden gezien als aanduiding van de
- 7 gebieden die om veiligheidsredenen door de strijdkrachten van de bezettingsmachten bezet
- 8 gehouden worden, en niet als een aanduiding voor op zich gesloten economische of politieke
- 9 grootheden. (...) Wij maken ons sterk voor de economische vereniging van Duitsland. Als
- 10 een volledige vereniging niet kan worden bereikt, zullen we alles doen wat in ons vermogen
- 11 ligt, om een zo groot mogelijke vereniging te waarborgen.
- 12 Het voornaamste doel van de militaire bezetting was en is Duitsland te demilitariseren en te
- 13 denazificeren, maar niet om kunstmatige beperkingen op te leggen aan het streven van het
- 14 Duitse volk waar het gaat om een herinvoering van zijn vredeseconomie.
- 15 De Amerikaanse regering staat op het standpunt, dat thans, met passende veiligheids-
- 16 garanties, aan het Duitse volk de eerste verantwoordelijkheid zou moeten worden
- 17 overgedragen voor het afhandelen van zijn eigen zaken.
- 18 Terwijl wij erop staan, dat Duitsland zich houdt aan de grondbeginselen van vrede, goede
- 19 betrekkingen met de buurlanden en menselijkheid, willen wij niet, dat het de vazal wordt
- 20 van welke macht of machten dan ook of leeft onder een binnen- of buitenlandse dictatuur.
- 21 Het Amerikaanse volk hoopt een vredelievend en democratisch Duitsland te zien, dat zijn
- 22 vrijheid en onafhankelijkheid verkrijgt en behoudt.

ontleend aan: J. Weber, *Die Deutsche Frage nach 1945*, Bamberg 1986, pag. 76

bron 7

De affiches zijn afkomstig uit respectievelijk de DDR en de Bondsrepubliek (eind jaren veertig begin jaren vijftig)

vertaling tekst affiche A:
de eis van nu:
Duitsers aan één tafel

vertaling tekst affiche B:
wij eisen:
vrije verkiezingen voor heel Duitsland

bron: I. Möckel, H. Pötz, C. Preiter (red.), *INFORMATIONEN zur politischen Bildung* (232) 3. Quartal 1991 (*Die Teilung Deutschlands 1945-1955*), München 1991, pag. 30

Gebruik de bronnen 9, 10 en 11.

Stel: een historicus gebruikt de bronnen 9, 10, en 11 bij een onderzoek naar het leven van burgers in de *Nischengesellschaft* van de DDR.

8p 20 A. Ontleen aan de bronnen 9, 10 en 11 telkens een kenmerk van het openbare leven in een Oostblokland als de DDR.

B. Leg per bron uit welk aspect van de *Nischengesellschaft* in het leven van de geïnterviewde naar voren komt.

C. Leg uit welk belang het bewind in de DDR had bij het gedogen van de *Nischengesellschaft*.

2p 21 Geef aan op welke manier het communistische systeem in Polen aan het eind van de jaren tachtig werd aangetast.

2p 22 Maak aannemelijk dat de val van de DDR mogelijk werd door ontwikkelingen in de andere Oostbloklanden.

bron 9

Uit een interview met Eva Pieper, regisseuse in de DDR

1 Je ging er vanuit dat in elke groep een Stille was. Soms had je een vermoeden en soms ook
2 helemaal niet. Dat was in het theater zo en dat was overal zo. Ik heb een heel jaar lang
3 gedacht dat mijn boezemvriendin voor de *Staatssicherheit* werkte. Ik was er zelf ook voor
4 gevraagd. Ik werd uitgenodigd in het theater, op de personeelsafdeling. Ik dacht eerst nog
5 dat het wel gewoon een contractbespreking zou zijn. Maar er waren twee heren die erg
6 vriendelijk met mij koffie gingen drinken en toen zeiden dat ze wisten dat ik erg veel
7 mensen kende, en dat het voor hen best heel interessant was om te horen waar die mensen
8 over spraken. Het ging niet om vertrouwelijke informatie. Nee, gewoon alleen een globaal
9 beeld. Ik zei dat ik dan zeker ook aan m'n vrienden kon vertellen dat ik die informatie
10 doorgaf. Nee, dat kon niet. Ik probeerde me zo naïef mogelijk voor te doen. Ging roepen dat
11 ik m'n ziel toch niet kon verkopen. En toen kwam het op een punt dat ze zeiden: 'Je wilt
12 toch studeren?'

13 Dergelijke gesprekken herhaalden zich. Mijn post werd geopend. Je kwam in een kroeg
14 steeds weer bepaalde mensen tegen waarvan je je afvroeg of het vanwege jou was of gewoon
15 toeval. En dan bleek tijdens weer zo'n gesprek met de *Staatssicherheit* dat iemand anders
16 iets over jou moest hebben verteld want ze hadden details over mij waarvan ik wist dat er
17 maar een handjevol mensen van op de hoogte was. (...)

18 In het tweede jaar in Rostock spitte de situatie zich toe. Een goede vriend van me was
19 homoseksueel en in Berlijn ging ik vaak met hem mee uit als een soort vriendinnetje. Hij
20 was leraar en kon het zich niet veroorloven als men er achter kwam dat hij homo was.
21 Bovendien behoorde hij tot een oppositionele groep (...). Die vriend kwam heel regelmatig
22 bij mijn moeder thuis. We hebben toen twee keer een huiszoeking gehad. Dan worden
23 gewoon je dagboeken meegenomen waarin je als een beetje grote puber hebt geschreven op
24 wie je erg verliefd bent, maar ook hoe je je meer maatschappelijk geraakt voelt. Je bent
25 openhartig geweest over anderen en graaft voor hen een graf. Dat is een enorme vernedering
26 geweest.

bron: Joost Niemöller, *Over de muur, oostduitse levensverhalen*, Amsterdam 1991, pag. 232-233

bron 10

Uit een interview met Inge Weber, studente in de DDR

1 Mijn vader opende in 1968 zijn werkplaats. Dat was dus een privé-bedrijf (...) Omdat mijn
2 vader een ontvangstinstallatie kon installeren kregen we al heel snel West-televisie. In dat
3 opzicht waren wij altijd geïnformeerd. Mijn moeder zei steeds dat we daar op school niet
4 over mochten praten. Er bestond een zekere schizofrenie tussen het privé- en het openbare
5 leven. We hadden al in '62 West-televisie, nog voor ik geboren was. Dus ik kan me het
6 begin ervan niet herinneren. Wat ik me herinner waren die shows in de jaren zestig. Die
7 muziekprogramma's. Ik keek altijd heel graag naar modern ballet, en muziek en zo. En dan
8 had je Catharina Valente bijvoorbeeld. Daar was je dan heel enthousiast over.

bron: Joost Niemöller, *Over de muur, oostduitse levensverhalen*, Amsterdam 1991, pag. 251

bron 11

Uit een interview met Lia Lebelt, boerin in de DDR

1 Ik was lid van de *Bauern Partei* en tweeëndertig jaar was ik afgevaardigde voor de *Bauern*
2 *Partei* in het district Leipzig. Bij m'n pensionering heb ik me teruggetrokken omdat ik dacht
3 dat toen de jongere mensen er maar bij moesten. Ik deed het graag moet ik zeggen. Ik was
4 ook secretariaatslid in de districtsorganisatie bij de *Bauern Partei*. Zodra ik in de
5 gelegenheid was burgers te helpen heb ik dat gedaan. Hoewel de speelruimte heel klein was.
6 Ik heb het altijd als mijn plicht gezien dat wie het vertrouwen genoot zich er ook voor moest
7 inzetten. Je moest meer doen dan alleen aan de zittingen deelnemen en je hand opsteken bij
8 stemmingen. Hoewel ik zeggen moet dat ik dat ook tweeëndertig jaar gedaan heb. De hand
9 opgestoken. Begrijpt u. Je moest er altijd van uitgaan dat alles al vast lag. De
10 discussiebijdragen waren altijd al voorbereid. Velen ontbrak het aan de moed daar iets tegen
11 te doen.

bron: Joost Niemöller, *Over de muur, oostduitse levensverhalen*, Amsterdam 1991, pag. 276

dan wellicht geen hond meer naar de regionale normbesprekingen zou komen.

Dit argument kan ik wel billijken, want die bijeenkomsten zijn altijd heel genoeglijk, en hebben een duidelijke therapeutische waarde (stoom afblazen; weten dat je niet alleen staat in je leed), en vormen bovendien een van de weinige contactmomenten in het jaarrooster van leden van de VGN.

Ten tweede echter wil de commissie de CEVO (of het Cito?) niet voor het hoofd stoten door de publicatie van een alternatief setje antwoorden. Dit argument kan ik niet zo goed volgen, want die varianten worden toch wel massaal verspreid, zij het nu per fax en per kopieerapparaat. Dat weten de CEVO en de inspectie ook. Waarom dan niet van het moderne medium Internet gebruik maken? Dan moet men, CEVO of Cito, maar betere normen opstellen, zou ik zeggen. Velen zien in het lijstje varianten nu juist het levende bewijs, dat ons vak geschiedenis een 'discussie zonder eind' vormt. Dat de inspectie dan sputtert, is jammer, maar elke inspecteur die zich werkelijk verdiept in de aard van ons vak zal moeten inzien dat de uitkomst van historische vraagstukken niet altijd even eenduidig is vast te stellen als de uitkomst van een rekensom. Dus wat mij betreft: geen staatsdirigisme, maar dialoog tussen de overheid (i.c. de examenmakers) en het veld (wij allemaal).

Jan van Oudheusden,
Dr Mollercollege Waalwijk

Het mavo-examen

De collega's die op de website van de VGN reageerden op het Mavo-examen vonden het over het geheel genomen nogal pittig, moeilijk zelfs, aldus enkele docenten. Veel leerlingen hebben de vragen niet afgekregen in de beschikbare tijd.

Net als bij het havo-examen eiste de leesvaardigheid zijn tol. Mavo-leerlingen schrikken van veel tekst en dit examen bevatte nogal wat tekstbronnen. Vooral allochtone leerlingen hadden er moeite mee. Daarbij komt dat de bewoordingen van de vragen hier en daar iets van een 'ver van mijn bed'-show hadden. Welke leerling van vijf-

tien, zestien jaar weet nog wat bedoeld wordt met een spoorboekje?
Wat ook opviel, was dat de hoofdlijnen van de twee onderwerpen niet in de vragen terug te vinden waren. Dat moet toch eigenlijk wel?

Enkele vragen werden speciaal genoemd.
De lay-out van opdracht 13 vraagt om tijdverlies en problemen. Tegen de tijd dat een leerling snapt wat er moet gebeuren, zijn de daarvoor gelezen moeilijke zinnen en moeilijke woorden alweer vergeten en kan hij opnieuw beginnen. Hier is de Cito-basislay-out echt in het nadeel van de leerling. Op zijn minst had het hele verhaal kunnen beginnen met de korte namen van de bonden in plaats van met de lange moeilijke zinnen.

Zo'n tijdrovende vraag is ook vraag 15. Dat is wel lang plussen en minnen voor die twee puntjes, als je het antwoord niet van tevoren weet.

Vraag 18 ging duidelijk een brug te ver. Bij hem had geen enkele leerling daarbij iets ingevuld, meldde een collega. Een jaartallenkwestie. Maar je moet wel eerst uit de bron begrijpen dat het hier over slootje springen gaat. Moeilijk voor stadse leerlingen die nog nooit een polsstok gezien hebben en voor iedereen die niet gewend is echt goed te kijken.

Al met al bleek bij dit examen, dat Mavo-leerlingen niet alleen gebaat zijn bij een eigen stofomschrijving, maar behoefte hebben aan onderwerpen, die beter aansluiten bij de leerlingenpopulatie. En laten de vragen zo geformuleerd zijn dat woorden uit het dagelijks leven van vroeger en/of elders er niet in voorkomen. Die kennen ze niet. En daarbij graag niet al te lange, concrete en duidelijke tekstbronnen en tekeningen.

Een Cito-medewerker, gevraagd naar zijn commentaar op al deze kritiek, wijst met klem op het bestaan van Cito-examenvoorbereidingstoetsen. Daarmee kunt u leerlingen laten oefenen, ze expliciet wijzen op vaste zaken van de examens en wat nuttige tips geven.

Tineke Bogaerts

Hier volgen drie omschrijvingen en vier namen van bonden.

Drie omschrijvingen:

1 Deze bond had het minste vertrouwen in werkgevers; men streefde naar een klassenloze maatschappij.

2 Deze bond noemde zichzelf neutraal maar was in werkelijkheid liberaal; men wilde de samenwerking tussen bazen en werklieden bevorderen.

3 Oorspronkelijk mochten zowel arbeiders als bazen lid worden van deze protestants-christelijke bond; men ging later het belang van arbeidscontracten benadrukken.

Vier namen van bonden:

a Algemeen Nederlands Werklieden Verbond

b Patrimonium

c Rooms-Katholieke Volksbond

d Sociaal-Democratische Bond

2p 13 ☐ Welke omschrijving hoort bij welke bond?

Let op! Er blijft één naam van een bond over.

Doe het zo:

omschrijving 1 hoort bij ... (letter invullen)

omschrijving 2 (enz.)

omschrijving 3 (enz.)

Hieronder staan vier onderwerpen die voor confessionele groepen belangrijk waren in de periode 1880-1919:

1 de afkeer van socialistische ideeën

2 het aantal confessionele kiezers

3 het aantal confessionele scholen

4 het wantrouwen tussen katholieken en protestanten

2p 15 ☒ Bij welke twee onderwerpen was er in de periode 1880-1919 sprake van continuïteit voor de confessionele groepen?

A alleen 1 en 2

B alleen 1 en 3

C alleen 1 en 4

D alleen 2 en 3

E alleen 2 en 4

F alleen 3 en 4

Gebruik bron 8.

3p 18 ☐ Tussen welke twee jaren moet deze tekening gemaakt zijn? Maak daarbij gebruik van twee elementen uit de bron.

Doe het zo:

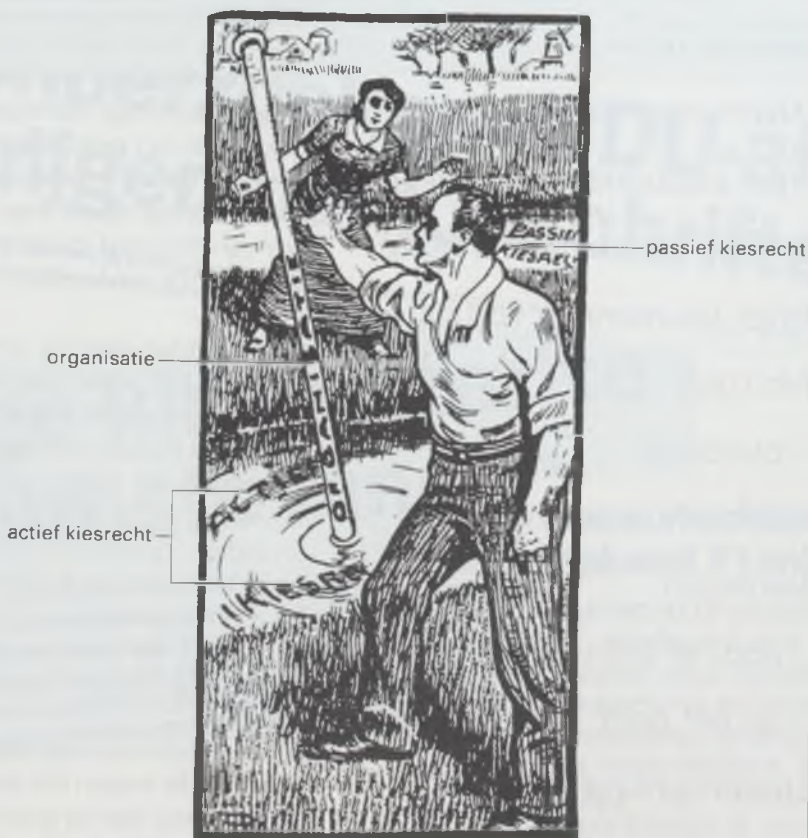
de tekening is gemaakt tussen ... en ... (jaartallen invullen)

want de man ...

en de vrouw ... (ander element)

bron 8

Afbeelding over actief en passief kiesrecht

Ice Cream

Ideetje misschien?

Mars®

Elise Storck

Politiek en 'Metro'

*Recept voor een (eerste) les
staatsinrichting in de
basisvorming.*

Benodigdheden:

*– één exemplaar van 'Metro'
of 'Spits' per leerling en een
of twee reserve-exemplaren.
('Metro' nodigt uitdrukkelijk
op haar groene bakken in de
stations uit:*

'Neem mee. Ook voor thuis'.)

*– per bladzijde een (gekleurd)
blaadje met daarop in dikke
letter het nummer van de
bladzijde*

– plakband

*– een schaar per twee
leerlingen*

– doos of zak voor oud papier

*– op het bord: definities van
staatinrichting en politiek*

Van alles probeerde ik: van het eindelijk herhalen van strakke definities tot en met rollenspel, van dreigen met strafexercities tot en met het beloven van een complete taart of voor elke leerling een Mars. Maar het is me nog nooit gelukt: een hele klas zover krijgen dat niemand bij toepassingsvragen van de repetitie staatsinrichting in klas drie nog denkt dat een minister lid is van de Tweede Kamer. Toegegeven: een rollenspel heeft meer effect dan het stampen van definities en de belofte van een taart stimuleert meer dan het vooruitzicht op strafregels, maar ik heb het, van mavo 3 tot gymnasium 3 nog niet mogen meemaken dat niemand de fout inging.

Staatsinrichting: ik vind het uitdagend en leuk, sommige leerlingen vinden het ook leuker dan geschiedenis of omgekeerd en dat zie je ook bij collega's, maar er dreigt steeds weer iets van een 'ver-van-mijn-bed-show' en dat komt de motivatie en de effectiviteit niet ten goede.

Waar gaat het eigenlijk om bij staatsinrichting? Kon ik dat maar duidelijker maken, dan zou de betrokkenheid van leerlingen bij wat ze leren misschien ook groter zijn. Hoe organiseer ik mijn lessen zo, dat ze aanspreken door vele levendige, concrete en saillante details en er toch voldoende aandacht is voor de achterliggende principes, ideeën, structuren, die voor 'eeuwig' moeten beklijven en worden begrepen en toegepast?

Het zijn deze eeuwige didactische kwesties die maken dat een docent geschiedenis niet zo gauw uitgekeken raakt op het vak.

En begin december was het weer zo ver. De eerste les staatsinrichting aan 3B en 3C. Buiten de trein was het nog donker en ik keek nog even de lessen door die ik de avond ervoor had voorbereid. En weer was er het voor gevoel dat deze eerste les over zo'n belangrijk thema niet sprankelend genoeg zou zijn om effectief te zijn. En ineens, in een flits, besloot ik het anders aan te pakken. Zo te horen waren we de Moerdijkbrug al over, dus ik had nog een klein half uurtje.

Engels voorbeeld...

In september tijdens een wat duffe zaterdagochtend op een didactiekconferentie in het York, zette de Engelse geschiedenisdocent en vakdidacticus Jamie Byrom ons aan het werk. Aan de orde was een eerste les over de late Middeleeuwen aan leerlingen van ongeveer dertien jaar.

Op een tafel lagen tientallen plaatjes die hij uit verouderde schoolboeken had geknipt.

Elk groepje 'docent-leerlingen' dat aan dezelfde tafel zat 'was' een groep of een thema: vrouwen, boeren, edelen, oorlog, handel, stad, dorp enzovoort. We werden uitgenodigd om de beurt een plaatje van de tafel te kiezen dat volgens jou bij jouw groep hoorde, net zo lang tot alle plaatjes verdeeld waren. Vervolgens werden we uitgenodigd om rond te lopen en van de andere tafels plaatjes weg te nemen die ook bij jouw tafel hoorden. Er was echter een voorwaarde: als je een plaatje pakte, moest je ook een visitekaartje achterlaten. (Elke tafel had een enveloppe met 'visitekaartjes'. Elke groep/thema een andere kleur.)

Staatsinrichting =

hoe is het bestuur geregeld en hoe werkt dat in de praktijk in je wijk/deelgemeente - gemeente - provincie - land - EU - VN

Politiek =

hoe worden besluiten genomen/keuzes gemaakt? wie heeft daar invloed op?

Wat er gebeurde was grappig; druk werden er plaatjes geroofd en visitekaartjes achtergelaten. Als afronding vond er een soort concluderend klas-sengesprek plaats, waarbij bleek dat sommige onderwerpen en groepen veel met elkaar te maken hadden en andere weinig. Dat kon elke groep immers zien aan de visitekaartjes die op tafel lagen. Zo bleek bijvoorbeeld dat 'oorlog' gewild was bij alle groepen, behalve bij vrouwen.

Het leek een onschuldige, simpele oefening. Maar ondertussen kwam iedereen tot dezelfde conclusie: we hadden heel goed, heel veel plaatjes uit de late Middeleeuwen tot in detail bekeken.

Iedereen was bezig geweest – of je nu veel wist van de late Middeleeuwen of niet – er was onderling door 'leerlingen' heel wat afgepraat over mogelijke keuzes – of je nu vloeiend Engels sprak of niet – en er waren in deze les heel wat aanzetten gegeven tot diverse thema's uit de laat-middeleeuwse geschiedenis; meer dan de meeste docenten ooit voor mogelijk hadden gehouden in een les van krap veertig minuten.

... doet goed volgen

Met deze ervaring in mijn achterhoofd zag ik ineens hoe ik de eerste les staatsinrichting anders kon aanpakken. Op 'mijn' stationnetje was sinds kort een gratis ochtendkrantje verkrijgbaar, de *Metro*. Veel mensen laten deze in de trein achter. In een oogwenk verzamelde ik dertig exemplaren, eenmaal op school haalde ik bij de techniek-collega een blok scharen en uit het kopieerhok wat gekleurde bladen.

De les begon met een korte bespreking van de definities op het bord: waar gaat staatsinrichting eigenlijk over? Vervolgens kregen de leerlingen elk een *Metro* en het verzoek zich te formeren in duo's.

De opdracht luidde: 'Knip *alle* artikelen uit die volgens jullie te maken hebben met politiek. Alleen uitknippen als je het samen eens bent. Omdat elk duo twee krantjes heeft, kun je voor- en achterkant gebruiken. Als je een artikel hebt uitgeknipt, zetten jullie je naam erboven en het nummer van de bladzijde waar het artikel stond.'

De leerlingen gingen aan de slag. Al gauw zag je ze naar de definities op het bord kijken – telkens weer – en er werd aardig gediscussieerd of een artikel nu wel of niet met politiek te maken had. Wie het bladzijdenummer

metro

<http://www.metrovandaag.nl> • GRATIS • VRIJDAG 23 JUNI

Harde aanpak katv...

Met behulp van een nieuw gegevensbestand wil de politie auto-eigenaren aanpakken die de wagen op naam hebben staan van een geheten katvrager.

het opsporingsregis- van een kat- auto

Nederlandse chauffeur vervolgd

De 13-jarige Nederlandse chauffeur van de vrachtwagen waarin 14...

ma. Zij zijn veroordeeld China beschuldigde...

westere... miljo... Volgens W de bedoeling dat hi niet meer mogelijk

Protest Aeroflot tegen rookverbod VS

RUSLAND De grootste luchtvaartmaatschappij van Rusland, Aeroflot, heeft de VS beschuldigd van schending van het internationaal recht met het afkondigen van

Rekenkamer kraakt het beleid rond Betuwelijn

Ondanks zeer felle kritiek van de Algemene Rekenkamer op de besluitvorming rond de aanleg van de Betuweroute, is er nog steeds brede politieke steun voor de aan-

van de Betuwelijn nooit goed tegenover elkaar gezet door de achtereenvolgende ministers van Verkeer en Waterstaat Maij (CDA), Jorritsma (VVD) en Netelenbos

speciale commissies moeten nu en noodzaak van grote projecten gaan afwegen.

Minister Netelenbos zegt dat veel van de aanbevelingen nu

Onderzoekers CDU-affaire krijgen bankafschriften

De commissie van de Duitse Bonds-dag die de zwartgeldkas van de

dagcommissie zouden gaan, maar daar is nu alleen fractievoorzitter

kanselier Kohl, die volgende week

Hoge kindersterfte in armste landen

In de allerarmste landen sterven bijna tweehonderd kinderen per uur. Dit hoge sterftecijfer is een direct gevolg van het falen van de internationale gemeenschap, die beloften over armoedebestrijding

de gestelde doelen n... halen. Tijdens een... komt in Kopenhagen afgesproken de kind... tweede keer terug t... 2015. "Als de regeri

Geen vluchten naar stakend Frankrijk

STAKING KLM schrapt maandag- en dinsdagochtend zeventien vluchten naar Frankrijk wegens stakingen van de Franse luchtverkeersleiding. Mogelijk vervallen nog meer vluchten. De verkeersleiding legt maandagochtend waarschijnlijk al het werk neer. Het gaat in eerste instantie om

was vergeten, kon dat achterhalen in een reserve-exemplaar. Ondertussen liep ik rond, hielp ze op weg, stimuleerde en luisterde vol verbazing naar zoveel betrokkenheid en activiteit en plakte blaadjes met bladzijdenummers op de hoeken van diverse tafels.

Na ongeveer twintig minuten waren al heel wat *Metro's* verknipt. Toen kregen ze de opdracht om de restanten in de oud-papierdoos te doen, snippers van de grond te rapen en elk uitgeknipt artikel op de tafel te leggen met het nummer van de bladzijde van herkomst. 'Als hetzelfde artikel er al ligt, leg je het er gewoon bovenop, ligt het er nog niet, dan leg je het zo neer.' Binnen een paar minuten was alles verdeeld. Voor iedereen was nu duidelijk zichtbaar dat sommige artikelen heel vaak waren uitgeknipt, andere slechts door één groepje.

We constateerden dat er over onderwerpen die veel gekozen waren niet gepraat hoefde te worden: daarover waren we het eens: 'Dat gaat volgens ons zeker over politiek'. De meest sailante eenlingen (ik had tijd genoeg gehad om te bezien welke dat werden) werden klassikaal besproken. Omdat de leerlingen hun naam erop hadden gezet, kon hen gevraagd worden hun keuze toe te lichten.

Het resultaat

Voor mijn gevoel was de les een succes en ik heb hem later in de week herhaald in een andere klas. Ongevraagd gaven sommige leerlingen hun reacties. Die varieerden van een enkele in de trant van 'Wat hebben we nou eigenlijk gedaan, deze les?' tot veel meer leerlingen die iets zeiden als 'Goh, politiek gaat over veel meer dan ik dacht.'¹

Ik heb geen metingen verricht en moet dus af gaan op mijn subjectieve ervaringen later in de lessencyclus, maar mijn indruk was dat het in beide klassen veel duidelijker dan andere jaren was waar staatsinrichting eigenlijk over gaat; dat het (ook) jezelf kan raken. En bij de repetitie bleek in elk geval wel dat het begrip 'politiek' foutloos gebruikt werd, door elke leerling.² Maar ik vermoed dat er meer gebeurd is dan zo oppervlakkig duidelijk werd.

De workshop op die zaterdagochtend op de campus van de Universiteit van York werd als volgt aangekondigd: 'Our pupils should grub around in the

*fascinating details of history. They should also get to grips with the big stories and panoramic pictures. This workshop will use hands-on activities to show how a creative blend of outline and depth history can be used to enrich pupils' understanding at Key Stage 3.'*³

En dat was wat er ook gebeurde in deze les. Terwijl leerlingen zich verdiepten in zeer reële details (als ik me goed herinner van 'mag er een bordeel komen op Schiphol?' tot enkele belangrijke internationale issues) waren ze telkens weer met die ene 'grote' vraag bezig: waarover gaat politiek nu eigenlijk? Wat zijn de keuzes? Wat wordt besloten? Wie hebben daar invloed op?

De details maakten de les levendig, het telkens raadplegen van de definities op het bord en de vele kleine discussies gingen echter over die 'grote' vragen.

Enkele maanden later deed een Engelse docente in *Teaching history* verslag van haar les over de verschillende opvattingen over het succes van de Volkenbond. Daarbij maakte ze ook gebruik van deze werkvorm van 'sorting out'. En ze zette kort een aantal voor mij herkenbare voordelen op een rij: 'By 'sorting' I mean the chance to play with information using different structures, and to debate the value of those structures as well as constructing their own. The events, information or evidence can be categorised, prioritised or connected in new ways. It is the antidote to mechanistic work. Having strips, or cards of information in front of them and working in pairs or as a group seems, to make students less troubled about having to remember what happened and leaves them free to concentrate on understanding. A sorting exercise can be used by all abilities because text can be made more difficult or pictures can be used to represent an idea without any text at all.'⁴

Ik heb het de laatste maanden meer geprobeerd; veel en vaak aandacht schenken aan wat echt belangrijk is, maar daarbij de levendige details niet schuwen, de leerlingen onderscheid leren maken tussen de 'big questions' en de 'small questions'. 'Sorting out' (uitzoeken en ordenen) lijkt daarbij een handige werkvorm. Het blijft proberen, ik doe geen wetenschappelijk onderzoek naar de resultaten, maar met op de achtergrond telkens weer de discussie over thema's of

grote lijnen, wetend dat daarover in de commissies-De Wit en De Rooy wordt nagedacht, is het voor mij op het micro-niveau van mijn eigen leerlingen, een optie die de moeite waard is om mee te 'spelen'. En daar wilde ik u als collega's even verslag van doen.

Noten

1. Later in de lessencyclus zijn ook andere kranten in de klas aan de orde geweest. Deze treinkrantjes hebben niet alleen het voordeel dat ze 's ochtends gratis verkrijgbaar zijn, maar ook dat ze klein en kort zijn. Voor het doel dat deze les aan de orde was, was dat een voordeel.
2. Hierbij moet worden aangetekend dat onze sectie bij het begin van het schooljaar '98/'99 heeft afgesproken systematisch aandacht te besteden aan de inslijping van de begrippen 'economisch', 'sociaal', 'politiek' en 'cultureel/mentaal', zelfs in die mate dat we gewoon spreken over het 'ESPC/M-scheema' als betrof het het periodiek systeem van de scheikundigen. Hiertoe zijn wij overgegaan na lezing van het zeer inspirerende *Kleio*-artikel van Chris Keuken, 'Flappen in de klas' in *Kleio* juni 1998, blz 38-42. Het systematisch, vaak ongemerkt, aandacht besteden aan deze begrippen heeft zeker zijn vruchten afgeworpen.
3. Byrom, *Parachuting and Truffle-Hunting*, workshop op de *Historical Association Conference*, York, 11 september 1999.
4. Sue Dove, 'Years 10's thinking skills did not just pop out of nowhere: steering your OFSTED inspector into the long-term reasons for classroom success' in *Teaching History* 98, februari 2000, blz. 9, 11

Elise Storck geeft les op het Marnixgymnasium in Rotterdam en is verbonden aan de lerarenopleiding van het ICLON van de Rijksuniversiteit Leiden.

Een vuller van gaten ...

Kort geleden is de vertaling van 'Rubicon' verschenen, het zesde boek over de detective Gordianus, die in het oude Rome van de laatste eeuw voor Christus zo vaak om hulp wordt gevraagd door de Romeinse aristocratie.

We spraken in zijn hotel in Amsterdam met de man die Gordianus tot leven wekte: de schrijver Steven Saylor (Texas 1956).

Steven Saylor (links) en Jos Trippenzee.

Op een gegeven moment bent u begonnen met het schrijven van detectives in een historische setting. Wat was er eerder, 'mystery' of 'history', de speurder of zijn tijd?

'Het verleden. Ik was al jong geïnteresseerd in het klassieke Rome, voornamelijk door films als *Spartacus* en *Ben Hur*. Later kreeg ik belangstelling voor de misdaadroman. En toen ik *De naam van de roos* van Eco las, werd ik enthousiast voor de combinatie: historische achtergrond, de Middeleeuwen in dit geval, en modern detectivewerk. In 1986 kwam ik voor het eerst in Rome en toen ik weer thuis was had ik graag zo'n detective gelezen die in het oude Rome speelde. Maar dat boek was niet te vinden, dus zat er niets anders op. Ik moest er zelf een gaan

schrijven. Dat werd *Roman Blood* (1991) over het proces tegen Sextus Roscius, die van vadermoord werd beschuldigd. Cicero verdedigde hem en de tekst van de pleitrede is bewaard gebleven. Ik vond die tekst en dacht: 'Ha, Cicero en een misdaad. Dit zou wel eens een goed thema kunnen zijn, want het is bekend dat Cicero, naarmate hij meer van de zaak te weten kwam, met steeds grotere problemen te maken kreeg. Ik ben daar toen mee aan de slag gegaan.'

Steven Saylor pakt het vooronderzoek dus degelijk aan. Wij vroegen ons af: is hij van huis uit misschien een classicus? 'Nee', aldus Saylor, 'op een Amerikaanse universiteit studeer je geschiedenis in het algemeen. Het

Net verschenen

Het is 49 voor Christus. Rome is in rep en roer: Julius Caesar is de Rubicon overgestoken en leidt zijn leger naar de hoofdstad. Gordianus de Vinder krijgt bezoek van een neef van Pompejus, op dat moment consul zonder collega en de rivaal van Caesar. De neef wordt even later vermoord aangetroffen in de tuin. Pompejus staat op het punt Rome te verlaten en zich te voegen bij zijn leger in Brundisium. Hij heeft nog even tijd om Gordianus de opdracht te geven de schuldige te zoeken. Als borg neemt hij de schoonzoon van de speurder mee. Hij is niet zo zeker van de politieke voorkeur van Gordianus; is zijn aangenomen zoon immers niet de gunsteling van Caesar?

Bij het onderzoek naar de omstandigheden van de moord krijgt Gordianus al gauw met Cicero te maken, eens zijn werkgever en vriend. Maar sinds de laatste zich in de politiek heeft begeven is de relatie nogal verkoeld.

Bezorgd om zijn aangenomen zoon én om zijn schoonzoon reist Gordianus naar Brundisium waar de beslissende slag tussen Pompejus en Caesar moet plaatsvinden en waar hij zijn familie in beide kampen weet. Bovendien neemt hij op zijn reis de wetenschap wie de moordenaar is met zich mee.

De Boekerij, Amsterdam 2000, 304 blz., f34,90.

Romeinse Rijk neemt daarbij niet zo veel ruimte in. Ik bestudeerde ook de Russische Revolutie en ik was bijzonder goed op de hoogte van de Argentijnse geschiedenis. Al tijdens mijn studie vroeg mijn moeder zich af wat ik daar nu mee moest. Toen had ik natuurlijk moeten zeggen dat ik historische romans zou gaan schrijven. Maar daar had ik destijds nog geen idee van. Ik dacht meer aan iets ambtelijks bij de staat Texas.

Mijn hoofdvak was 'advertising' en daarmee heb ik werk gevonden. Ik schreef voor tijdschriften en werd redacteur bij een krant. Toen ik ging studeren leek dat vak handig met oog op de toekomst, maar mijn eerste interesse werd al gauw de geschiedenis. En uiteindelijk was dat een goede keuze, mag ik nu wel zeggen.'

'I work in the gaps'

Het speurwerk dat in de boeken van Saylor wordt verricht bestrijkt telkens een vrij korte periode.

Het heeft te maken met een of ander historisch probleem in Rome en bekende Romeinen zijn erbij betrokken.

Steven Saylor gaat heel precies met die bekende feiten om. Al eerder werd dat in *Kleio* opgemerkt, toen Anton van Hooff 'Moord op de Via Appia' besprak als boek van de maand juni 1997. Ook de entourage doet heel verantwoord aan: het leven op straat, de flatgebouwen, de landgoederen, de luxe villa's in Rome en daarbuiten, de kleding, het eten, het ver-
voer ... noem maar op.

Hoever gaat Saylor met deze authenticiteit? Verandert hij wel eens een feitje?

'Ik vind het echt belangrijk', zegt Saylor, 'dat de historische gegevens in mijn boeken juist zijn en de achtergrond zoveel mogelijk klopt. Ik schrijf geen boeken met een historisch sausje, ik zal nooit met opzet de feiten veranderen. Ik vind de waarheid eigenlijk interessanter dan wat je kunt verzinnen.

Dus wat bekend is, staat voor mij vast. Ik werk in de lege ruimte ertussen.

Daar verzin ik alles. Maar de feiten heb ik nooit veranderd om bijvoorbeeld mijn verhaal beter te laten lopen. Dat wordt natuurlijk wel gedaan, maar dat ligt mij niet. Als een feit bekend is, is dat zo en niet anders.'

'Als ik met een boek ga beginnen doe ik eerst een zeer gedetailleerd onderzoek. Ik heb dan al voor een bepaald probleem en een bepaalde periode gekozen. Ik ga na wat er allemaal bekend is over de periode waarin mijn boek gaat spelen, desnoods van dag tot dag. Ik krijg zo een heleboel vaste punten en kan dan gaan werken in de 'vrije ruimte'.

Het is niet altijd makkelijk. Het kan voorkomen dat er vreemde gaten zitten in wat bekend is. In *A Murder on the Appian Way* (1996) bijvoorbeeld over de moord op Clodius zit een periode van veertig dagen waarover niets bekend is. Voor een mensenleven maakt dat niets uit, maar in een roman die maar in een beperkte tijd speelt is dat veel te lang. Het was dus aan mij om iets plausibels te verzinnen. Ik laat Gordianus, die aangenomen is om de moord op te lossen, maar kidnappen en veertig dagen gevangen houden. Er is van Milo, de tegenstander van de vermoorde Clodius, bekend dat hij dat wel deed met getuigen. Historisch verantwoord dus. Maar ik kreeg last met een recensent; hij vond die oplossing te weinig actie hebben.

'The economics of publishing'

De eerste eeuw voor Christus was een periode waarin heel veel gebeurde voor Rome. De bondgenotenoorlogen, de vestiging van een wereldrijk, de driemansschappen, de burgeroorlogen, de toenemende welvaart, de sociale veranderingen, een grote hoeveelheid politieke problemen en schandalen ... Allemaal zaken waarover tijdgenoten zich uitlieten in geschriften die tot de dag van vandaag nog te bestuderen zijn.

Spelen de boeken van Steven Saylor juist in deze periode, omdat er zoveel over bekend is?

'Nee. Toen ik mijn eerste boek schreef had ik dat niet gepland als het begin van een hele serie. Ik schreef *Roman Blood* omdat het proces tegen Sextus Roscius een goed plot leek op te leveren voor het soort boek dat ik in mijn hoofd had. Voor mijn gevoel was ik toen ook weer klaar, het was voor mij

een op zichzelf staand werk. Maar commercieel bekeken was dat niet handig. Bij nieuwe boeken grijpen mensen eerder naar werk van een schrijver die ze al kennen. Series zijn dus populair. Mijn boek werd behoorlijk verkocht, ook in Europa, en mijn uitgever vroeg dus om een vervolg.

Dat stond me in eerste instantie tegen, maar bij nader inzien kreeg ik daarmee ook de gelegenheid mijn tijd door te brengen met de geschiedenis van Rome in deze woelige en goed gedocumenteerde tijden. Het was dus een gelukkig toeval, dat mijn serie 'Roma sub rosa' in deze periode speelt.'

'The reader speaks'

Op welke manier begint Saylor aan een nieuw boek? Heeft hij alle episodes al van te voren in zijn hoofd?

'Ik kijk naar belangrijke gebeurtenissen en personen in Rome. Na *Roman Blood*, dat speelt in 80 v.Chr., wilde ik in ieder geval de Spartacusopstand meenemen. Dat gebeurt in *Arms of Nemesis* (1992) over de moord op Lucius Licinius in Baiae in september 72. Datzelfde geldt voor de samenzwering van Catilina, die aan de orde komt in *Catilina's Riddle* (1994). Daarna vond ik Clodia en Catullus, die een hoofdrol spelen in *The Venus Throw* (1995).

Een lezer, die ik tegenkwam in een boekhandel, vertelde me waar mijn volgende boek over zou gaan, de moord op Clodius en het proces tegen Milo; gewoon de volgende politieke hobbels in Rome.

Ik wilde daar niet onmiddellijk in mee-gaan en kon me eruit redden door te zeggen dat ik over het oplossen van moorden schrijf en hier gaat het om een zaak die in de Oudheid al is opgelost. Maar de man gaf niet op; hij zei dat ik daar wel iets op zou kunnen verzinnen. En hij had gelijk, want ik was al van plan om te gaan schrijven over die moord en de brand van de Senaat. Het boek is *A Murder on the Appian Way* geworden, dat speelt van 18 januari tot april 52 (1995). Die episode vond ik aantrekkelijk omdat de hele bebouwing van de Via Appia van destijds bekend is. Je kunt die dus goed visualiseren. Ik heb daar zelf ook wel gelopen, maar dat is eigenlijk niet nodig. Je kunt lezen welke graven waar waren en hoe ze eruit zagen.

Al is het dan een boek dat ik in eerste instantie niet had hoeven schrijven, het lag toch wel voor de hand.

'Massilia, my Casablanca'

Op de vraag of Saylor nu ook op deze manier doorgaat, heeft hij snel een antwoord. Het volgende boek is er al. Het verschijnt in de herfst in de Verenigde Staten en gaat over het beleg van Massilia door Caesar. Gordianus zoekt daar naar zijn verdwenen zoon. Steven Saylor is duidelijk een filmfiethebber gebleven. Hij vertelt dat hij in zijn boek probeert de sfeer weer te geven van de belegerde stad, zoals dat in de film *Casablanca* zo goed is gedaan.

'Massilia is mijn Casablanca. Ik heb geprobeerd na te gaan wat de gewoonten daar waren in een normale situatie en hoe de mensen dat beleg ervoeren. Het was een heel gezocht, want er is niet veel bekend. Maar ik vond dat belangrijk. Rome, Carthago en Massilia waren de drie grote steden in die tijd. Ze waren heel verschillend, Massilia was toen al een oude stad, een voormalige zelfstandige stadstaat, gesticht door de Grieken.

Ik vond een interessant gebruik in *Satiricon*, dat van de 'zondebok'. In tijden van nood werd er iemand eerst een jaar goed verzorgd en gefeerd en daarna, als het jaar om was, van een rots gegooid. Tijdens het beleg van Massilia zouden ze daar best zo'n zondebok gehad kunnen hebben. Dus die heb ik in mijn boek opgenomen.

Ik pas wel meer zaken in boeken in. Als je naar *Rubicon* kijkt: het spel 'Pharaohs down the Nile' heb ik zelf verzonnen, maar het is wel bekend dat de Romeinen bordspelen hadden. En Vitruvius met zijn technische constructies voor de haven van Brundisium was wel wat vroeg, maar het was niet echt onmogelijk dat hij er toen al bij was.

Soms is iets bijna te mooi om waar te zijn en stuit je bij het lezen werkelijk op een geschenk van de goden. Dat was het geval bij senator Tedijs (tedious=vervelend). Hij heeft echt bestaan. Zijn naam is geen grap. Hij was een oude, vervelende, reactionaire senator, die toen Caesar de Rubicon was overgestoken, ijlings naar Pompeius in Brundisium reisde.'

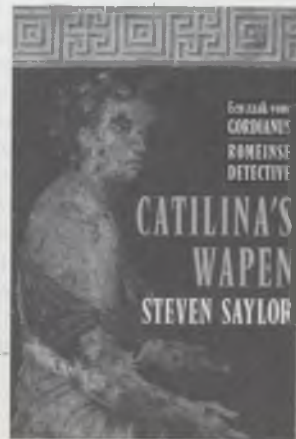
Voor het volgende boek ben ik nog aan het lezen. De chronologie van de gebeurtenissen staat me niet helemaal duidelijk voor ogen. Uiteindelijk kom ik wel bij Cleopatra terecht, maar daarvoor zijn er nog andere interessante gebeurtenissen. De slag tegen Pom-

Rome in 80 voor Christus. De vrije Romein

Gordianus, die vaak juristen helpt om misdadigers op te sporen, wordt gevraagd om een zekere Cicero bij te staan, een jonge advocaat, die net bezig is met zijn eerste rechtszaak. Hij moet een boer verdedigen die ervan wordt verdacht zijn vader te hebben laten vermoorden. Al gauw bevindt Gordianus zich in een wespennest, waarin ook de dictator Sulla een rol speelt.

Het is 72 voor Christus en de slavenopstand onder leiding van Spartacus is net uitgebroken. Nu is het de rijke Crassus, die de dienstan van Gordianus nodig heeft. Op een villa buiten Rome is een familielid van hem vermoord en twee slaven worden verdacht. Als Gordianus hun onschuld niet kan bewijzen zullen alle slaven van de villa ter dood gebracht worden ...

In 63 voor Christus is Gordianus landeigenaar geworden. Hij bezit een boerderij op het platteland van Etrurië. Maar natuurlijk is hem ook hier geen rust gegund. Opnieuw roept Cicero zijn hulp in. Gordianus moet de gangen nagaan van de radicale senator Catilina. Maar net als in alle eigentijdse en latere literatuur weet Gordianus eigenlijk geen raad met het karakter van de senator en nog minder met de rol die Cicero in deze zaak speelt.

Steeds meer blijkt Cicero een machtspoliticus, verstrikt in de samenzweringen die het leven in Rome bepalen in de jaren zestig voor Christus. In een geruchtmakende rechtszaak aan het einde van het boek blijkt hoe corrupt hij geworden is en hoe hij eigenlijk een loopje met de waarheid neemt. Maar hoe zit het met de familie van Gordianus zelf? Wat voor rol speelt die in de zaak van de vermoorde Egyptische diplomaten?

Rome wordt verscheurd door politieke intriges. Als in 52 voor Christus Publius Clodius op de Via Appia wordt vermoord, vermoeden zijn aanhangers dat zijn politieke tegenstander Titus Milo hierachter zit. Op verzoek van Pompejus onderzoekt Gordianus de moord en komt daarbij natuurlijk ook weer in aanraking met Cicero. Weliswaar weet Gordianus de zaak tot een goed einde te brengen, maar het zaad van de tweedracht is gezaaid en zal uiteindelijk tot de burgeroorlog tussen Caesar en Pompejus leiden.

'People are essentially the same...'

We vroegen ons af of Saylor het gevoel heeft dat hij in zijn boeken mensen beschrijft die destijds echt bestaan kunnen hebben. Kan je zover terug? Zijn mensen van nu en toen eigenlijk wel vergelijkbaar? Of maakt hij er met opzet moderne mensen van zoals wij ze nu ook kennen? We begonnen met Gordianus.

'In ieder karakter dat ik heb verzonnen zit er wel iets van mijzelf. Maar Gordianus is mijn alter ego. Zijn leven is heel anders dan het mijne, hij is moreel hoogstaand, hij is een beter mens. Hij gaat naar plaatsen, waar ik nooit zal komen en doet totaal andere dingen. En daarmee verruimt hij mijn leven. Hij lijkt op mij, maar we zijn niet hetzelfde.

pejus bij Pharsalus en de opstand van Milo bijvoorbeeld.

Ik voel er ook wel voor om de vrouw van Gordianus, die afkomstig is uit Alexandrië, ziek te laten worden. En voor haar genezing reizen ze dan naar de kruidendokters in die stad. Daar is dan net iets aan de hand etcetera ...

De problemen van zakelijke informatie

Bij een historische whodunnit is het vaak noodzakelijk iets van de structuur van de samenleving van destijds uit te leggen. Dat maakt een boek niet aantrekkelijker, zeker voor mensen die toch al niet zo gek zijn op geschiedenis. Wat doet Steven Saylor in zo'n geval?

'In de VS', vertelde Saylor, 'hebben veel van zijn lezers een klassieke achtergrond. Ze zijn dus geïnteresseerd. Mensen die niet van geschiedenis houden, lezen zijn boeken ook niet.'

Datzelfde vertelde Renée Vink al eerder in Kleio in een interview over haar historische detectives. Als auteur maak je het moeilijker voor jezelf om gelezen te worden. De historische achtergrond beperkt je ook. Mensen die van geschiedenis houden pakken misschien zo'n boek eerder op, maar ze willen wel eerst alles goed uitgelegd hebben. Hoe ver gaat Steven Saylor daarmee?

'Mensen vragen mij vaak om bepaalde zaken beter te beschrijven. Ik doe dat niet. Er is zoveel dat je eigenlijk uit zou moeten leggen. Dan krijg je een boek met veel te veel details. Ik laat dus

zoveel mogelijk weg. Maar dat kan niet altijd. In *Catiline's riddle* bijvoorbeeld moest ik echt wel wat uitleggen om de mensen te laten begrijpen wat er aan de hand was.

'Was Cicero really such an asshole?'

Er komen veel bekende Romeinen in de boeken van Saylor voor. Maar Cicero spant wel de kroon. Hij is voor deze periode uit de Romeinse geschiedenis een belangrijk persoon en ontbreekt dan ook in geen enkel boek. Over het algemeen komt Cicero er niet goed af in de boeken. Is dat historisch, of de persoonlijke mening van Saylor?

'In mijn boeken kijkt Gordianus de mensen waarmee hij te maken krijgt genuanceerd. Als hij Cicero voor het eerst ontmoet ziet hij een advocaat, zoals er zoveel zijn. Later gaat hij een hekel aan hem krijgen, hij ziet hem als politicus, niet te vertrouwen. Maar in de tijd van *Murder on the Appian way* valt Cicero wel weer mee.

Dit weerspiegelt mijn eigen kijk op politici in het algemeen. Neem Clinton. Soms heeft hij mijn sympathie, dan weer ben ik kwaad op hem. Het varieert. Zo moet ook voor tijdgenoten Cicero een heel complexe persoonlijkheid geweest zijn. Dat haal je wel uit de literatuur.

En nu, zelfs na tweeduizend jaar heeft hij nog voor- en tegenstanders. Lezers reageren nog emotioneel. De een heeft een duidelijke voorkeur voor hem, de ander is volledig anti-Cicero.

Voor mijn gevoel doe ik de mensen van vroeger geen onrecht aan door ze af te schilderen met gevoelens en daden die wij zelf ook hebben. Ik volg daarmee Tolstoj, die zei dat mensen uit alle tijden in essentie hetzelfde zijn. Er is een soort algemeen menselijk patroon dat van alle tijden is.

Maar dat geldt niet voor bekende Romeinse politici. Daar gaat het niet om normale mensen die zijn als jij en ik. Het gaat om mensen die veel verder gaan, de jetsetters, de heersers, de gangsters, soms zelfs de psychopaten. Bij geschiedenis is het vervelende dat je wel van alles weet van die uitschieters, maar bijzonder weinig van de gewone mensen. Voor mijn gevoel waren ze toen niet zo heel anders dan gewone mensen nu.

Ik kom daar ook wel wat van tegen. Neem de Romeinse godsdienst. Die vind ik vreemd, exotisch, maar niet veel vreemder dan de Katholieke Kerk van nu. En is Cicero, die in zijn tijd heel sceptisch stond ten opzichte van de godsdienst en verklaarde dat hij het allemaal niet geloofde, maar wel gebruikte, dan zo anders dan iemand van nu? Voor een politicus vind ik dit een heel moderne houding.

En dan de spelen met de gladiatoren. Gruwelijk natuurlijk. Hoe konden ze het doen? Maar denk dan ook eens terug. Hoe lang is het geleden dat in de VS, in Europa, mensen, met kinderen en al, opgewekt naar een terechtstelling ston-

Register op Kleio

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN)

Jaargang 40/1999

	nr / pag		nr / pag
ARTIKELLEN			
Jan Bank, De onzichtbaarheid van de godsdienst. Confessionele groepen op het breukvlak van twee eeuwen.	2 22	Jacco Pekelder, Willy Brandt ans Fenster! De nieuwe 'Ostpolitik' van de Bondsrepubliek, 1961-1972.	8 8
Stefan Boom en Huub Oattes, Het Algemeen Rijksarchief: het onderwijs graag van dienst.	3 30	Hans Pols en Ruud Slotboom, Inleiding bij het millenniumnummer.	6 2
Stefan Boom en Hans Boschloo, Het schoolexamen geschiedenis en staatsinrichting tweede fase - de regeling en de laatste wijzigingen.	3 7	Hans Pols, Geluiden uit de praktijk van de tweede fase.	3 3
Frits Boterman, De Duitse kwestie als motor van het Europese integratieproces. De 'Westbinding' van de Bondsrepubliek, 1949-1989.	8 2	Anita Pijpelink, 'dat de VGN moge bloeien tot in lengte van dagen', een greep uit veertig jaar VGN (1958-1998)	1 7
Jetty Bouma, Toetsing in het schoolexamen tweede fase. Het examendossier.	3 10	Janneke Riksen en Joop van der Schee, Het profielwerkstuk, een inhoudelijke uitdaging voor docenten en leerlingen.	3 20
Carla van Boxtel, Kleio-enquete naar de inhoud van een canon chronologische kennis.	1 28	Marinus van Santen, Tussen legende en werkelijkheid. De Duitse legerleiding en de Eerste Wereldoorlog.	2 27
Carla van Boxtel, De resultaten van de Kleio-enquete chronologische kennis. Wat, waarom en hoe?	4 2	Ruud Slotboom, Jeruzalem en Berlijn. Impressies uit twee wereldsteden aan het eind van het millennium.	6 3
Carla van Boxtel en Huub Oattes, Themanummer tweede fase. Inleiding	3 2	Gert-Jan van Tilborg, De onvoltooide conservatieve revolutie. Van Barry Goldwater tot en met Bill Clinton.	5 8
Commissie Volwasseneneducatie VGN, Een school waar je niet moet, maar mag leren! Eens moedermavo's, nu units educatie van een ROC	5 2	Hans Verbeek, Duitsland anno 1999 - de bescheidenheid voorbij.	8 28
Patrick Dassen en Barend Verheijen, Over geschiedenis van Duitsland. Inleiding op het themanummer.	8 1	Barend Verheijen en Martine Kamsma, De overrompelende Duitse hereniging. De invloed van het verrassingselement op het eenwordingsproces.	8 21
Fia Dieteren, Vrouwen- of gendergeschiedenis. What's in a name?	5 20	Eduard Vermeer, Een halve eeuw China, barsten in het socialistische keurslijf.	7 10
Gerda Geerdink, Vader wordt papa, mams maakt carrière. Een praktische opdracht gendergeschiedenis.	7 15		
Sander Hendriks en John Klein, De eeuw heeft vele namen en gezichten. Over de geschiedenis van het denken in eeuwen.	6 27	INTERVIEWS	
Jan van Herwaarden, Hoe ominous was het jaar 1000? De eerste millenniumwisseling in historisch perspectief.	6 16	Tineke Bogaerts en Jos Trippenree, Kleiogesprek met Ashe Stil.	4 20
Anton van Hooff, 2000, een ongedenkwaardig jaartal. Tijdrekening bij de antieken.	6 11	Carla van Boxtel en Huub Oattes, Pioniers van de tweede fase.	3 26
Kees van Kemenade, Women at War. Gedichten van vrouwelijke war poets als didactisch hulpmiddel.	2 10	Carla van Boxtel, Een canon voor geschiedenis. Discussie tussen Leen Dorsman en Wynand Mijnhardt.	4 12
Het kiezen van een nieuwe methode voor de tweede fase.	2 37	Marijke Meuwissen en Jos Trippenree, Nazomer van de Middeleeuwen. Gesprek met Chris van der Heijden over zijn boek <i>Zwarte Renaissance</i> .	5 24
Waarin: Criterialijstjes (Ineke Veldhuis-Meester) en Schema van de vakinhoud van zeven methodes voor de tweede fase havo en vwo (Jan van Oudheusden).		Ruud Slotboom, Leven achter de 'antifaschistische Schutzwall'. Gesprek met een Stasi-officier.	2 2
Reinier Kramer, Het millenniumprobleem. De maakbare samenleving in het geding.	6 22	Ruud Slotboom en Hans Pols, Kleiogesprek met de stofomschrijvingscommissie Duitsland en Europa.	8 29
Willem Melching, Schild en zwaard van de partij. De rol van de Stasi in de DDR.	8 14		
Ad Oostveen, Een examendossier samenstellen: omgaan met praktische opdrachten in de tweede fase.	3 15	MUSEUMNIEUWS	
Jan van Oudheusden, Na veertig jaar. Requiem voor Reflector.	7 30	Gerk Koopmans en Hans Groeneweg, Het Verzetsmuseum Friesland, al twintig jaar een studiehuis.	3 33
		Huib Oattes en Jan van Oudheusden, Herinneringscentrum Kamp Westerbork: een bijzondere plek.	7 24

- Jan van Oudheusden en Hans Pols, De afdeling
Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum.
Jan van Oudheusden, Voor '1880-1919' naar het
museum. Het Nationaal Vakbondsmuseum
in Amsterdam en het Industrien in Kerkrade.

RECENSIE-ARTIKELEN

- Boek van de maand*
Stefan Boom, Leven op stand. Bespreking van:
Ileen Montijn, *Leven op stand, 1890-1940*.
Marijke Meuwissen en Jos Trippenree,
Nazomer van de Middeleeuwen.
Bespreking van: Chris van der Heijden,
Zwarte renaissance. Spanje en de wereld 1492-1536.
Jan van Oudheusden, Beelden die liegen.
Bespreking van: David King, *The commissar
vanishes. The falsification of photographs and art
in Stalin's Russia*.
Jan van Oudheusden, Drie delen geschiedenis
van voormalige koloniën van Nederland.
Bespreking van: Frans van Baardewijk, Mirjam
Beijert, Leo Dalhuisen e.a., *Geschiedenis van Indo-
nesië*; Eveline Bakker, Leo Dalhuisen, Maurits
Hassankhan en Frans Steegh, *Geschiedenis van
Suriname, van stam tot staat*; Leo Dalhuisen,
Ronald Donk, Rosemarijn Hoeft en Frans Steegh
(red.), *Geschiedenis van de Antillen; Aruba, Bonaire,
Curacao, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten*.
Hans Pols, Een held van onze tijd
Bespreking van: A. Scott Berg, *Lindbergh*
Maarten Prak, Arm en rijk in de wereld.
Bespreking van: David S. Landes, *Arm en rijk.
Waarom sommige landen erg rijk zijn en andere
erg arm*.
Jan Verschoor, Van vijand tot bondgenoot.
Bespreking van: Friso Wielenga, *Van vijand tot
bondgenoot. Nederland en Duitsland na 1945*.

Films

- Anton van Hooff, Voor de Bijbel naar de bios?
Bespreking van de tekenfilm *The Prince of Egypt*.
Hans Pols en Huub Oattes, *Saving Private Ryan*.
Ruud Slotboom, *La vita è bella*.

Boekencolumns

- Tineke Bogaerts over Arthur, koning voor eens en
altijd door Terence H. White.
Stefan Boom over Nico Dros, *Ter hoogte van het
Salsa-Paviljoen*.
Carla van Bortel over Robert Mason, *Ik zag ze
sterven. Het schokkende verhaal van een
helikopterpiloot in Vietnam*.
Marijke Meuwissen over Art Spiegelman en
Maus.
Huub Oattes over *Socialisme, theorie en beweging*.
Jan van Oudheusden over Bernard Cornwell,
De kronieken van de krijsheren.
Hans Pols over *De kanonnen van Augustus* van
Barbara Tuchman.
Ruud Slotboom over Timothy Garton Ash,
*In Europe's Name. Germany and the Divided
Continent*.
Jos Trippenree over Upton Sinclairs' serie
Lanny Budd

LESMATERIAAL EN TIPS

- Gerda Geerdink, Een praktische opdracht
gendergeschiedenis. Vader wordt papa, mams
maakt carrière.
Kees van Kemenade, Women at War.
Gedichten van vrouwelijke warpoets als
didactisch hulpmiddel.

- Bronnenkatern 9, Jongeren en de DDR
Toelichting bij bronnenkatern 9, Jongeren en
de DDR.

BASISVORMING

- Vijf jaar basisvorming.
Waarin: J.W.A. Melenhorst, Werken aan de basis.
Uit de inhoud van vakrapport 11, Geschiedenis
en staatsinrichting in de basisvorming, en
C. Weltevrede, Reactie van het bestuur van
de VGN.
Jan Marechal, Vijf jaar basisvorming, nou en ...?
Ingezonden brief

HET EXAMEN

- Loek Janssen en Thieu van Ingen, Het examen
van 1999 havo en vwo.
Stofomschrijving van 'Duitsland en Europa
1945-2000'
Ruud Slotboom en Hans Pols, Kleiogesprek met
de stofomschrijvingscommissie Duitsland
en Europa.
De katernen 'Duitsland en Europa 1945-2000'
Bespreking van de boekjes voor mavo en
havo/vwo van Wolters Noordhoff (Jos Trippenree
en Hans Pols), Thieme (Marijke Meuwissen en Jan
van Oudheusden), Nijgh Versluys (Dick
Wagensveld en Jo Beckers), Meulenhoff Educatief
(Marijke Meuwissen en Huub Oattes) en de
Onderwijspers (Tineke Bogaerts - alleen het
katern voor mavo C/D).

VARIA

- Marjan de Groot-Reuvekamp, Verslag van de
studiedag van de Commissie PaBo op 7 oktober
1998
Kleio's Millennium-Quiz
Ellen Marrenga, Met de VGN naar Sint
Petersburg (25 april t/m 5 mei 1998)
Jan van Oudheusden, Doe Maar diffenrentieert.
De finale van de Grote Geschiedenis Quiz.
Hein Reijs, Een Nederlandse geschiedenis-
prijsvraag?
Ineke Veldhuis-Meester, De geschiedenis-
werkplaats van weleer nieuw leven ingeblazen.
Verslag van de nascholingsbijeenkomst in
het Ryksargyf Leeuwarden op 5 oktober 1999.

VGN

- Bestuur en commissies*
KLEIO-Katern bij de VGN-jaarvergadering
20 maart.
- Agenda
- Verslag van de Algemene Ledenvergadering
21 maart 1998
- Jaarverslag van het bestuur over 1998

- Beleidsplan 1999	6	David Barnouw, Hongerwinter	7	33
- Jaarverslag coordinatrice 'buitenland'	7	(Jan van Oudheusden)		
- De commissies: jaarverslagen en plannen	9	A-J. Bijsterveld, J. van Oudheusden en R. Stein	5	33
- Financieel jaarverslag 1998 en begroting 1999	16	(red.), Cultuur in het laatmiddeleeuwse		
- Geschiedenis en staatsinrichting in de nabije toekomst. Stukken bij agendapunt 6: de canondiscussie	18	Noord-Brabant (Jo Beckers)		
		Leo Dalhuisen, Ronald Donk, Rosemarijn Hoefte en Frans Steegh (red.), Geschiedenis van de Antillen; Aruba, Bonaire, Curacao, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten (Jan van Oudheusden)	1	20
Jaarrede 1999 van VGN-voorzitter Kees Weltevrede.	3	47		
Verslag van de jaarvergadering van de VGN 1999.	3	47	Petra Dreiskämper, Radeloos, redeloos, reddeloos! De geschiedenis van het rampjaar 1672	2 44
<i>Veertigjarig bestaan</i>				
Feestrede van de voorzitter van de VGN, uitgesproken op 21 november 1998, tijdens de lustrumviering in Dordrecht.	1	5	Henk Giebels, Het Gemertse weversoproer van 1849 (Carla van Boxtel)	7 36
Jan van Oudheusden, Een dagje Dordrecht of hoe de VGN haar veertigste verjaardag vierde.	1	2	Marijke Huisman, Mata Hari 1876-1917 (Jan van Oudheusden)	2 44
Anita Pijpelink, 'Dat de VGN moge bloeien tot in lengte van dagen', een greep uit veertig jaar VGN (1958-1998)	1	7	Ria Jansen-Sieben en Johanna Maria van Winter, De keuken van de late Middeleeuwen. Een kookboek uit de Lage Landen (Jo Beckers)	6 40
			Madelon de Keizer. Putten, de razzia en de	2 45

RECENSIES EN SIGNALEMENTEN

CD-ROMS

Het CSE op cd-rom (Wim Rongen)	8	40
Erlebnisgeschichte: Deutschland seit 1945 (Wim Rongen)	8	40
Stemmen des Tijds (Edward Schenk)	5	30

Websites

Examensites (Huub Oattes)	8	36
Mensenrechten (Cees Bol)	7	38
Het Midden-Oosten (Cees Bol)	5	36
Nieuwsdienst (Cees Bol)	7	38
Staatsinrichting (Cees Bol)	4	30

Examenkaternen

De katernen 'Duitsland en Europa 1945-2000' Bespreking van de boekjes voor mavo en havo/vwo van Wolters Noordhoff (Jos Trippen-zee en Hans Pols), Thieme (Marijke Meuwissen en Jan van Oudheusden), Nijgh Versluys (Dick Wagenveld en Jo Beckers), Meulenhoff Educatief (Marijke Meuwissen en Huub Oattes) en de Onderwijspers (Tineke Bogaerts - alleen het mavokatern).	8	47
---	---	----

Lesprojecten

Van de bouw tot de val van de Muur. Bonds-republiek en DDR 1961-1989 (Wim Rongen)	8	39
Geschiedenisboek: R. Slotboom		
Leerlingenboek: P. Dassen e.a.		
De integratie van Oost- en West-Duitsland (Wim Rongen)	8	39
Docentenboek: W. Melching en L. Paul		
Leerlingenboek: G. Peek en L. Paul		

Didactiek

Huub Oattes, ICT in het vak geschiedenis en staatsinrichting (SLO)	3	52
Praktische opdrachten in de Tweede Fase (SLO)	5	36

Geschiedenis - Nederland

Th.A.A.M. van Amstel, De heren van Amstel 1105-1378 (Jos Trippen-zee)	4	25
---	---	----

Geschiedenis - wereld

Frans van Baardewijk, Mirjam Beijert, Leo Dalhuisen e.a., Geschiedenis van Indonesië (Jan van Oudheusden)	1	20
Michael Baigent, Richard Leigh en Henry Lincoln, Het heilige bloed en de heilige graal (Jos Trippen-zee)	2	48
Eveline Bakker, Leo Dalhuisen, Maurits Has-sankhan en Frans Steegh, Geschiedenis van Suri-name, van stam tot staat (Jan van Oudheusden)	1	20

Salomon Bouman, Israël Zion (Ruud Slotboom)	2	46	Von Deutscher Republik.		
Eduard van de Bilt e.a., Clinton in de val.	2	47	Barbara Hoffmeister en Uwe Naumann (Hgbs.), Was die Republik bewegte. 50 Zeitgenossen erinnern sich.		
Hoogtepunten uit het Rapport-Starr (Ruud Slotboom)			Werner Kalinka, Schicksal DDR. Zwanzig Porträts von Opfern und Tätern.		
Joep Dohmen, Europese idealisten. Een chronique scandaleuse van het Europees Parlement (Jan van Oudheusden)	5	31	Werner Sikorski en Rainer Laabs, Checkpoint Charlie und die Mauer. Ein geteiltes Volk wehrt sich.		
Günter Grass, Mijn eeuw (Ruud Slotboom)	8	41	Wilhelm von Sternburg (Hsbg.), Die deutschen Kanzler. Von Bismarck bis Kohl.		
Chris van der Heijden, Zwarte renaissance (Marijke Meuwissen en Jos Trippen-zee)	5	24	Christoph Studt (Hsbg.), Die Deutschen im 20. Jahrhundert. Ein historisches Lesebuch.		
David King, The commissar vanishes.	7	28	Markus Wolf, Spionagechef im geheimen krieg. Erinnerungen.		
The falsification of photographs and art in Stalin's Russia (Jan van Oudheusden)					
David S. Landes, Arm en rijk. Waarom sommige landen erg rijk zijn en andere erg arm (Maarten Prak)	4	16			
Henry Lincoln, De gewijde vijfhoek (Jos Trippen-zee)	2	48			
Madoc. Tijdschrift voor de Middeleeuwen, Themanummer 'De wereld van het middeleeuwse kind' (Chris Keuken)	5	29	Fictie		
Geert Mak en René van Stipriaan, Ooggetuigen van de wereldgeschiedenis in meer dan honderd reportages (Wim Rongen)	7	34	<i>Duitse literatuur</i>		
Hazel Mary Martell, Terugblik. China in de tijd van de keizers van 221 v.Chr. tot 1294 n.Chr. (Marijke Meuwissen)	5	28	besproken door Ruud Slotboom	8	41
Hazel Mary Martell, Terugblik. De wereld van de islam voor 1700 (Marijke Meuwissen)	5	28	Thomas Brussig, Am kürzeren Ende der Sonnenallee.		
Liek Mulder, Histo-kort. Een plattegrond van de algemene geschiedenis (Jan van Oudheusden)	6	41	Jürgen Fuchs, Magdalena.		
Liek Mulder, Jaartallen in kaart gebracht (Jan van Oudheusden)	6	41	Peter Schneider, Eduards Heimkehr.		
Lynn Picknett en Clive Prince, Het geheime boek der grootmeesters (Jos Trippen-zee)	2	48	Ingo Schulze, Simpele Story's.		
Philip Sauvain, Midway (Jan van Oudheusden)	1	25	Martin Walser, Een springende fontein.		
Philip Sauvain, Waterloo (Jan van Oudheusden)	1	25			
Prof.dr. Bob Smalhout, Bijbelse tijdgenoten (Jos Trippen-zee)	2	48	<i>Historische detectives</i>		
Pieter Spierenburg, De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur in preïndustrieel Europa (Bregje van Gend)	7	33	Eliette Abécassis, Het Qumran Mysterie (Ruud Slotboom)	4	28
A. Scott Berg, Lindbergh (Hans Pols)	6	35	Robert van Gulik, De Rechter Tie boeken (Stefan Boom)	4	23
Voeden en opvoeden. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis (Annemieke Windt)	6	42	Marian de Haan, Een hondenbaan (Hans Pols)	4	26
			Martin Koomen, De Portlandboeken (Huub Oattes)	4	27
<i>Taschenbücher</i>			Ton Oosterhuis, De moordzaak Floris de Vijfde (Jos Trippen-zee)	4	25
besproken door Jan Verschoor	8	42	Charles Palliser, Dolende geesten (Jan van Oudheusden)	4	27
Friedemann Bedürftig, Taschenlexikon Deutschland nach 1945.			Michael Pearce, De avonturen van de Mamur Zapt (Kees Bogaerts)	4	29
Klaus Behnke en Jürgen Wolf, Stasi auf dem Schulhof. Der Missbrauch von Kindern und Jugendlichen durch das Ministerium für Staatssicherheit.			Ellis Peters, De boeken over Cadfael (Marijke Meuwissen)	4	25
Hartwig Bögeholz, Wendepunkte - der Chronik der Republik. Der Weg der Deutschen in Ost und West.			Lynda Robinson, De Zielenverslinder (Jos Trippen-zee)	4	24
Günter de Bruyn, Vierzig Jahre. Ein Lebensbericht. Deutsches Historisches Museum, Haus der Geschichte der Bundesrepublik, 50. Einigkeit und Recht und Freiheit. Wege der Deutschen 1949-1999.			Lynda Robinson, Drinker van bloed (Jos Trippen-zee)	4	24
Marion Gräfin Dönhoff, Deutschland deine Kanzler. Die Geschichte der Bundesrepublik vom Grundgesetz zum Einigungsvertrag.					
John Dos Passos, Das Land des Fragebogens. 1945: Reportagen aus dem besiegten Deutschland.			<i>Jeugdboeken</i>		
Klaus Harpprecht, '... und nun ist die'.			Malcolm Bosse, Slagtand en steen (Marjolein Meerkerk)	2	45
			Ton van Reen (sam.), Ridders en rebellen. Verhalen uit de geschiedenis van de Lage Landen (Marie-Jes Boonekamp)	8	41

Verder bevat ieder nummer van KLEIO de rubrieken 'Van de redactie' waarin hoofdredacteur Jan van Oudheusden het nummer toelicht, 'In 't kort', waarin Jos Trippen-zee recent verschenen boeken signaleert, en 'Kleiokrant' met informatie over nieuw lesmateriaal, websites, tentoonstellingen, symposia, cursussen en nascholing, samengesteld door Tineke Bogaerts.

den te kijken? Echt niet meer dan honderd jaar en waarschijnlijk minder. En dat snap ik dus ook niet. Daar ben ik zelf te modern voor.

Ook wij hebben enorm veel geweld in onze samenleving dat er gewoon bijhoort. Neem de sport: worstelen, de excessen bij voetbal. De Romeinen stonden misschien wel dichterbij geweld dan wij nu, maar zo'n enorm verschil is er niet.

Je komt al lezend ook staaltjes tegen uit het dagelijks leven die je onmiddellijk doen denken aan onze eigen tijd. Ik las over iemand die een huis bouwde op de Palatinus. Een van de grote nieuwe villa's van rond 50 v.Chr., toen er zoveel rijkdom naar Rome toekwam. Die

sen bezig in het oude Rome! En mensen nu. De doornen man of vrouw in de straat is geen Stalin of Churchill.

Krijgt u nog niet genoeg van Gordianus?

'Nee, ik heb wel net een soort vakantie gehad. Ik heb een roman geschreven over Texas rond 1885, die tot nu toe alleen in de Verenigde Staten is verschenen. Men vindt het boek waarschijnlijk te veel plaatselijk gebonden. Het is ook een heel dik boek.

Het was goed om even van Gordianus af te zijn. De stijl in de boeken is niet echt gemakkelijk. Ik schrijf ze in de eerste persoon en juist bij een detective is het voor de lezer leuk als er wat te

Nemesis' een klassieke whodunnit, terwijl 'Rubicon' meer een spionageverhaal geworden.

'Dat is opzet, aldus Saylor. Ik wissel de formule af. Anders wordt het zo saai. Ik wil nu wat kortere boeken schrijven met een sterke directe verhaallijn. Vanaf *Rubicon* ben ik begonnen Gordianus meer te plaatsen in de oorlogen van destijds. In die oorlogen spelen Gordianus en zijn familieleden een rol. Ik wil het verloop van de gebeurtenissen eigenlijk laten zien aan de hand van hun wel en wee. Het zal een moeilijke tijd voor ze worden van chaos en ellende. Mensen gaan dingen doen die niet bij ze horen, alleen al van de stress. Dat is in *Rubicon* al zo. En het wordt alleen maar erger. Ik ben er nog niet uit, maar ik vind het wel uitdagend.

In ieder geval wil ik Gordianus weer in Rome hebben en misschien ga ik wel iets doen met de vrouwen. Zijn dochter is een heel slim meisje, getrouwd met een knappe krachtpatser. Daar zit nog wel wat in. En misschien gaat hij wel naar Griekenland. Zouden daar lezers voor zijn?

Hoe zit dat in Holland? Leren ze bij jullie op school nog Latijn en Grieks? En vinden ze geschiedenis leuk?

man had enorme zuilen gekocht, in Griekenland gestolen misschien. Hele grote, zware marmeren zuilen. En die moesten naar de bouwplaats. De stads-magistraat wilde daar alleen toestemming voor geven als hij een stevige borgsom stortte. Ze waren bang dat door het vervoer schade zou worden toegebracht aan de bestrating en de riolering.

Dit is echt zo'n detail dat je nu ook in een plaatselijke krant zou kunnen tegenkomen. Als er schade van komt? Wie gaat dat betalen? Dat hield men-

raden blijft. Maar de hoofdfiguur moet natuurlijk alles wel zien en begrijpen. Dat is dus nogal moeizaam schrijven. Mijn Texas-boek schreef ik in de derde persoon, meer afstandelijk. Dat was echt een verademing. Maar daarna ben ik weer verder gegaan met Gordianus.'

Gelukkig, want de Kleio-interviewers zijn echt nog niet op de boeken uitgekeken. Al is in iedere whodunnit Gordianus speurend bezig, de boeken zijn heel afwisselend van structuur. 'Roman blood' is een roman rond een rechtszaak, 'The arms of

Met dank aan Renée Vink voor haar hulp bij de voorbereiding van de vragen.

Hans Frieling

Estland tussen toen en straks

Bespreking van:

Carolijn Visser,

'Uit het moeras'

Meulenhoff,

Amsterdam 2000

287 blz., f 34,50.

24

Carolijn Visser

Het Russische rijk is uiteengevallen. De samenstellende delen zijn zelfstandig geworden; ze moeten nu een eigen nationaal bestaan opbouwen. Het zijn, in westerse ogen, landen in transitie, in de overgang van dictatuur en communisme naar democratie en kapitalisme. Daar was de Koude Oorlog immers om begonnen, om het behoud van democratie en kapitalisme. En nu die oorlog gewonnen is, is het zaak dat zij die achter het IJzeren Gordijn woonden, net zo worden als wij: vrije mensen op een vrije markt.

Het klinkt optimistisch, als een wensdroom bijna, want de praktijk valt niet mee. Zulke historische processen grijpen diep in in het leven van alledag. Het ontstaan van nieuwe structuren wil zeggen dat de oude desintegreren. Die overgangperiode kan lang duren en vergt van de mensen vaak meer aanpassingsvermogen dan zij kunnen opbrengen. Het leven in die transitielanden ligt in de schaduw van een ander verleden dan het onze. Het is nog maar de vraag of de werkelijkheid straks zal beantwoorden aan die westers gekleurde droom.

Eén van die overgangslanden is Estland. Carolijn Visser is er de afgelopen tien jaar een aantal malen geweest, ze heeft er zelfs een jaar in een eigen huis gewoond. In *Uit het moeras* beschrijft ze haar ervaringen. Die titel getuigt van het westers optimisme, de Esten zullen zich uit het moeras werken. Maar haar boek laat zien, hoe moeilijk dat is: ze moeten zichzelf er als het ware aan de eigen haren uittrekken.

Voor wie haar vorige boeken niet kent: het is een prachtig reisverhaal. Visser heeft een waakzaam oog en een warm hart. Ze vertelt in sober en beeldend Nederlands, in zinnen waarin geen woord te veel staat, over mensen, die je voor je ziet en met wie je mee gaat leven.

Daina en Aavo

Op de transsiberische spoorlijn – toen een verbindingslijn tussen de twee communistische hoofdsteden – ontmoette Visser Daina en Aavo, een jong paar uit Estland. Zij, de onvermoeibare reiziger, moet zich agetrokken hebben gevoeld tot deze twee ondernemende mensen, die kans zagen binnen die grote communistische wereld van west naar oost te reizen en die nu weer naar huis gingen, beladen met goederen die je in de Volksrepubliek China wél kon kopen en in de Sovjet-Unie niet. Toen de Russen zich uit Estland hadden teruggetrokken, zocht Visser ze op en het zijn de hoofdpersonen van haar boek geworden.

In drie korte hoofdstukken beschrijft ze hun beider jeugd en hun huwelijk tot de ontmoeting in de trein. Uit beide levens verdwijnt al vroeg de vader, maar ook een afwezige vader speelt een rol in een kinderleven. Zo werd de grote treinreis ondernomen om Aavo's Chinese vader op te zoeken. Maar het zijn de moeders die het lot van kinderen bepalen, totdat ze het zelf in de hand nemen.

Dat is in beide gevallen al vroeg. Aavo verlaat op zijn veertiende jaar zijn moeder en het gymnasium in Tallinn,

Hans Frieling is oud-docent geschiedenis

op zijn twintigste is hij 'snabzenets', in koper, voor een staatsbedrijf dat wegen bouwt. Zijn salaris is schraal, maar hij reist veel en dan zijn de mogelijkheden om zwart te ritselen groot. Aavo verdient goud geld in een tijd waarin aan alles gebrek is. Daina uit Riga leert hem kennen als ze dertien is, op haar vijftiende wordt ze zijn minnares, op haar achttiende moeten ze trouwen. Ze trekt in in Koosi, een honderd jaar oude boerderij in het dorp Kurtna, even ten zuiden van Tallinn. Het huis is nog van Aavo's familie, maar er wordt sinds de Sovjettijd niet meer geboerd. De velden rondom behoren aan de kolchos en de stallen zijn leeg. Daar wonen ze als Visser ze opzoekt. Daina en Aavo, hun twee dochters en zijn dementerende grootmoeder.

Wortels

Verwacht na dit begin geen roman over een huwelijk. Visser schrijft geen romans: haar personen verdiepen zich niet in de roerselen van de eigen ziel en ze gaan niet op in relationele problemen. Visser beschrijft echte mensen, die zich staande moeten houden op de plaats en in de tijd waarin zij leven, in dit geval in een transitieland aan het eind van de twintigste eeuw. *'Estland was als een schip versleept naar een ander werelddeel, zo leek het'* (69).

Plaats en tijd zijn voor Visser geen beperkte begrippen. *'Daina interesseerde zich voor het verleden (...). Ze deed me denken aan mijn vader, een geschiedenisleraar (...). Met zulke mensen ben je nooit zomaar ergens, er is op die plek altijd van alles voorgevallen'* (70). Het land staat vol verleden, en ook de dochter heeft daar een open oog voor. Langs het pad liggen keien uit een ijs-tijd. Er is een ruïne, of de nog gebruikte gebouwen, van een 'moise' een hoog huis of kasteel, gebouwd door Baltische Duitsers, nazaten van de kruisridders uit de dertiende eeuw. In het zelfstandige Estland kwam er een eind aan hun macht, maar niet aan hun aanwezigheid. Er liggen zeven eeuwen Duitse geschiedenis in Estland, maar opeens was het afgelopen. Hitler riep de Duitsers terug in 1939, na een afspraak met Stalin. Het land lag toen open voor de Russen, en die kwamen dan ook.

Een levensverhaal begint niet met een geboorte; er is altijd een voorgeslacht. Aavo heeft nog zijn overgrootmoeder

gekend. Die diende ooit op zo'n kasteel, dat was een goede tijd geweest. In Koosi zitten ze nog aan een bolpoot-tafel op de bijpassende stoelen, die uit dat kasteel afkomstig zijn en de suiker wordt geschept uit een kristallen pot, nadat het zilveren deksel er aan de parelmoeren knop is afgetild. Een familiestuk van Duitse baronnen. Aavo's grootmoeder was onderwijzeres in het vrije Estland, zij had slechts minachting voor haar moeders nostalgie. Aavo's eigen moeder studeerde in Moskou, waar ze zijn Chinese vader ontmoette, en was actief partijlid. Zo werd het Estlandse verleden aan hem doorgegeven door de vrouwen, hun mannen waren telkens vermalen in de geschiedenis van hun land.

Handen uit de mouwen

Ook Aavo past zich op zijn beurt aan. Nu hij als 'snabzenets' niets meer verdienen kan, begint hij met zijn vriend Toomas een garage, eerst op de eigen oude boerderij, later in de tractorwerkplaats van de kolchos. Het bedrijf groeit en bloeit, maar het mislukt toch. De mensen passen niet zomaar in de nieuwe arbeidsverhoudingen. Aavo is nu een zelfstandige ondernemer; hij maakt zij handen niet meer vuil. Hij onderhandelt met klanten en leveranciers, houdt de boeken bij en ziet toe op het werk. Maar zijn werknemers bedrinken zich op het werk en bestelen hem. Om aan geld te komen, had Aavo aandelen in zijn garage verkocht in het dorp. Maar de zo bijeengescharrelde investeringen brengen niets op. Hij wordt nu benijd en gewantrouwd: verkrijgt hij zich niet ten koste van anderen? Toomas breekt met hem, een vriendschap van jaren verloopt. *'Er was blijkbaar een nieuw tijdperk aangebroken. Aanvankelijk waren er louter beloften geweest. Nu ging het om de vraag wiens schuld het was, dat die niet waren uitgekomen'* (167). De handige ritselaar, toonbeeld van vrije handel in de logge geleide economie, mislukt als ondernemer. Hij staat voor het eerst in zijn leven met lege handen en is afhankelijk van zijn vrouw.

De kolchos van Kurtna was een groot succes in de sovjet-tijd. Ze produceerde eieren, melk en boter volgens de modernste methoden, met machines uit Oost-Duitsland. De producten hadden een goede naam in het onmetelijke achterland Rusland: er was nooit genoeg. En met de directeur hadden

ze geboft. Er kwamen centraal verwarmde flatwoningen met stromend water en een school voor de kinderen. De mensen werkten er graag; ze waren er met Esten onder elkaar. Russen wilden alleen werken waar al veel Russen waren, waar ze hun eigen taal konden spreken. Kurtna was geen bezet gebied geweest. Maar de Russische markt is weggevalen, daar is geen geld meer voor agrarische producten uit het buitenland. En Hollandse kippen-experts uit Barneveld vonden dat er veel in te halen viel. De directeur was, na ruim een kwart eeuw dienst, met pensioen vertrokken toen de problemen in Rusland losbarstten. Hij was vervangen door een Est, Jaan Turka, kampioen gewichtsheffen en diergeneeskundige, en om die twee redenen met de leiding belast. Turka wil de kolchos in stand houden: een bedrijf dat in Sovjet-Estland goed liep, kan dat in een vrij Estland blijven doen. Maar die last blijkt hem te zwaar, de kolchos wordt afdeling na afdeling verkocht.

Daina, die de bui boven de garage van Aavo ziet hangen, koopt ten slotte de stallen met uitgehongerde koeien en begint een eigen melkbedrijf. Haar man, weer in overall, onderhoudt haar machines. Ze doet het goed, maar ze is de enige niet. Overal vallen kolchozen uiteen en beginnen mensen eigen

bedrijven: de concurrentie is moordend. En de nieuwe supermarkt in Tallinn wil geen losse melk meer uitgielen in de pannen en kannen van de klanten. Een Zweeds bedrijf levert verpakte melk, dat is minder werk en het is vast ook hygiënischer. 'Als Europa komt' hopen de mensen. Hier is Europa al gearriveerd.

Ook Visser zelf wordt aangestoken door de ondernemingslust; ze wil haar vrienden helpen. Ze droomt van een hotel in zo'n Duits landhuis, midden in een zomers landschap. Het wordt een oude school, die enthousiast wordt opgeknappt. Maar, behalve haar eigen ouders, komen er geen gasten. In de buurt blijkt slordig gestort radio-actief afval te liggen. Er komen mannen in witte pakken om het op te ruimen, maar wie wil daar zijn vakantie nog doorbrengen?

En zo mislukt het ene hoopvol opgezette plan na het andere. Alleen Daina houdt zich staande maar voor hoe lang? Een samenleving valt uiteen en er is nog geen nieuwe. De mensen staan in een niemandsland zonder sociale structuur. Sovjet-Estland was een van de rijkste delen van de Sovjet-Unie. 'Als Europa komt' zal Estland een van de armste leden van de Europese Unie zijn. Alles werd vanuit Moskou geregeld; welke regels komen er straks uit Brussel?

Op reis door de voormaligen Sovjet-Unie

Hier en nu zijn voor Visser geen beperkte begrippen, ik zei het al. Nu is een overgang tussen toen en straks. Hier is een plaats vol herinneringen en beloften, en ook een vertrekpunt. Visser is geen vrouw voor één plaats. Met de Letse Daina reist ze naar haar land van herkomst, Riga, en ruige, windrige eilanden voor de kust in de Oostzee. De visfabriek daar staat stil, de sovjetschepen brengen geen vis meer. Drijvende gevangenen waren die schepen, je mocht er nooit af tot je weer thuis was. Nu zitten de Esten, die er op dienden, aan de wal, verslaafd aan drank. Met Aavo reist ze door Rusland. Voor hem een weemoedige reis door een Rusland dat er niet meer is; de bedrijven waar hij vroeger zaken deed zijn leeg en vervallen. In het holle hotel smaakt de wodka goed. 'Ik heb me nooit gerealiseerd' bekent hij haar 'dat kapitalisme betekent: heel hard werken' (229).

Voor haar een schril avontuur door de tegenstelling tussen het in armoede vastgelopen land en de nostalgische verhalen van haar begeleider.

Visser probeert om Estisch te leren – het is moeilijk en ze vordert maar langzaam. Slechts een miljoen mensen in de wereld spreken die taal. Ze kan beter Russisch leren, daar komt ze verder mee. Ze vindt een lerares Russisch-Engels. Met haar reist ze naar Narva, tegen de Russische grens aan. Zo maakt ze kennis met de Russische gemeenschap. Die is tussen de wal van Rusland en het schip van Estland gevallen: nergens thuis.

De Esten zijn vol wantrouwen tegen de Russen: 'Een Rus blijft een Rus, ook al bak je hem in boter' (262). Waar Esten en Russen door elkaar wonen, spelen hun kinderen ieder aan een eigen kant van het flatgebouw.

Achter het wantrouwen schuilt de angst: ze kunnen terugkomen. Russen zijn expansief, ze doen niets liever dan oorlog voeren. Maar ze vinden zichzelf zielig en begrijpen niet dat anderen lijden onder hun knoet. Esten begrijpen dan ook niets van hulp die het IMF aan Moskou geeft. 'Jullie denken dat als je de tijger steeds meer vlees geeft, hij vanzelf vegetariër wordt'. Esten weten wel beter. Maar zolang er oorlog woedt in de Kaukasus, zijn de Baltische staten veilig. 'Oorlog in Tsjetsjenië betekende vrede in Estland' (254).

Maar Visser vindt de Russen niet verkeerd: ze zijn vrolijker en hartstochtelijker dan de wel erg sombere Esten. Eerst herkende zij in Estland het vroegere Zeeland, waar zij opgroeide; de zwarte aarde, de geruststellende nabijheid van de zee. De zwijgzame mannen deden haar denken aan de jongens met wie ze op school zat. Maar aan het eind van het boek neemt ze afstand. De zware winter duurt hopeloos lang en ze wil niet nog eens zo'n winter blijven. In het dorp begint ze 'de merkwaardige vreemdeling te worden, die maar niet naar huis ging' (284). Ze verlangt naar gezelschap waarin ze op kan gaan. Kortom, ze krijgt heimwee.

Als de zonnebloemen zwart worden van de nachtvorst, is het tijd om haar spullen te pakken. De dochters van Aavo en Daina helpen haar: ze zullen bellen. Dan zal ze overkomen voor een bezoek... Dan, zo besluit Visser haar boek, '... dan zou alles weer bij het oude zijn'.

Maar de lezer weet nu dat er nooit meer iets bij het oude zal zijn. Misschien zal de vriendschap tegen de veranderingen bestand zijn.

Een goed boek

Dit boek is geen geschiedenisboek, het is een reisverhaal. Toch beveel ik het hier in *Kleio* van harte aan. Wie wil leren, wil meemaken, hoe het is om te leven in een transitieland, hij leze dit boek. Hij leest dan geschiedenis als eigentijds leven in historisch perspectief. Niet in de vaak wat afstandelijke termen van de historicus of econoom, maar als een verhaal over echte mensen in hun veel bewogen dagelijks leven. Gezien door de ogen van een Nederlandse, zeker, en geschreven in onze taal, maar juist daarom toegankelijk.

Dat is wat een goed reisverhaal doet, ons toegang verschaffen tot andere mensen, in een ander land, met een ander verleden en daarom met een andere toekomst. En dit is een goed reisverhaal.

Behalve voor de leraar, is dit boek ook geschikt voor de oudere leerling. Met wat zakelijke en overzichtelijke informatie over Estland uit de encyclopedie of van Internet, is het een uitstekende basis voor een werkstuk over een transitieland. Het is bovendien een sieraad op elke leeslijst Nederlands.

B oeken

ZOJUIST VERSCHENEN

Van Christian Jacq verscheen *De lichtsteen*, het eerste deel van een vierluik met als overkoepelende titel 'Nefer de Zwijgzame' over ambachtslieden en kunstenaars in het Oude Egypte. Uitgegeven bij Luitingh-Sijthoff, gebonden f34,90.

In de boekhandel liggen nu ook alle delen van Jacq's trilogie over de rechter van Egypte, spannende detectives, die spelen aan het hof van Ramses de Grote.

In hetzelfde genre is het derde deel verschenen van de *Kronieken van Nefertete*, over het onderzoek van de Egyptische hoge edelman heer Meren naar de raadselachtige dood van deze beroemde koningin. De eerste twee delen zijn vorig jaar al in *Kleio* besproken. Lynda Robinson, *Noodlot van de goden*, Meulenhoff, 221 blz., f36,50.

In het Millenniumnummer van *Kleio* werd de Arthur trilogie van Bernard Cornwell besproken. Nu is van zijn hand een historische roman verschenen over het ontstaan van *Stonehenge*, een stukje geschiedenis dat 4000 jaar geleden speelt. Meulenhoff, 480 blz., f42,95.

Bij Het Spectrum kwam een spannende roman uit van Davis Hackworth. Deze ex-kolonel in het Amerikaanse leger, militair correspondent en columnist van *Newsweek* schreef een echte vakantiethriller, waarin de oorlog in Somalië een rol speelt en Vietnam onder de loep genomen wordt. Kortom waarin een kijkje in de keuken van het Amerikaanse leger wordt geboden. Erekruijs, 455 blz., f42,95.

Zoals iedere zomer verscheen bij De Boekerij de bundel *Vier historische speurders*, deze keer met een heel boek of verhaal van Ellis Peters, Steven Saylor, Bruce Alexander en Robert van Gulik; 431 blz., f25,-.

Verder ligt het tweede deel van de trilogie over Alexander de Grote door Valerio Massimo Manfredi in de winkels. *Het zand van Amon*, Luitingh-Sijthoff, 384 blz., f34,90.

Naar aanleiding van de prachtige film *Sleepy Hollow* verscheen onder dezelfde titel een verhalenbundel van Washington Irving (1783-1859), waarin ook het klassieke verhaal 'Rip van Winkle' en een verhaal over de piraten van kapitein Kidd zijn opgenomen. Een aanrader, deze vertaling van werk van de vader van de short story in de Verenigde Staten, en nog historisch ook! Luitingh-Sijthoff, 239 blz., f29,90.

Jan Siegel schreef een fantastische trilogie over een mysterieus landhuis in Yorkshire en de geheimen ervan: eeuwen

oud en niet allemaal van deze wereld. *De kinderen van Prospero*, Luitingh-Sijthoff, 320 blz., f37,50.

Ten slotte een naslagwerk dat goed past bij bovenstaande opsomming: *Moorden met woorden, honderd jaar Nederlandstalige misdaadliteratuur*. Een schitterend gebonden boek met veel specials over de bekendste schrijvers op dit terrein, prachtige foto's van omslagen, een gedegen geschiedenis van het genre in Nederland en Vlaanderen en een overzicht van alles wat verschenen is aan nationale (en Vlaamse) misdaadromans. Een van de mooiste boeken op het terrein van moord en doodslag. Biblion, 208 blz., f49,50.

Jos Trippenree

SPANNENDE BOEKEN

Het valt op dat er de laatste tijd zoveel literaire thrillers met een economische inslag verschenen zijn.

Allereerst is dat *De Nachtwaker* van de Amerikaanse hoogleraar Frederick Busch. Hoofdpersoon William Bartholomew heeft tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog een deel van zijn gezicht verloren en draagt sindsdien een masker. Samen met de journalist Samuel Mordechai en de schrijver Herman Melville stelt Bartholomew zich teweer in een door commercie beheerste wereld: er wordt stevig gespeculeerd in beren en in slaven. Als de drie mannen met behulp van een Creoolse prostituee daaraan een einde willen maken, komen ze terecht in een duistere wereld waar men niet kijkt op een lijk meer of minder. Prachtig geschreven!

Anthos, 293 blz., f39,90.

Ook *De windhandel* van Davis Liss gaat over speculeren. Tijdens het onderzoek voor zijn proefschrift over het ontstaan van de moderne financiële markten stuitte Liss op een historische zwendel. De handel in lucht in 1720 met South

Sea-aandelen doet enigszins aan World Online denken. Hoofdpersoon Benjamin Weaver, ex-bokser en nu privé-detective, krijgt de opdracht de moord op zijn vader te onderzoeken en raakt verstrikt in de financiële wereld. Het Engeland van de vroege achttiende eeuw lijkt geheel in de ban van het speculeren, waarbij ook hier een mensenleven weinig voorstelt.

Ook dit boek is heel mooi geschreven en niet minder mooi vertaald door Renée Vink. Een absolute aanrader. Luitingh-Sijthoff, 461 blz., f39,90.

Het twaalfde deel van onze nationale trots op het terrein van de historische detective, Ashe Stil, gaat ook over speculeren. Hier zijn het de prijzen op de turfmarkt die kunstmatig hoog gehouden worden. Waterschout Willen Lootsman krijgt te maken met een moord op kooplieden, terwijl op het turfschip van een van de slachtoffers ook al iemand raadselachtig om het leven komt. Toeval? Of hebben die zaken met elkaar te maken?

Voordat Lootsman alles tot een goed einde weet te brengen en de rust is weergekeerd in het gilde van de turfdragers worden er nog meer moorden gepleegd. *De scherprechter*, Conserve, 195 blz., f29,90.

Een paar jaar geleden schreef de Amerikaanse Sheri Holman een prachtige historische detective, gebaseerd op de twaalf boeken, die de autobiografie vormen van frater Felix Fabri (1441-1502). Tijdens een pelgrimstocht langs de relikwieën van de heilige Catharina van Alexandrië blijken ze allemaal te verdwijnen. (*Een gestolen tong*, Anthos, 240 blz., f39,90.)

Nu verscheen van dezelfde auteur *De schaduw van het oog*, een verhaal dat zich afspeelt in een Noord-Engelse havenstad in 1831. Er heerst een cholera-epidemie en de medische wereld komt niet verder met het onderzoek, omdat niemand zijn of haar lichaam ter beschikking stelt. Het is de tijd van de 'body-snatchers', de handelaars in lichamen. De hoofdpersoon, een jonge prostituee helpt een dokter aan lijken, omdat

zij wil dat hij haar zoontje opereert, waarvan het hart buiten zijn ribbenkast zit. Spannend, en met verschillende lagen, die uiteindelijk allemaal bij elkaar komen. Anthos, 341 blz., f39,90.

In Rusland zelf zijn al 23 miljoen boeken over de toonbank gegaan van de juriste en criminologe

Alexandra Marinina. Sinds 1993 schreef zijn meer dan twintig boeken rond de vrouwelijke rechercheur Nastja Kamenskaja. Er zijn er nu twee verschenen in het Nederlands bij Luitingh-Sijthoff, *De hand van een moordenaar* en *Uitwedstrijd*. De boeken geven een goed beeld van het Rusland van nu. Luitingh-Sijthoff, 255 en 253 blz., prijs f34,90 per boek.

Van het verleden naar de toekomst: een thriller die speelt in het Rusland van 2015. Na het tijdperk Jeltsin is er een burgeroorlog geweest die weliswaar is afgelopen, maar de gemoeiden nog steeds bezighoudt. Is de nieuwe staatsregeling wel zo democratisch? Is de amnestie wel oprecht?

Ondertussen moet politie-inspecteur Konstantin Vadim raadselachtige moorden oplossen en tegelijkertijd als stand-in fungeren van de vice-premier. Dit leidt tot bespiegelingen als: 'We zijn een van de rijkste landen ter wereld. We hebben olie, gas, goud en alle soorten metaal. We liggen voorop in de wedren naar de sterren en onze artiesten, schrijvers en componisten hebben het culturele leven van de mensheid verrijkt. Maar wat de inrichting van de staat betreft aarzelen we tussen de bewaker met de zweep en de lijfeigene, en wat politieke ontwikkeling betreft komen we niet veel verder dan het begin van de negentiende eeuw'.

In een bloedstollende thriller, die je als lezer niet meer weg kunt leggen, komt Vadim steeds dichterbij de oplossing van zijn zaak en tegelijkertijd bij zijn eigen noodlot en mischien wel dat van heel Rusland. Donald James, *Monstrum*, Luitingh-Sijthoff, Amsterdam 2000, 431 blz., f37,50.

Met vakantie in Italië? Naast de klassieken kun je ook uitrusten met hedendaagse politieromans over en uit het zuiden.

Twee series vallen hier op. Ten eerste de boeken van Donna Leon over commissaris Brunetti in Venetië. Duistere zaken, maffia, snuffmovies en diefstal in betere kringen met daarnaast prachtige beschrijvingen van Venetië. Bij De Boekerij verschenen al zeven delen in vertaling. De eerste drie zijn nu onder de titel *Drie Venetiaanse misdadromans* in een gebonden uitgave verschenen voor f42,95, terwijl de vier andere *Acqua alta*, *Een stille dood*, *Salto Mortale* en *Nobilita* per stuk f31,95 kosten (als Parelpocket f12,50).

Ten tweede de serie rond commissaris Aurelio Zen van Michael Diblin. Deze commissaris wordt voortdurend overgeplaatst en de boeken spelen dus in een steeds wisselende omgeving: Piemonte, Napels, Sardinië, Perugia. In het laatst verschenen deel, *Bloedregen*, komt Zen tot zijn schrik in Sicilië terecht, waar hij tegen de achtergrond van een smeulende Etna steeds dieper verstrikt raakt in de klauwen van de maffia. Atlas, 271 blz., f39,90 (de andere delen als poemapocket f15,-).

Jos Trippenree

PROEFSCHRIFT

Anneke Ribberink, *Leidsvrouwen en zaakwaarneemsters. Een geschiedenis van de aktiegroep Man Vrouw Maatschappij (MVM) 1968 – 1973* (Verloren, Hilversum 1998), 352 blz., f59,50.

De tweede feministisch golf startte in Nederland met de oprichting van Man Vrouw Maatschappij op 26 oktober 1968. Bijzonder aan deze organisatie was het samengaan van radicale denkbeelden als legalisering van abortus provocatus, doorbreking van verstarde rolpatronen en herverdeling van de betaalde en onbetaalde arbeid, met een opvallend gematigde wijze van actievoeren. Hoewel dat destijds niet door iedereen als zodanig werd ervaren, kenmerkte MVM zich door keurigheid. Zeker in vergelijking met de iets jongere actiegroep Dolle Mina (1969). In vergelijking met omringen-de landen kreeg Nederland vroeg te maken met het feminisme, extra opmerkelijk gezien de achterstelling wat betreft het percentage betaald werkende vrouwen (zestien procent in 1960). De strijd voor emancipatie staat dan ook niet op zichzelf maar past in een bredere vernieuwingsgolf van de jaren zestig, waarvan Provo in de jaren 1965 – 1967 een beginpunt vormde.

Ribberink kreeg bij de opheffing van MVM in 1988 het verzoek de geschiedenis van de organisatie te beschrijven. Die vraag heeft geleid tot een uitgebreid en ook heel boeiend (promotie)onderzoek naar het ontstaan, het optreden en de betekenis van MVM met het accent op de hoogtijjaren: 1968 – 1973.

Om greep te krijgen op het speciale karakter van MVM en haar plaats in de Nederlandse samenleving legt Ribberink een verbinding met een uit de sociologie afkomstig generatieconcept uit 1928: een echte samenhangende generatie ontstaat als er naast gedeelde gelijktijdigheid in geboortejaren, sociale en geografische omstandigheden ook collectief geparticipeerd is in ingrijpende gebeurtenissen zoals crisis en oorlog. Inmiddels kennen we de MVM-groep als de 'vooroorlogse generatie'. Haar rol bij de opstanden in de roerige jaren zestig, naast die van de protestgeneratie, is al eerder beschreven in het boek van Hans Righart *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (1995). De Duitse socioloog Becker introduceert tussen de vooroorlogse (1910–1930) en de protestgeneratie (1940–1955) een derde tussengeneratie: de zogenaamde 'stille generatie' (1930–1940). Ribberink toont aan dat uit deze stille generatie het kader van MVM afkomstig is, en juist daardoor verschilt de organisatie van latere feministische groeperingen, waarvan de aanhang grotendeels bestond uit vertegenwoordigers van de protestgeneratie.

De 'stille generatie' is een tussengeneratie; MVM bewoog zich op het breukvlak van een vooroorlogse en naoorlogse wereld. Die breukvlakpositie is van belang omdat denkbeelden en optreden van MVM getuigen van dat 'generatieconflict'. Het verklaart de combinatie van radicale denkbeelden en het op een gematigde wijze actievoeren met een stevige, gedegen organisatie. Het leidde ook tot een geïsoleerde positie; voor Dolle Mina en latere feministische groeperingen was MVM té gematigd. Voor de bestaande traditionele vrouwenorganisaties was ze té vooruitstrevend.

De opbouw van de welvaartstaat na de oorlog betekende een stijging in de betaalde arbeid van gehuwde vrouwen en

de acceptatie daarvan. Meisjes gingen meer en langer onderwijs volgen. Aan de andere kant werd sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog het belang van het moederschap beklemtoond. Eerst als bijdrage aan het herstel van de goede zeden, later ook om tegenwicht te bieden tegen de verzakelijking van de samenleving. Het gezin werd een koestereenheid. Tegen de achtergrond van die tegenstrijdigheden is het ontstaan van de tweede feministische golf te verklaren.

Uit een communicatienetwerk van goed opgeleide, vernieuwingsgezinde vrouwen van rond de dertig is in 1968 MVM opgericht. De organisatie bepleitte doorbreking van starre rolpatronen, ze wilde zelfbeschikkingsrecht voor vrouwen inzake abortus, arbeidstijdverkorting en herverdeling van de betaalde arbeid over de beide seksen. De knuppel werd in het hoenderhok gegooid door Joke Kool-Smit met een artikel in *De Gids* waarin ze de ongelijke positie van mannen en vrouwen in het huwelijk bekritiseerde: '*voor haar was het haar levenswerk, voor hem een onderdeel van zijn leven naast een maatschappelijke carrière*'.

De kritische instelling hebben de eerste MVM-sters vaak van huis uit mee gekregen; moeders die ook gestudeerd hadden, vaders met een verlichte geest, vaak linkse ouders. Naast een goede opleiding hadden ze meestal ook een verblijf in het buitenland achter de rug, waardoor Nederland bij terugkomst soms wel erg saai leek.

MVM koos voor een gematigde opstelling, had ook mannen binnen haar gelederen en wilde met zoveel mogelijk organisaties binnen de gevestigde structuren samenwerken. De organisatiestructuur was hecht en hiërarchisch. Het kader van MVM was bedreven in het traditionele spel van onderhandelen en lobbyen binnen politieke partijen en met de pers. Om de oprichting bekend te maken werd een persconferentie gehouden in Nieuwspoort. En dankzij goede contacten met de landelijke dagbladen werd ook uitgebreid over oprichting en doelen bericht.

Begin jaren zeventig komt van binnenuit en van buitenaf kritiek op de (tè) degelijke en 'traditionele' organisatiestructuur. Uiteindelijk leidt dat tot wat Ribberink de meer 'radicale fase' noemt. MVM gaat een tijdje experimenteren met een bestuur zonder voorzitter maar een echt dolle boel wordt het nooit. Mannen worden er nooit uitgezet. Mede dankzij deze werkwijze heeft MVM volgens Ribberink vruchten afgeworpen.

De inhoud van het boek sluit prachtig aan bij de examstof in 2003: 'Politieke culturen in Nederland'. Ribberink geeft een mooi beeld van de botsing tussen oude en nieuwe waarden en normen in na-oorlogs Nederland. De jeugd die wat anders wil maar toch ook nog geworteld is in het starre en traditionele en op zijn beurt weer in botsing komt met een nog radicalere groep die werkelijke alles overboord wil gooien. Juist door het onderwerp – de vrouwenbeweging – komt meer dan in soortgelijke boeken als bijvoorbeeld het reeds genoemde van Righart het relatie, en huis-, tuin- en keukenleven aan bod. Juist daarom is het boek ook zeer bruikbaar bij het maken van praktische opdrachten die mentale, sociale en culturele veranderingen als thema hebben. Leerlingen zullen niet het hele boek doorwerken maar de hoofdstukindeling is overzichtelijk. Voor docenten is het (gezien de cijfers over de gemiddelde leeftijd in het voortgezet onderwijs) een feest van herkenning.

Gerda Geerdink

ROMANS

Hans Münstermann, *Het gelukkige jaar 1940* (Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 2000) 254 blz., f34,90.

Hans Münstermann

Het gelukkige jaar 1940

Roman

Al tientallen jaren droomt de hoofdpersoon in *Het gelukkige jaar 1940* van de trouwdag van zijn moeder. De lezer is het slachtoffer van deze obsessie. We zijn getuige van zijn eindeloze gevraag en gepuzzel. De zoektocht wordt opgediend zoals ze ondergaan is, verbrokken en verward.

De trouwdag is bijzonder omdat het 10 mei 1940 was en moeder Nederlands en vader Duits is. De omstandigheden zijn nog wel interessant, maar geen van de personen wekt sympathie op of komt zelfs maar tot leven. Andreas Klein (de hoofdpersoon) lijkt vooral geïnteresseerd in de huwelijksnacht van zijn ouders. Climax en einde is de ontmaagding van zijn moeder.

Telkens worden de gedachten van Andreas over anderen beschreven in de ik-persoon van die ander of in dialogen van Andreas met die (soms al lang overleden) ander. Dit doet het verhaal geen goed. In zijn fantasie beleeft hij de huwelijksdag van zijn ouders daadwerkelijk, praat met hen op de receptie. Dit soort passages wordt afgewisseld met scènes waarin hij ruzie maakt met zijn broers Jantje, Pietje en Etter. Ook gesprekken met zijn moeder, al gaan ze nergens over, worden beschreven. Hierdoor is het boek erg fragmentarisch. Er zijn teveel (oninteressante) verhaallijnen.

De sterkste stukken laat Münstermann spelen in de oorlog, zonder dat Andreas zich er mee bemoeit. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving van de periode waarin zijn vader in Duitsland werkte en leed onder de bombardementen van de geallieerden, terwijl zijn moeder met twee kleine kinderen in Ede woonde en leed onder de anti-Duitse dorpsgemeenschap.

Münstermann (of de redacteur van zijn uitgever) had zich beter kunnen concentreren op de historische aspecten van het verhaal. Nu moet de hierin geïnteresseerde lezer te veel zoeken naar de kleine parels in dit verhaal.

Marijke Meuwissen

Gina B. Nahal, *Het noodlotskind* (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2000) 341 blz., prijs f39,90.

Geloof in magie!, geeft de schrijfster mee als opdracht bij dit boek, dat in 1999 in het Engels verscheen.

Gina Nahal groeide op in Iran, Zwitserland en de Verenigde Staten en plaatst zich met dit boek in de traditie van Meir Shalev en Salman Rushdie. Een sprookjesachtig familieverhaal, geworteld in de Perzische en joodse cultuur, met onwaarschijnlijke elementen en prachtige vondsten. Roxanna de Engel is een noodlotskind, voorbestemd om te verdwijnen. Haar moeder is bang voor haar en duwt haar van een dak, maar het vijfjarige kind krijgt vleugels en overleeft. Ze raakt bezeten door demonen en wordt door haar vader weggegeven; ze houdt voornamelijk contact met zus Miriam de Maan. Deze Miriam vertelt later het verhaal aan Roxanna's dochter Lili, als Roxanna opnieuw is weggevoegen.

We lezen het verhaal van Roxanna, die dan wel kan vliegen, maar toch gewoon de grens met Turkije overgesmokkeld moet worden. Ze verdient als prostituée het geld voor haar vlucht terug en is zo oogverblindend mooi dat ze vele aanbidders heeft en in haar nieuwe huwelijk zowel echtgenoot als schoonvader betovert.

Lili ondertussen, als 5-jarige achtergelaten, groeit op en blijft haar moeder zoeken. Op kostschool in de Verenigde Staten leert ze een vroegere vriendin van haar moeder kennen, die ook gevlucht is en een zeer mondain leven leidt.

Het verhaal wordt verteld door Lili, zoals het aan haar verteld is door Miriam de Maan. Het speelt zich af in het joodse getto van Teheran (de jeugd van Roxanna, ten tijde van de Tweede Wereldoorlog), de stad Teheran (buiten het getto, 1956 en verder), Turkije (na Roxanna's vlucht in 1971) en in de Verenigde Staten (het verhaal van Lili). Verschillen tussen oost en west worden in bloemrijke taal beschreven. Eén van de personages sterft aan Verdriet. Het Verdriet zwol op in zijn lichaam en vergiftigde zijn cellen. In het Farsi betekent 'Degh' letterlijk ziek worden of sterven van Verdriet. Niemand heeft hier ooit van opgekeken, meldt Nahal, tot de medici zich ermee gingen bemoeien. *'In het Westen heeft de medische wetenschap allerlei namen bedacht voor wat Verdriet zoal kan veroorzaken: kanker, suikerziekte, multiple sclerose. Ze beweren dat niemand weet wat die ziekten veroorzaakt of hoe ze moeten worden genezen. Maar in het Oosten sterven de mensen al sinds de aanvang der tijden aan Verdriet.'*

De beschrijvingen van mensen zijn prachtig, zoals van de arme Bahieh, de Sponzenvrouw, bedelend vanaf haar prille jeugd en vervloeking uitend over ieder die niets van haar wil kopen. En beschrijvingen van zaken als het tranenkruikje van Roxanna's moeder, die in dat kleine flesje huilde na elk groot verlies in haar leven. Ze heeft haar tranen opgespaard en ze, toen het flesje vol was, opgedronken om haar verdriet gestalte te geven.

Het eindigt, als een echt sprookje, goed: moeder en dochter vinden elkaar. Moeders offer zorgt er hopelijk voor dat dochter aan het noodlot kan ontkomen. Roxanna wilde haar dochter niet het verdriet nalaten, ze ging voor het verdriet op de vlucht. Lili, levend in de Verenigde Staten, zal zelf kunnen kiezen.

Marijke Meuwissen

DE TWINTIGSTE EEUW IN GEBOUWEN

**S. Umberto Barbieri, Leen van Duin (red.),
Honderd jaar Nederlandse architectuur,
1901-2000. Tendensen en hoogtepunten
(Sun, Nijmegen 1999), 370 blz, prijs f99,-.**

Twintig twintigste eeuwse bouwwerken als illustratie van de ontwikkelingen in de Nederlandse architectuur in de vorige eeuw.

Iedere selectie is natuurlijk discutabel; sommige gekozen bouwwerken zijn in alle opzichten hoogtepunten, zoals de Van Nellefabriek in Rotterdam van Brinkman en Van der Vlugt, andere zijn dat alleen in letterlijke zin, zoals het kantoorgebouw van de Nationale Nederlanden in diezelfde stad. Maar gelukkig is er wel een rechtvaardiging voor die keuze: elk van de uitgekozen bouwwerken moet representatief zijn voor een bepaalde architectonische benadering uit de vorige eeuw.

Die benaderingen worden in afzonderlijke hoofdstukken ingeleid; mooie en goedgekozen illustraties maken zichtbaar waar de auteurs het over hebben. De auteurs laten ook zien hoe de architectonische stromingen in ons land zich verhouden met de ontwikkelingen in het buitenland. Overigens spreken de auteurs niet van stromingen, maar van benaderingswijzen omdat *'elk bouwwerk (...) een specifieke aanpak van een architectonische probleem (belichaamt) en (...) een kristallisatiepunt van verschillende benaderingen (vormt)'*.

De auteurs behandelen het werk van traditionalistische, expressionistische, functionalistische, rationalistische en postmodernistische architecten. Het is aardig om te constateren dat, hoewel de Nederlandse architectuur met name na de Tweede Wereldoorlog gedomineerd werd door het functionalisme en het rationalisme, ook het traditionalisme en expressionisme bleven bestaan, getuige het werk van Jo Coenen (Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam, traditionalistisch) en Alberts en Van Huut (Hoofdkantoor ING-bank in Amsterdam, expressionistisch).

De beschrijving van de twintig architectonische hoogtepunten neemt vijfde van de inhoud van het boek in beslag. De aanpak is steeds gelijk, eerst een mooie overzichts-foto van het bouwwerk, in zwart-wit en gemaakt vlak na het gereedkomen van het gebouw, dan een beschrijving van het gebouw geïllustreerd met verschillende detailfoto's, vervolgens een kaartje met de situatie van het gebouw in de stadsplattegrond en tenslotte een groot aantal prachtige tekeningen van het ontwerp.

Een willekeurige greep uit de top twintig: de Beurs van Berlage, het raadhuis van Hilversum van Dudok, de Bergpolderflat van Van Tijen in Rotterdam en de gevangenis de Schie van Weeber in diezelfde stad. Verrassend was de opname van een tamelijk onopvallend gebouw aan de Haagse Bezuidenhoutseweg, nu bekend als het Ministerie van Landbouw, ooit ontworpen door Friedhoff als Rijkskantoren-complex. Ook hier laat de selectie zich rechtvaardigen van uit de benaderingswijze. Het is een combinatie van traditionalisme en functionalisme. Dat gebouw ga je dus nooit meer zonder te kijken voorbij.

Een uitneembaar Calendrium laat de ontwikkelingen in de Nederlandse architectuur overzichtelijk zien. In chronologische volgorde zijn honderd karakteristieke gebouwen opgenomen – ieder jaar van de eeuw leverde een gebouw - die tegen een voor de architectuur relevante achtergrond

geplaatst worden. Een prachtig boek kortom, om in te lezen en in te blijven kijken. Een aanrader voor iedereen die bewust wil kijken naar onze gebouwde omgeving.

Hans Pols

VIJFTIG JAAR WERELDPOLITIEK

**Mark van den Wijngaert en
Herman De Prins, Oost tegen West,
Noord tegen Zuid. De wereld in de
tweede helft van de twintigste eeuw
(Garant, Leuven/Apeldoorn 1999),
266 blz.**

Dit overzicht van een halve eeuw wereldpolitiek verscheen eerder onder destijds actuele titel *Van Koude Oorlog tot Nieuwe Wereldorde* (1995). De auteurs zijn een Vlaamse tv-journalist en een hoogleraar Hedendaagse geschiedenis aan de KU Brussel. De Nederlandse lezer moet af en toe wat Vlaams idioom voor lief nemen. De nieuwe versie van dit boek verschilt niet veel van de oude, al zijn uiteraard gebeurtenissen uit de jaren 1995-1998 (akkoord Dayton; Kongo) toegevoegd en enkele storende foutjes verbeterd. Het boek behandelt in vogelvlucht de wereldgeschiedenis vanaf de Tweede Wereldoorlog. De auteurs leggen de cesuur bij 1973-75: de oliecrisis en de ineenstorting van het wisselkoersensysteem van Bretton Woods. Maar ook de Helsinki-conferentie, Amerika's terugtocht uit Vietnam, de eerste stappen op weg naar kernwapenbeperking en de aflossing van de wacht in een reeks landen (door o.m. Nasser, Mao en Franco) rechtvaardigen deze cesuur.

Het boek heeft een heldere structuur. Elk van beide tijdsblokken kent vier hoofdstukken met dezelfde thematiek: achtereenvolgens de Koude Oorlog; de wapenwedloop; de ontwikkelingslanden; en de economische machtsverhoudingen. De jaren negentig zijn verpakt in een lange epiloog die begint bij de Golfoorlog en verder de oorlogen in ex-Joegoslavië behandelt (tot aan de Kosovo-oorlog), de VN-acties in Afrika en de (alweer voorbij) crisis in de Kleine Tijgerlanden van Oost-Azië.

In de eerste helft van het boek komen onder meer de Koude Oorlog aan de orde, de wapenwedloop, de dekolonisatie en het ontstaan van economische groeipolen als de EEG. In het tweede deel, vervat in de tegenwoordige tijd, volgen we het verdere verloop van de Koude Oorlog tot en met de ineenstorting van het oostblok en het communisme, en lezen we over de postkoloniale erfenis in de Derde Wereld, de economische groei in Europa en Azië, en de jongste conflicthaarden zoals die in Afrika en op de Balkan.

Zoals de titel aangeeft, streeft het boek ernaar twee duidelijke verhaallijnen elkaar te laten kruisen. De ene is die van de getroubleerde oost-westverhoudingen. De toon is kritisch-objectief, en bepaald afstandelijk tegenover de Amerikaanse machtsaspiraties in diverse delen van de wereld. Weinig soortgelijke overzichten besteden bijvoorbeeld naar verhouding zoveel woorden aan VS-interventies in landen als Guatemala (1954) en de Dominicaanse Republiek (1965). De tweede verhaallijn is die van de noord-zuid-problematiek. Er is relatief veel aandacht voor de situatie van landen als Mexico, India en Brazilië.

De bibliografie is helaas na 1995 niet meer aangevuld. Achterin staan enkele niet erg duidelijke kaartjes. De auteurs hebben ernaar gestreefd alle relevante feiten en ontwikkelingen een plaats te geven. Vandaar dat elk onderwerp apart slechts een vluchtige behandeling krijgt en het geheel een wat brokkelige indruk maakt. Het boek is desondanks als overzichtswerk zeer geschikt voor wie zich snel een globaal beeld wil vormen van het jongste verleden.

Jan van Oudheusden

OVERZICHT

Joep Leerssen,
Nationaal denken in
Europa. Een cultuurhis-
torische schets
(Amsterdam University
Press, Amsterdam
1999) 173 blz., prijs
f39,50.

In deze doorwrochte studie legt Joep Leerssen, hoogleraar Moderne Europese Letterkunde aan de UvA, de wortels bloot van het begrip nationaliteit. Hij laat een brede stoet aan denkers voorbijtrekken. Het nationale denken heeft zich vanaf de late Middeleeuwen ontwikkeld. In de vroegmoderne tijd kregen ideeën omtrent het eigen karakter van volkeren gestalte. De Verlichting beklemtoonde het republikeins-parlementaire gedachtegoed en gaf tevens blijk van geloof in nationale karaktereigenschappen. John Locke benadrukte in 1690 het belang van 'consent of the governed'; Rousseau introduceerde het begrip 'volonté générale'. In de Franse Revolutie werd (het eerst door Sieyès) het begrip natie gelijkgesteld met de derde stand, het volk dat tegen de adel en de geestelijkheid in verzet kwam. Pas in de decennia na 1800 evolueerde dit patriottisme (met impliciete deugden van vrijheids- en vaderlandsliefde) tot het begrip nationalisme, met nadruk op de onderlinge verscheidenheid van volkeren. Dit kwam met name door de invloed van Johann Gottfried Herder, die het begrip 'Volksgeist' introduceerde. Het belang van taal kan hierbij niet worden overschat. Middeleeuwse literatuur werd herontdekt of desnoods opnieuw gefabriceerd.

De auteur lardeert zijn verkenningstocht door de literatuur met tal van citaten uit de Europese literatuur. Als een geïnspireerd verteller en leermeester vervat hij zijn betoog in een beeldend en vindingrijk jargon: 'Overdrachtelijk gesteld kan men in deze jaren het denken van Herder en van Rousseau als een soort tweecomponentenlijm zien uitharden tot het eigenlijke nationalisme.' Dit soort fraaie beeldspraak bij zo'n abstract onderwerp, daar kun je als geschiedenisdocent nog een lesje van leren.

De hoofdmoot van het boek wordt gevormd door de negentiende eeuw. Die gaf een saneringsdrift te zien jegens regionale culturen. Het volk moest zo homogeen mogelijk worden. Met kunst- en vliegwerk werd bijvoorbeeld de Frans taal aan de schooljeugd opgelegd, met name in de provincies. Daarnaast leidde nationalisme tot separatisme: zie de Belgische afscheiding, zie het ontwakend Schots zelfbesef met zijn cultus van clans, tartans en doedelzakken. In heel negentiende-eeuws Europa werd in de literatuur bovendien een

plattelandsidylle gepredikt. Van IJsland to Bulgarije werden er volksverhalen opgetekend en poëziefestivals gehouden, en was er heel wat 'invention of tradition'. Het belang van filologie was hierbij evident. De Grieken banden elke echo van Turkse reminiscenties uit, en Vlaamse taalpuristen waren even nijver bezig alle gallicismen te vervangen. In Duitsland werd plotseling de Teutoonse K boven de Latijnse C geprefereerd: Cöln werd Köln, Cultur werd Kultur. Naast dit tamelijk onschuldige vermaak voor intellectuelen, kwam er echter mét Gobineau's *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853-55) iets veel venijnigers op: het biologisch racisme. De negentiende eeuw bood al met al een weinig verheffend schouwspel. Het nationale denken, begonnen als emancipatiebeweging van de burgerij, evolueerde tot een corset dat staatsmacht legitimeerde door een collectief anti-individualistisch volkssolidarisme met onverhuld racistische en xenofobe trekken.

Leerssens behandeling van de twintigste eeuw is feitelijk verrat in een soort epiloog. Hier stipt hij slechts diffuse ontwikkelingen aan, zoals de dekolonisatie van Afrika en Azië, de eurosceptis en een casus: de Landen van Overmaas. Deze schets mist de diepgang en de consistentie van het gedeelte over de negentiende eeuw. De moraal van zijn betoog is: De behoefte van de burger aan een herkenbare en aanspreekbare overheid is bestendiger dan de ideologie van het nationalisme. Alles draait om 'het recht van iedere burger om in zijn of haar eigen moerstaal te communiceren met zijn of haar overheid'.

Jan van Oudheusden

DOOR EEN NEDERLANDSE BRIL

Pien Steringa, *Nederlanders op reis in Amerika, 1812-1860. Reisverhalen als bron voor negentiende-eeuwse mentaliteit* (Utrechtse Historische Cahiers 99/1; Uitgeverij Verloren, Hilversum 1999) 108 blz., f25,-.

Amerika spreekt tot de verbeelding. Dus reis je er naar toe en probeer je hoe lang die verbeelding aan de macht blijft.

Het reisverhaal was voor negentiende-eeuwse boekverkopers, tijdschriften en hun leespubliek niet weg te denken uit het literaire aanbod. Hoe ver feit en fictie uiteen lagen, deed er niet toe. Het avontuur, de exotische vreemdheid, maar ook de herkenning van Europese waarden in een nieuw land trok lezers.

Onder historici is de belangstelling voor het reisverhaal het afgelopen decennium eveneens toegenomen. Tien jaar nadat het Utrechtse historische tijdschrift *Aanzet* in een themanummer de balans van het actuele onderzoek opmaakte, presenteert Steringa in de sober uitgevoerde reeks Utrechtse Historische Cahiers haar onderzoek naar reisverslagen over Amerika als bron voor de geschiedenis van de negentiende-eeuwse Nederlandse mentaliteit. Maakt de wijze waarop Nederlandse reizigers verslag deden van Amerika inzichtelijk hoe zij over hun eigen samenleving dachten?

Steringa analyseert wat een overigens beperkt aantal reizigers zag, hoorde en tegenkwam: de steden, dorpen, het landschap, de architectuur, muziek, letterkunde, indianen, slaven, vrouwen, de religieuze, charitatieve en politieke cultuur van Amerika. De Nederlanders waren geboeid door het hoge niveau van technologische en werktuigbouwkundige ontwikkeling. Hun bewondering gold vooral ook de manier waarop gevangenen, krankzinnigen en paupers werden ge(re)socialiseerd. Daarentegen bleken zij minder te spreken over de

Amerikaanse kunst en cultuur: wat er aan Kunst was, interpreteerden zij doorgaans als erfgoed. Steringa concludeert, dat het waarnemingspatroon dat uit de reisverslagen naar voren kwam in essentie bepaald werd door wat in Nederland gaande was. Zodoende meent zij te hebben aangetoond, dat de recente aanzetten om structurele nuances aan te brengen in het beeld van de Jan Salie geest die Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw zou hebben gekenmerkt alleszins terecht zijn.

Natuurlijk heeft ze gelijk. Zo stil stond de Nederlandse samenleving destijds niet. Bovendien is het logisch dat de reizigers met een Nederlandse bril op naar Amerika keken. En per slot van rekening ondernam men bewust die lange reis over de oceaan om iets nieuws, iets anders te zien. Kortom, de conclusie vloeit bij voorbaat uit de stelling voort. Zodoende mist Steringa de boot en maakt zij haar 'theoretische' ambitie niet waar. Het truïsme dat in de opzet van het boek is vevat, doet de poging om de waarde van het reisverhaal als bron voor mentaliteitsgeschiedenis te herijken immers geen goed. Bovendien geeft zij zich te weinig rekenschap van de maatschappelijke ontwikkelingen én discussies die Nederland én Amerika veranderden gedurende de halve eeuw die haar onderzoek beslaat. De reiziger van 1812 is de reiziger van 1860 niet. Niettemin blaast zij het stof af van interessante bronnen en interessante mensen.

Hans Moors

REGENTEN IN ZWOLLE

J.C. Streng, 'Stemme in staat'. De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795 (Verloren, Hilversum 1997) 605 blz.

Er was een tijd, het lijkt al weer een eeuwigheid geleden, waarin de onderzoeker die de rijken en machtigen van de Republiek tot het onderwerp van zijn geschiedvorsing maakte, tamelijk suspect was. Sociale geschiedenis moest het gewone volk tot haar onderwerp nemen en niet diegenen die zich ten koste van dat volk verrijkten. Bovendien hing rond de elite van de Republiek de sfeer van bepoederde pruiken en stoffige rariteitenkabinetten. En dat vond men toen niet zo fris.

Maar sinds de baanbrekende studies van Joop de Jong en de zijne, uit het midden van de jaren tachtig, over de regenten in Leiden, Gouda en Hoorn, is de elite herontdekt: over de elite uit allerlei grotere en kleinere plaatsen, maar ook die van het platteland, verschenen sindsdien talloze publicaties. Nauwkeurig werd doen en laten beschreven, niet alleen uit belangstelling voor die elite zelf, maar ook om door het optreden van die elite in de zeventiende en achttiende eeuwse samenleving, die samenleving beter te kunnen begrijpen. Vaak werd daarbij een zelfde prosopografische benadering gebruikt als in de voorbeeldstudies over het patriciaat in voornoemde Hollandse steden; verwantschap, vermogensopbouw en -grootte, carrièrepatroon, levensstijl, en dergelijke van individuele regenten werden nauwgezet in beeld gebracht, zodat na afloop vergelijkingen gemaakt konden worden met de regenten in andere steden en streken van de Republiek.

Bij zijn beschrijving van de bestuurlijke elite van Zwolle gebruikt Streng een gedeeltelijk andere benadering. Bij hem worden geen verwantschapsrelaties en vermogensstructuren

ontrafeld, ook is hij niet in het leven van individuele regenten gekropen, door een beschrijving te geven van hun opleiding, vrijages, omgang met de familie, bezit aan schilderijen en boeken, enzovoorts. Zijn belangstelling ging vooral uit naar het functioneren van de bestuurlijke elite binnen de Zwolse samenleving.

Die elite beschouwde Zwolle als een zelfstandige stadstaat binnen de statenbond van de Republiek; zij beschouwden zich zelf als soevereine heren die 'stemme in staat' hadden. Maar bij de wetsverzet van 1675, als zoveel steden in het Oosten van de Republiek had Zwolle zich tegen en onder 'de vreemde heren' niet zo manhaftig gedragen, dus liet Willem III zich niet zoveel gelegen liggen aan de soevereine pretenties van het Zwolse stadsbestuur.

Toch koesterde de Zwolse regenten lang het idee dat hun stad sinds de verlating van Filips II in 1581 autonoom was. In het ancien régime dacht men conservatief; de rechtvaardiging van macht lag in allerlei gewoontes en tradities, de aanspraak op soevereiniteit was er een van. Het is overigens opmerkelijk dat in de nadagen van de Republiek aanspraken van de gemeente, de vertegenwoordiging van de burgerij in de Oost-Nederlandse steden, op zeggenschap over magistraatsbenoemingen, door de magistraat werd afgewezen met een beroep op de rechten van de stadhouder; uiteindelijk had die het voor het zeggen en daarmee gaf de magistraat dus zijn soevereine pretenties op. Natuurlijk moest men wel buigen naar boven en dat deed men, zeker in die tijd, liever in die richting dan naar onder, maar Streng ziet toch ook iets anders ontstaan. De elite van de stad is niet meer gefixeerd op de stedelijke zelfstandigheid, maar gaat zich openstellen voor nationale invloeden.

Het maatschappelijk leven was in corporaties georganiseerd. Voor iedere burger waren er op grond van zijn sociale positie niet-vrijblijvende sociale verbanden. De corporaties waren strikt hiërarchische georganiseerd, ook ten opzichte van elkaar. De top van de sociale piramide werd gevormd door de leden van de magistraat en de gemeente. Daaronder treffen we corporaties als de kerkenraad, de gilden en de straatbroedersschappen aan. Streng beschrijft heel uitvoerig hoe die verschillende corporatieve instellingen in de Zwolse stedelijke samenleving functioneerden en hoe ze daarmee de politieke speelruimte bepaalde van de politieke elite in de stad.

In die uitvoerige beschrijving zit de kracht en de zwakte van deze dissertatie. Het is een ware 'Fundgrube' voor iemand die alles over de institutionele geschiedenis van een stedelijke samenleving in de Republiek wil weten. Maar de overdaad aan details belemmert de gewone lezer ook het zicht op de grote lijn. Enig snoeiwerk was de leesbaarheid zondermeer ten goede gekomen, hoe interessant Strengs onderwerp ook mag zijn.

Hans Pols

Jan Bastiaan Molewater, 'Hoe zal het met mij aflopen'. Het studentendagboek 1833-1835 van Jan Bastiaan Molewater, ed. Henk Eijssens, egodocumenten deel 17 (Verloren, Hilversum 1999), 112 blz, prijs f25,-

Jan Bastiaan Molewater (1813-1864) schreef *'Hoe zal het met mij aflopen'* in een periode waarin hij volop deelnam aan het Leids studentenleven. Het boekje kan worden beschouwd als een goede introductie voor aankomende studenten, want wat Molewater beschrijft vertoont veel overeenkomsten met het tegenwoordige studentenleven.

Beschrijvingen van colleges, dispuutbijeenkomsten, studiereisjes in Duitsland en escapades met meisjes van diverse pluimage in de straten van Leiden worden afgewisseld met diepzinniger passages waarin Molewater zijn denkbeelden en gevoelsleven aan de lezer openbaart. Zo geeft hij bijvoorbeeld toe dat hij zijn tijd vaak verlummelt met niets doen, rondhangen of boeken lezen die niets met zijn studie te maken hebben. (Het negentiende eeuwse boeken lezen is te vergelijken met het huidige tv- kijken of internetten). De zorgen over zijn studie gingen gepaard met onzekerheid over zijn lichamelijke toestand: hij had nogal eens last van zweertjes, hoofdpijn of koorts. Zijn grote angst en waarschijnlijk die van veel losbandige medestudenten was voor syfilis te moeten worden behandeld. De behandeling is afgebeeld op de omslag van het boekje: de patiënt zit naakt op een stoel boven een pot waaruit kwikdampen komen die via een opening in de stoel het lichaam moeten binnendringen.

Achterin het boekje zijn enkele bijlagen te vinden, die uit dezelfde tijd dateren als het dagboek: brieven van Molewater aan zijn ouders; een akte van een dispuutreisje; en een vers van de dichter Nicolaas Beets, waarmee Molewater als student oppervlakkig bevriend was.

De inleiding door Henk Eijssens geeft een heldere beschrijving van Molewaters levensloop. In 1830 vertrok Molewater van zijn geboortestad Rotterdam naar Leiden om rechten te studeren. Na iets meer dan een half jaar stapte hij over op medicijnen. Als student gaf hij blijk van bestuurlijke aspiraties. Hij richtte, samen met enkele andere studenten, het Lids Studentencorps op. Na zijn afstuderen in 1840 bouwde Molewater een goede reputatie op als arts. Hoogtepunten uit zijn carrière zijn ongetwijfeld zijn benoeming tot directeur van het Coolsingelziekenhuis in 1848 en de onderscheiding van Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw die hij ontving in 1861.

'Hoe zal het met mij aflopen' spoort aan tot (verdere) bestudering van het studentenleven in de negentiende eeuw. Het boekje is niet alleen vanwege de beschrijving van het studentenleven geschikt als introductie voor scholieren die in Leiden of Rotterdam medicijnen willen gaan studeren, ook geeft het antwoord op de vraag waarom de medische faculteit van de Erasmus Universiteit in Rotterdam aan het Dr. Molewaterplein ligt.

Hermanus Verbeeck, *Memoriaal ofte mijn levensraijsinghe*, ed. Jeroen Blaak, egodocumenten deel 16 (Verloren, Hilversum 1999), 227 blz, prijs f45,-

'Memoriaal ofte mijn levensraijsinghe' is één van Nederlands eerste autobiografieën. Hierin valt uit eerste hand te vernemen hoe het leven van een ambachtsman in het Amsterdam van de zeventiende eeuw eraan toeging.

Hermanus Verbeeck (1621-1681) was achtereenvolgens bontwerker, kruidenier, boekhouder, makelaar in de tussenhandel, grutter en klerk in de Waag in Amsterdam. Daarnaast hield zijn vrouw Clara Molenaers vanaf het moment dat ze trouwden, in 1649, een grutterszaak gaande. Door ziekte kon Verbeeck vaak niet werken en hij verloor hierdoor ook regelmatig zijn baan. Naast zijn vrouw gaven vooral zijn schoonmoeder, zijn zwager en zijn broer hem hulp in de vorm van onderdak, geld of werk. Daarnaast kreeg hij financiële steun van het gilde. Vanwege zijn lage inkomenspositie werd echter ook vaak op hem neergekeken, ook door diegenen die hem geld verschaften. Daarnaast had hij nogal eens ruzie met familieleden, vooral met de twee zussen van Clara, waarbij het echtpaar Verbeeck gedurende twee jaar inwoonde.

Verbeeck klaagt erg veel, maar daarnaast spreekt hij zichzelf ook vaak moed in en legt hij een subtiel gevoel voor humor aan de dag. Over een gesprek met een zekere Steven Schudt voor een baantje in de Waag schrijft hij bijvoorbeeld dat hij op die dag de Waag op de Dam is binnengelopen, 'om daar voor Schudt te staan'.

Voor Verbeeck was dichten een manier om even te ontsnappen aan de harde dagelijkse werkelijkheid. Naast het *Memoriaal* bestaan er van zijn hand ook liederen, lofdichten, gelegenheidsgedichten, commentaren op actuele gebeurtenissen en toneelstukken. Het dichtersvak leerde hij waarschijnlijk op de Latijnse school, die hij een paar jaar heeft bezocht, wat niet vanzelfsprekend was voor een zoon van een ambachtsman. Hij heeft de school voortijdig moeten verlaten, omdat bij zijn vader moest gaan werken als bontwerker.

Hermanus was teveel met zijn eigen beslommeringen bezig om veel in te gaan op de toestand in de wereld om hem heen. Hij meldt dat Nederland veel heeft geleden tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667), zonder te specificeren welke gevolgen de oorlog voor hem zelf heeft gehad. De enige gebeurtenis die wat uitgebreider wordt beschreven, is een grote brand op 25 oktober in 1670 aan de Oude Waal in Amsterdam, waarbij ook zijn huis enigszins beschadigd raakte.

Het gehanteerde metrum komt de leesbaarheid vaak niet ten goede, en het Oud-Nederlands geeft voor een ongeïnteresseerde lezer ook problemen, maar compensatie wordt geboden door beeldend taalgebruik en emotionele passages. Het gebeurt slechts een enkele keer dat een moeilijke passage in een voetnoot wordt toegelicht. De door Blaak geschreven inleiding biedt meer houvast, omdat daarin de levensloop wordt beschreven: bij onduidelijkheden in de tekst van Verbeeck kan deze erop worden nageslagen. De gegevens hiervoor heeft Blaak voornamelijk gehaald uit archiefstukken in het Gemeente Archief Amsterdam.

DE TWEDE WERELDOORLOG IN DUITSLAND HERDACHT

Ries Roowaan, *Herdenken in Duitsland. De centrale monumenten van de Bondsrepubliek 1949-1993* (Boom, Amsterdam 1999) 263 blz., prijs f44,50.

Wie zijn doden herdenkt, herdenkt zijn helden: zij die gevallen zijn in de strijd tegen het Kwaad en zij die hun leven hebben opgeofferd voor de vrijheid. Althans, dat is de regel. Maar er zijn uitzonderingen. Wat te doen bijvoorbeeld wanneer de doden zijn gevallen *in naam* van het Kwaad? Mag je ze dan nog wel herdenken? En zo ja, hoe?

Deze vragen hebben vooral in het naoorlogse Duitsland veel discussie opgeleverd. Ries Roowaan heeft onderzocht in hoeverre in de Bondsrepubliek nationaal herdenken na de nazi-tijd nog mogelijk was. De auteur deed dat aan de hand van de geschiedenis van de 'centrale monumenten'. Dat zijn de belangrijkste gedenktekens van een land, die een speciale rol spelen tijdens de nationale herdenkingsdag en waar hoge buitenlandse gasten ter ere van de doden een krans leggen.

De meeste landen hebben maar één centraal monument. In Engeland is dat de cenotaaf van Lutyens in Londen, in Frankrijk de Arc de Triomphe en in de Verenigde Staten de begraafplaats van Arlington. Maar de Bondsrepubliek heeft in de loop van haar bestaan vier centrale monumenten gehad. Oorzaak daarvan was dat er lange tijd geen overeenstemming was over een definitief centraal monument. In de eerste jaren na de oorlog werden zowel bij een oorlogskerkhof aan de rand van Bonn als het stedelijk monument in dezelfde stad kransen gelegd tijdens officiële bijeenkomsten. Vanaf 1963 was het *Bonner Ehrenmal*, een bescheiden monument in het centrum van de hoofdstad, lange tijd het centrale monument. Na de hereniging is de *Neue Wache* in Berlijn de definitieve *Zentrale Gedenkstätte* geworden.

De meest intrigerende vraag is natuurlijk wie de Duitsers herdenken. Zijn dat alle Duitse doden, dus zowel de gewone soldaten als de meest fanatieke nazi-aanhangers? Of worden alleen de verzetshelden geëerd? En wat gebeurt er eigenlijk met de mensen die het slachtoffer zijn geworden van de rasenwaan? Hebben die hun eigen monumenten gekregen of worden die ook bij het centrale monument herdacht?

Roowaan laat zien dat de Bondsrepubliek jarenlang met deze vragen heeft geworsteld en eigenlijk nog steeds geen oplossing heeft gevonden. Tot 1963 werd het oorlogskerkhof in Bonn gebruikt voor de herdenking van de gesneuvelde Duitse soldaten, terwijl bij het stedelijk monument alle '*politisch, rassisch und religiös Verfolgte*' werden herdacht. Toen er in 1963 één monument kwam, het *Bonner Ehrenmal*, werd besloten dat op die plek bij vrijwel alle slachtoffers zou worden stilgestaan. Hetzelfde geldt nu voor het definitieve monument, de *Neue Wache* in Berlijn. Op het tekstbord bij de

Neue Wache staat: '*Wir gedenken der Völker, die durch Krieg gelitten haben*' en '*Wir gedenken der Gefallenen der Weltkriege*'. In Berlijn worden dus alle slachtoffers herdacht, zowel Duitse als niet-Duitse: Duitse soldaten, Engelse soldaten, joden, zigeuners, enzo-voort. Daardoor heeft het officiële herdenken in Duitsland een fundamenteel ander karakter dat bijvoorbeeld in Engeland of Frankrijk.

Een ander belangrijk verschil met die landen is dat de slachtoffers in Duitsland niet worden herdacht als helden die een noodzakelijk offer hebben gebracht, maar als individuen die aan zinloos geweld ten prooi zijn gevallen. Dat maakt de herdenkingen uniek, schrijft Roowaan, en hij citeert daarbij Barthold Witte: '*Dass die Sinnlosigkeit zugegeben, ja zum Ausgangspunkt gemacht wird, unterscheidet diese Ehrung gründlich von*

allem Früheren. Nicht mehr "So weiter!" heisst die Parole, sondern "Nie wieder!"'

Het boek van Roowaan geeft een helder overzicht van de manier waarop de Duitsers met hun oorlogsslachtoffers omgaan. Het laat goed zien hoe moeizaam de omgang met het verleden is, maar ook dat de 'eeuwige discussie' louterend werkt. Natuurlijk wordt er soms tot in het absurde doorgepraat over de vorm en inhoud van monumenten, zoals bij het Holocaust-monument in Berlijn. Tegelijkertijd laat die 'eeuwige discussie' zien dat de Duitsers intensief met hun verleden bezig zijn, en er niet zomaar een streep onder willen zetten.

Ruud Slotboom

Kaiser Wilhelm Gedächtnis Kirche: ook hier "Nie wieder".

Kleiookrant

ing bepaalt
ca-onderwij
itatie door veelheid aan opdidgen
ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
ten verleiden tot het creëren van
telema-
al behaalt uiteinde
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Didactiekconferentie 2001

Wie heeft een bijdrage?

De didactiek- en activiteitencommissie van de VGN organiseert jaarlijks de Didactiekconferentie. De eerstvolgende zal eind januari 2001 gehouden worden. Het thema zal zijn: activerende didactiek.

Wij zijn op zoek naar collega's die een bijdrage kunnen leveren. Wie op een of andere manier iets kan demonstreren waarbij leerlingen worden uitgedaagd zelf iets uit te zoeken of wie collega's tijdens de conferentie bij een workshop aan het werk kan zetten vragen wij contact op te nemen met een van de leden van onze commissie. De namen en adressen staan achter op dit nummer van *Kleio*.

Het gaat uitdrukkelijk niet om didactische beschouwingen of theorieën, maar gewoon om de alledaagse praktijk. Het maakt niet uit of dat de praktijk van vmbo, havo of vwo betreft, evenmin of het om onder- of bovenbouw gaat. Wij hebben behoefte aan collega's die iets hebben uitgezocht of proberen te realiseren waarbij van de leerlingen een andere rol wordt verwacht dan die van passieve consument en beantwoorder van vragen bij bijvoorbeeld hoofdstuk 7 stukje 2 van een methode.

Wie durft de uitdaging aan of wie kan ons collega's aanraden?

Louis Nolet,
voorzitter didactiek- en activiteitencommissie

Nieuws van het

VGN

bestuur

Overname VGN-administratie

Na maar liefst zevenentwintig jaar heeft de heer Houweling zijn functie als administrateur van de VGN neergelegd. De heer Houweling heeft de administratie altijd perfect verzorgd en daarom zal het moeilijk zijn om zijn service en toewijding te evenaren. De VGN-administratie is inmiddels overgenomen door Daniëlle Heerens en Annemiek Denissen van Stichting Euroclio-VGN. Zij zijn van maandag tot en met donderdag tijdens kantooruren te bereiken op telefoon/faxnummer 070-385 3669.

Op andere dagen of na kantooruren kunt u een bericht achterlaten op het antwoordapparaat. U wordt dan teruggebeld. Natuurlijk kunt u de administratie ook bereiken per e-mail: Danielle@euroclio.nl

Het nieuwe adres is:
VGN-administratie
Juliana van Stolberglaan 41
2595 CA Den Haag

De Dag van de Leraar

5 oktober 2000

Al een aantal jaren organiseert UNESCO op 5 oktober World Teachers' Day. Dit jaar is er ook bij ons wat te doen. Het Samenwerkingsorgaan Beroepskwaliteit Leraren organiseert dan de conferentie

Docent 2000+ beroepskwaliteit voor morgen

Theo Bergen, hoogleraar Onderwijskunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, presenteert de nieuwste inzichten over collegiale coaching. Vervolgens kunnen de deelnemers kiezen uit workshops en presentaties op gebieden als het werken binnen de school, het werken in de klas, de samenwerking met collega's en het werken aan de eigen professionele ontwikkeling. Staatssecretaris van OC&W Adelmund zal aan het einde van de dag bekend maken wie tot Docent van het Jaar is verkozen.

De conferentie wordt gehouden in Hogeschool Domstad in Utrecht, vlakbij het Centraal Station, begint om 12.30 uur en duurt tot circa 18.00 uur.

De kosten van deelname bedragen f40,-. Docent 2000+ is een nascholingsconferentie; na afloop ontvangt u een certificaat. Meer informatie vindt u op <http://www.dagvande-leeraar.nl> Aanmelding is mogelijk via deze website.

VGN-excursie Kamp Westerbork

Zaterdag 7 oktober 2000

Organiseert de didactiek- en activiteitencommissie een informatieve dag in Herinneringscentrum Kamp Westerbork. In het programma is een rondleiding door oud-kampgevangenen opgenomen. Ook vindt er een bijeenkomst plaats rond de vraag hoe u materiaal afkomstig uit Westerbork in de klas zou kunnen inzetten.

De Westerbork-dag begint om circa 10.30 uur en duurt tot 16.00 uur. Het programma is nog niet helemaal rond, maar vast staat dat ook voor mensen die Kamp Westerbork al kennen deze excursie zeer interessant zal zijn. Een artikel over het vernieuwde Herinneringscentrum en museum Kamp Westerbork verscheen vorig jaar in *Kleio* (nr.7 okt/nov. 1999, blz. 24 e.v.). De kosten van de dag bedragen circa f40,-, inclusief lunch, per persoon. Het maximum aantal deelnemers is 30.

Vanaf 20 augustus kunt u het programma bekijken op de website van de VGN: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm> Daar zal ook vermeld worden hoe u zich kunt opgeven. Wilt u zich nu al opgeven, dan kan dat per e-mail bij Tineke de Danschutter: T.de.Danschutter@uclo.rug.nl

De Bataviawerf

Lespakket *Neem een duik in de geschiedenis*

Met steun van het VSB-fonds is een lespakket gemaakt voor leerlingen van groep 7 en 8 van de basisschool en een voor leerlingen van de basisvorming, dat bedoeld is als voorbereiding op een bezoek aan de Bataviawerf in Lelystad, maar ook een leuke aanvulling van de les over de VOC uit uw geschiedenismethode kan zijn.

Aan de Batavia is tot in 1995 gewerkt en nu al weer enkele jaren bouwt de werf de reconstructie van De 7 Provinciën, het vlaggenschip van Michiel de Ruyter. Een bezoek aan de werf en de informatie van de rondleiders is zeer de moeite waard.

De lesboekjes zijn bestemd voor de docent, die er vervolgens naar believen uit kan kopiëren.

Informatiebladen met vragen en opdrachten bezorgen de leerlingen wat basiskennis over de Gouden Eeuw en de VOC, de opbouw en onderdelen van de grote zeilschepen van destijds, de bronnen die er zijn om zo nauwkeurig mogelijk een zeewaardig schip te maken.

Leesteksten gaan over de Batavia en De 7 Provinciën en de mensen die werkzaam zijn op de werf en bij het NISA, het Nederlands Instituut voor Scheeps- en onderwater Archeologie, dat samen met de Bataviawerf het Nationaal

Scheepshistorisch Centrum vormt. Een boekje kost f9,50 (incl. verzendkosten) en kan besteld worden bij de Bataviawerf, tel. 0320-261409, fax 0320-261360, e-mail: info@bataviawerf.nl U krijgt er gratis een poster van De 7 Provinciën bij!

Studiedag Commissie PaBo

Woensdag 1 november

Op deze dag organiseert de Commissie PaBo van de VGN een studiedag in Museum Het Valkhof in Nijmegen. De dag is bestemd voor Pabo-docenten en leerkrachten uit het basisonderwijs. Pabo-studenten zijn ook welkom. Nadere informatie volgt zo snel mogelijk na de zomervakantie in *Kleio* en op de website van de VGN, maar noteert u deze dag vast in uw nieuwe agenda!

Philips van Horne SG Weert

14 november 2000
Onderwijs op de schop
Congres over archeologie in het onderwijs

De Werkgroep Archeologie van de Philips van Horne SG in Weert bestaat binnenkort vijftientwintig jaar. Ter gelegenheid van dit jubileum wordt een congres georganiseerd rond archeologie, waarin de onderwijspraktijk centraal staat. Welke functie kan de archeologie vervullen als onderdeel van het (kunst)-geschiedenis onderwijs, in lessen klassieke cultuur of als buitenschoolse activiteit. Wat zijn de mogelijkheden in relatie tot de recente onderwijsvernieuwingen, zelfwerkzaamheid en 'al doende leren'.

Oproep aan docenten basisonderwijs en aan docenten geschiedenis en staatsinrichting en docenten maatschappijleer VO

De Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming werkt in opdracht van de staatssecretaris van OC&W aan voorstellen voor herziening van: de kerndoelen basisonderwijs, de kerndoelen basisvorming, examenprogramma's vmbo, havo en vwo voor het vak geschiedenis en staatsinrichting en voor het combinatievak geschiedenis/maatschappijleer. De concepten van de programma's komen deze zomer gereed.

Over deze concepten organiseert de afdeling veldadvisering van de SLO op woensdag 4 oktober van 15.00 - 20.30 uur in Zalencentrum Vredenburg te Utrecht een aantal veldraadplegingen voor docenten basisonderwijs en docenten geschiedenis en staatsinrichting en docenten maatschappijleer in het voortgezet onderwijs.

Voor de volgende programma's worden raadplegingen georganiseerd:

1. kerndoelen basisonderwijs geschiedenis;
2. kerndoelen basisvorming geschiedenis en staatsinrichting;
3. examenprogramma's vmbo geschiedenis en staatsinrichting;
4. examenprogramma's havo en vwo geschiedenis en staatsinrichting;
5. examenprogramma's havo en vwo voor het combinatievak (geschiedenis/maatschappijleer).

Voor de raadplegingen nodigen wij docenten uit die met ons mee willen denken c.q. een oordeel willen geven over de haalbaarheid en bruikbaarheid van de voorgestelde programma's. De deelnemende docenten krijgen vergoeding van reiskosten op basis van 1e klasse trein en een onkostenvergoeding van f100,-. Afhankelijk van het te bespreken programma worden adviesgroepen van vijftien tot twintig docenten samengesteld, waarbij gelet zal worden op een goede regionale spreiding en een goede spreiding over de verschillende schooltypen.

Als u belangstelling heeft om aan een van deze raadplegingen deel te nemen, dan kunt u zich aanmelden met een aanmeldingsformulier op de slo-site (<http://www.slo.nl/va/deelname/deelname.html>).

Men kan zich maximaal voor twee van de genoemde raadplegingen opgeven (bijvoorbeeld 4 in combinatie met 5). Beschikt u niet over een aansluiting op Internet, dan kunt u zich ook telefonisch aanmelden bij het Bureau Veldadvisering (tel. 053-4840 463, Judith Hindriks).

Begin september krijgen de docenten die zich hebben aangemeld bericht over hun deelname. De uitnodiging kan, indien nodig, gebruikt worden om bij de directie vrij van school te vragen voor de raadpleging.

Nadere informatie over deze raadplegingen kunt u opvragen bij het Bureau Veldadvisering van de SLO (tel. 053-4840 416, André Agterberg, coördinator veldadvisering).

Het congres wordt gehouden op zaterdag 14 november van 9.00-17.00 uur in de aula van de school, Wertaweg 1, 6004 XG Weert.

Het programma voorziet in een plenair ochtendgedeelte, workshops, een informatiemarkt met presentaties en een forumdiscussie.

Deelname kost f95,- inclusief lunch en afsluitende borrel.

Wilt u een folder ontvangen met het volledige programma en een inschrijvingsformulier, of heeft u vragen, dan kunt u contact opnemen met Marc Beerens, tel. 024-360 2294, fax 024-360 0976, e-mail: beerens@telebyte.nl

Negentiende- eeuwse sites

Das Lied der Deutschen

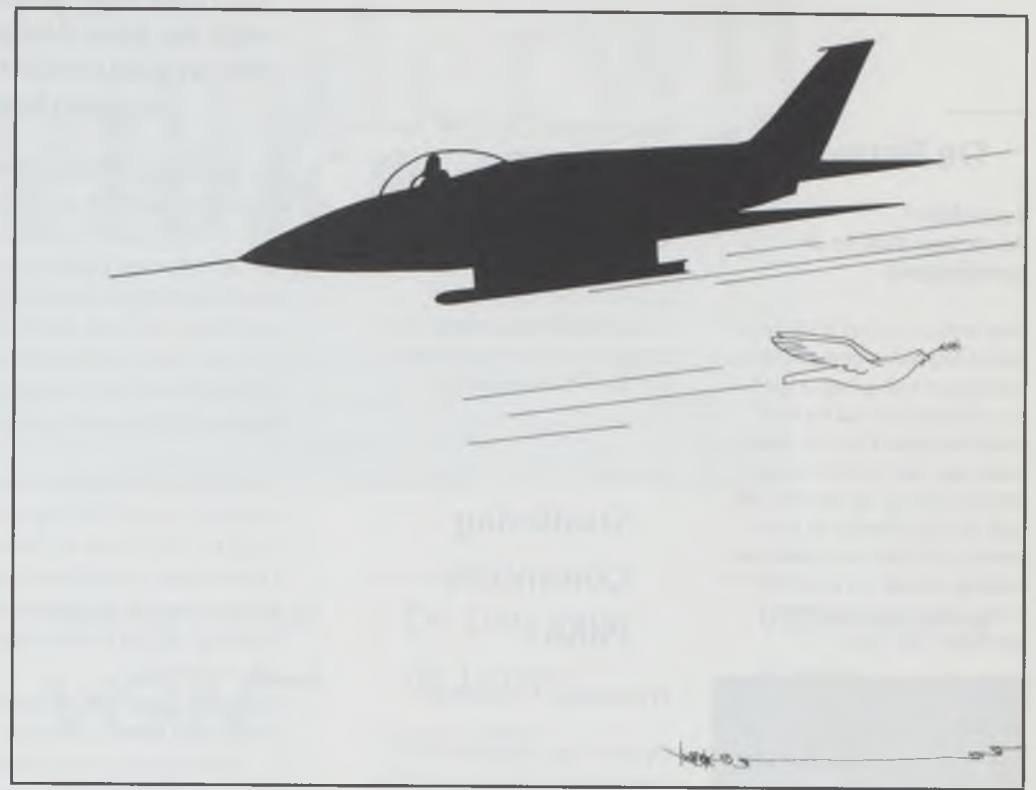
Hoe maak ik mijn leerlingen, niet zelden vervuld van anti-Duitse gevoelens, iets duidelijk over het Duitse nationalisme? Probeer deze site. Goede informatie over de – liberale – tekst van Hoffmann von Fallersleben. Met 'Deutschland über Alles' werd iets anders bedoeld, dan de oppervlakkige lezer denkt, en 'Einigkeit und Recht und Freiheit' betekende in 1841 echt wel iets. Uitleg in het Engels, de Duitse tekst en de oorspronkelijke melodie van Haydn in drie versies. Heel leuk!

<http://www.brandenburghistorica.com/page5.html>

Marxisme

Hoezeer ook uit de mode, zonder het marxisme valt de negentiende, maar zeker ook de twintigste eeuw niet te begrijpen. Opgezet als een cursus voor doctoraal studenten van de University of Texas (Arlington VS) geeft deze site een korte beschrijving van de kernbegrippen van het marxisme. De auteurs pretenderen niet volledig te zijn en zijn zich bewust van de aanvechtbaarheid van vele begripsverklaringen. Niettemin van veel nut bijvoorbeeld voor iemand, die het begrip 'vervreemding' wil doorgronden.

<http://www.uta.edu/english/cbg/marx/toc.html>

'Kosovo', cartoon van Theo Gootjes (8-6-1999).

De Amerikaanse Burgeroorlog
Buitengewoon mooi te dramatiseren is uiteraard de Amerikaanse Burgeroorlog en er zijn dan ook honderden sites te vinden over het onderwerp. Onderstaande site vormt een goede 'portal', zoals het in het jargon wordt genoemd, een vertrekpunt voor een zoektocht naar bijvoorbeeld de plaatsen van de grote gebeurtenissen, of de muziek. Hier vind je 'lyrics' van Noord en Zuid; de muziek moet je erbij bestellen, want zoals blijkt uit de URL, dit is een commerciële site. Zo doe je dat!

<http://www.civilwar.com>

'Native Americans'

U hebt zeker leerlingen die zich hevig interesseren voor Indianen of liever natuurlijk, 'native Americans'. Deze site verzamelt een groot aantal teksten van verdragen die tussen de Amerikaanse overheid en de diverse stammen in de negentiende eeuw werden gesloten.

Het zijn dus bronnen en betrouwbaar uitgegeven binnen het Avalon Project van de Yale Law School. (Dat project is een gigantische verzameling verdragteksten.)

Een vwo-leerling met voldoende de Engelse kennis zou er een mooi werkstuk mee kunnen maken.

<http://history1800s.about.com/homework/history1800s/msubnatives.htm?once=true&>

De Camera Obscura

Eindelijk ook eens een Nederlandse site! Deze site is een onderdeel van het grootschalige Laurens Jz. Costerproject, dat zich ten doel stelt de Nederlandse literaire klassieken beschikbaar te maken via Internet, voorzover natuurlijk vrij van rechten. Daaronder valt de *Camera Obscura*. De site bevat een korte karakteristiek van Nicolaas Beets, de tekst van het boek en nog wat ander werk van zijn hand. Een mooi initiatief natuurlijk, maar eigenlijk wordt hier naar mijn mening een kans gemist. Door multidisciplinaire samenwerking zou men gemakkelijk een site 'Nederland ten tijde van Beets' kunnen maken, met literaire, historische en geografische informatie, die goed bruikbaar zou kunnen zijn in het onderwijs.!

Is daar iemand?

<http://www.dds.nl/-ljcoster/beets/>

Cees Bol

Voor liefhebbers van politieke prenten

**Verzetsmuseum Amsterdam
t/m 27 augustus**

Hier zijn in de vakantie twee exposities van politieke prenten te bekijken.

'Politiek in prent 99'

bevat spotprenten van het afgelopen jaar. De zes beste tekeningen van mensen als Opland, Jos Collignon, Peter van Straaten, Len Munnick en Jaap Vegter laten zien wat er zoal in het nieuws was in het laatste jaar van de eeuw: Kosovo, de varkensboeren, de kabinetscrisis, de kritiek van koningin Beatrix op de pers.

'Cartoon, Politiek in Prent 1900-2000'

laat vele cartoonisten aan het woord over problemen van de afgelopen eeuw.

Bij beide tentoonstellingen is een publicatie verschenen met alle cartoons, prijs circa f25,-.

Plantage Kerklaan 61
di t/m vr 10.00-17.00 uur
za en zo 12.00-17.00 uur

Veluws Museum Nairac

Schoolplaten van Isings: een kleurrijk verleden

Tot en met 30 september is werk van J.H. Isings (1884-1977) te zien in Barneveld. Vooral zijn schoolplaten staan natuurlijk garant voor wat nostalgie in de vakantie. Ook zijn illustraties bij boeken van W.G. van der Hulst onder andere zijn te zien.

Jan Niemeijer, bekend als biograaf van Jetses en auteur van een aantal boeken over Nederlands verleden in het pre-moderne tijdperk, hield enkele jaren geleden een tv-interview met Isings. De videoband wordt op de tentoonstelling gedraaid.

Langstraat 13, Barneveld
di t/m za 10.00-17.00 uur

Teylers Museum Haarlem

Het Technisch Paradijs Honderd jaar electriciteit in huis

Electriciteit is voor onze samenleving van levensbelang. Alleen al wanneer de stroom een kwartiertje uitvalt zit er wel iemand vast; letterlijk in de lift of erger, figuurlijk omdat ook alle computers even stilstaan met alle gevolgen vandien.

Ook in het moderne huishouden is electriciteit onontbeerlijk. Deze tentoonstelling laat zien hoe onze afhankelijkheid van de krachtbron zich heeft ontwikkeld. De uitvinding van allerlei apparaten, idiote en nuttige; de strijd tegen 'het gas' in de jaren twintig en dertig, de vervanging van huishoudpersoneel door apparaten, de komst van radio

De tentoonstelling loopt t/m 17 september.
Spaarne 16, Haarlem
di t/m za 10.00-17.00 uur
zondag 12.00-17.00 uur

Het Nederlands Audiovisueel Archief

Het verdwenen leven van de Nederlanders

Het NAA, het Nederlands Audiovisueel Archief, is bezig duizenden uren audiovisueel materiaal te digitaliseren en online beschikbaar te stellen. Veel van die uren gaan over belangrijke momenten uit onze twintigste-eeuwse geschiedenis, maar er is ook erg veel materiaal, amateur-filmpjes vaak, over het alledaagse leven. En juist dat materiaal kan zo onthullend

richten met vooral alledaags materiaal.

Uit drie decennia, de jaren dertig, de jaren vijftig en de jaren zeventig (ook een beetje alledaagse decennia, zou je zeggen) is ongeveer zes uur materiaal geselecteerd en tentoongesteld.

Hoe stel je audio-visueel materiaal tentoon?

In dit geval heeft men per decennium een nisachtige constructie gemaakt, waarin de bezoeker, gezeten op meubilair uit de periode, op een monitor het materiaal kan zien, dat op DVD is gezet en dus interactief kan worden bekeken. Het materiaal is steeds geordend rond vijf thema's: feest/vrije tijd; wonen; huiselijk leven; kerk en vereniging; straatleven.

Druk op een knop en je stelt je eigen programma samen. Een korte schriftelijke karakteristiek van het betreffende decennium completeert de presentatie.

Behalve de nissen zijn er ook twee grotere schermen, waar-op filmmateriaal uit de jaren dertig en vijftig wordt afgedraaid. Het commentaar is aangepast, wie de jaren dertig heeft meegemaakt krijgt een andere toelichting in zijn koptelefoon dan de latere generaties.

Wie de tentoonstelling rond is geweest kan op de computer in een multimediaal programma alles nog eens terugzien en zoeken. Dat laatste is niet overbodig want een catalogus is niet gemaakt.

Een werkelijk bijzondere tentoonstelling alleen al "technisch" gezien en voor deze bezoeker persoonlijk ook een ontroerende. Twee derde van het tentoongestelde heb ik persoonlijk meegemaakt en je ontkomt dan moeilijk aan nostalgie. Toen was geluk ...

Maakt audio-visueel materiaal op deze wijze gepresenteerd, zonder veel schriftelijke toelichting, veel duidelijk? Ik vind dat altijd lastig te beantwoorden. Mij trof bijvoorbeeld op de kleurenbeelden van de Jamboree de fysieke gelijkenis van deze prettige padvindsters met de Hitlerjugend op kamp en die informatie komt onver-

J.H. Isings, *In een middeleeuws klooster*.

en tv. Door de electriciteit is het huishouden onherkenbaar veranderd.

Een keuken uit de jaren zestig laat zien hoe efficiënt het huishouden dan geworden is en een kijkje in het huis van de toekomst toont wat er nog zou kunnen gebeuren.

zijn. Het NAA Omroepmuseum in Hilversum is op de gelukkige gedachte gekomen om als vingeroefening voor het grote werk – in 2003 zal een nieuw media-museum worden opengesteld op het Media Park in Hilversum – een kleine tentoonstelling in te

middelmatig indringender over dan wanneer je alleen maar leest of hoort dat zulks het geval was. Ook kun je juist in deze beelden een dramatische ondersteuning vinden van de bekende stelling dat niet de oorlog maar de jaren zestig een breukpunt in de Nederlandse geschiedenis vormen. Die huisvader, die 'Mens erger je niet' zit te spelen met vrouw en kinderen in 1936, die haarstijl, die kleding, dat is nagenoeg mijn vader in 1954. Het wordt erger als hij dan ook nog de kolenkachel gaat volgooien en oppoken: onze kachel. En dan die koffiemolen aan de muur in de keuken... Wat kunnen beelden veel duidelijk maken. Of maken ze toch vooral duidelijk wat je al wist, dramatiseren ze meer dan ze informeren? In elk geval, ze fascineren en als geschiedenisleraar zie ik halsreikend uit naar de voltooiing van de openstelling van dat enorme NAA archief. Deze vingeroefening vond ik veelbelovend.

Een enkele kanttekening: deze tentoonstelling is niet specifiek op het onderwijs gericht. Het is niet erg zinvol, alleen al door de ruimtelijke indeling om er met een schoolklas naar toe te gaan. Wel lijkt het me mogelijk om individuele opdrachten te laten uitvoeren, maar dan moet je je eerst goed verdiepen in de multi media computerpresentatie, omdat schriftelijke ondersteuning ontbreekt. Het valt aan te nemen dat in het nieuwe museum meer met het onderwijs rekening zal worden gehouden. De tentoonstelling is nog geopend tot 14 januari 2001.

Cees Bol

GRATIS AFHALEN

Tijdschrift voor Geschiedenis
jrg. 1972 - 1999
Spiegel Historiael jrg.
1972 - 1997
Kleio jrg. 1972 - 1999

H.P. Assink
Tel. 0297-569612

Geschiedenis in beeld

De atlassen van drie grote verzamelaars

In drie musea wordt deze zomer aandacht besteed aan de eigen 'grote man'. Het gaat om negentiende eeuwse verzamelaars van prenten, tekeningen en foto's over het Nederlands Verleden, waarvan de collectie in stand is gebleven en gebruikt kan worden.

Historisch Museum Rotterdam

Abraham van Stolk (1814-1896) stichtte de Atlas van Stolk. Deze zich nog steeds uitbreidende collectie over de Nederlandse geschiedenis is gevestigd in het Schielandshuis in Rotterdam als onderdeel van het Historisch Museum.

In 1967 aanvaardde de gemeente Rotterdam de collectie in bruikleen en nam de taak op zich deze in stand te houden, open te stellen en uit te breiden.

De Van Stolk-tentoonstelling in het Schielandshuis gaat in op het leven van deze verzamelaar en laat een keuze zien uit de tekeningen.

Een selectie van zo'n 8000 prenten en ongeveer 2300 politieke tekeningen van L.J. Jordaan zijn gedigitaliseerd en via Internet te raadplegen. Op het moment zijn er nog wat problemen met de koppeling, maar men probeert dat op te lossen. Het is de moeite waard om de site in de gaten te houden!

www.hmr.rotterdam.nl

Dordrechts Museum

Simon van Gijn (1836-1922), Dordts jurist, verzamelde afbeeldingen van personen, plaatsen en gebeurtenissen uit de Nederlandse en Dordtse geschiedenis voor zijn historische atlassen. Zijn woonhuis, Nieuwe Haven 29, is nu museum – tijdelijk gesloten in verband met renovatie – en herbergt zijn Atlas Historia Batava Illustrata, de collectie Nederlandse geschiedenis, die volledig beschreven is.

De Atlas Dordracum Illustrata

tum, de prenten over Dordrecht, is overgedragen aan de gemeente en bevindt zich in het stadsarchief.

Ook hier aandacht voor de verzamelaar zelf en zijn sfeervolle huis en een selectie van prenten uit beide atlassen. Alle prenten zijn gecatalogiseerd.

schreven in chronologische volgorde. De catalogus is nog steeds een standaardwerk. Nog tijdens het leven van Muller heeft het Rijksprentenkabinet de verzameling gekocht. De tentoonstelling in de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum is thematisch: veld- en zeeslagen,

L.J. Jordaan, 'Grootmoeder komt sprookjes vertellen'.

Rijksmuseum Amsterdam

Frederik Muller (1817-1881) was Nederlands belangrijkste boekverkoper in de negentiende eeuw. Ook hij verzamelde voor een eigen historische atlas, die de Nederlandse geschiedenis bestrijkt van het vroegste verleden tot zijn sterfjaar 1881. Door zijn werkzaamheden als antiquaar en veilingmeester was hij in de gelegenheid als eerste te kunnen kiezen uit het grote aanbod op dit gebied dat in de loop van de negentiende eeuw op de markt kwam.

De historieprenten zijn be-

lijkstaties van vorsten, potvisen en kindereprenten, geïllustreerde boeken, van alles is er te zien.

Verder gaat de tentoonstelling in op het gebruik van historieprenten, bijvoorbeeld door de Leidse hoogleraar Fruin, die een serieuze belangstelling had voor de prent als visuele bron. Zoals bekend is hij daarmee min of meer uniek in historisch Nederland. Latere historici keken, en kijken, niet naar prenten.

Ook van deze prenten zal binnenkort een selectie op Internet te bekijken zijn.

Het vak geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase en de nieuwe leerwegen

Verslag van de VAVO brainstormmiddag gehouden op 18 februari 2000 te Amersfoort

Door de vele veranderingen in het volwassenenonderwijs zoals de invoering van de WEB, de sterk veranderde schoolpopulatie en de invoering van de nieuwe wetgeving in het voortgezet onderwijs heeft de Commissie Volwassenen Educatie een bijeenkomst georganiseerd om ideeën en materiaal uit te wisselen.

Ons doel was om tot een bredere basis voor uitwisseling op landelijk niveau te komen. De eerste stap is op deze middag gezet.

Ruim twintig VAVO-docenten geschiedenis en staatsinrichting uit het hele land hebben van gedachten gewisseld over de positie van het VAVO en de toekomst van hun vak in mavo-nieuwe stijl, de zogenoemde theoretische leerweg (TL) van het VMBO (niveau KSE 3 en 4), en de tweede fase havo en vwo (niveau KSE 5 en 6). KSE betekent kwalificatiestructuur educatie. Het is een aanduiding voor educatie op zes niveau's binnen de regionale opleidingen centra (ROC's).

Peter Eijking, docent geschiedenis aan het Spinoza Lyceum in Amsterdam en oud-VAVO docent, hield een inleiding over de praktijk van de tweede fase op zijn school. De volgende aanloopproblemen kwamen onder meer aan de orde. Leerlingen blijken in het nieuwe systeem moeite te hebben om hun werk goed te plannen. Er is enerzijds meer vrijheid en anderzijds zit de leerling door de studiewijzers in een strakker keurslijf. De vraag is: wat zijn de criteria om een leerling niet te laten overgaan.

Zijn advies was de schoolcultuur en de organisatie van je vak niet te veel overhoop te halen.

Hierna wisselden de aanwezigen ervaringen en ideeën uit over de volgende thema's:

Concrete invulling van de nieuwe leerwegen
Over de invulling van de mavo-nieuwe stijl, de theoretische leerweg, in het volwassenen onderwijs is op dit moment weinig informatie beschikbaar. Er zijn nog een aantal onzekerheden in de regelge-

Opening van de brainstormmiddag van de commissie door de voorzitter, Iet Attema.

ving. Moeten de verplichte 'beschermde vakken' ook aangeboden worden? Wordt het sprokkelbesluit, zoals onlangs voor havo/vwo afgekondigd, ook voor mavo/TL van kracht? Hoe verhoudt de TL zich tot de andere KSE-trajecten 3 en 4? Mag het VAVO nog 16/17 jarigen opnemen en zo ja, en onder welke voorwaarden? Zal in de toekomst geen enkele leerling in het reguliere voortgezet onderwijs meer uitvallen door de nieuwe zorgstructuur en kunnen wij dan de deur sluiten?

Concrete invulling tweede fase en het studiehuis

In het cursusjaar 2000-2001 wordt op drie van de veertien scholen die vertegenwoordigd zijn de tweede fase ingevoerd. Voor de starters is nog lang niet alles bekend over de gang van zaken. Iedere school geeft een eigen invulling aan de nieuwe wetgeving. Diverse scholen hebben zelfstudie-lesblokken ingeroosterd. Het zelfstandig studeren gebeurt in de les of in speciale ruimtes: Open Leer Centra, Studiecentra etcetera genoemd. Vaak leveren de daar gemaakte opdrachten bonuspunten op voor of toegang tot een schoolonderzoek.

De werkdruk is de laatste jaren voortdurend toegenomen. Het is zinnig om directies hiervan te overtuigen. Een enkele school verzorgt bezemklassen voor het reguliere voortgezet onderwijs.

Examendossier en profielwerkstukken

Met het examendossier is nog nauwelijks ervaring. Hierin zullen alle examen-gegevens van leerlingen terug te vinden zijn. De vorm bepaalt de school zelf. Dit kunnen minimaal alleen de cijfers zijn en maximaal de cijfers met al het gemaakte werk (werkstukken, toetsen etcetera). Het profielwerkstuk biedt kansen om met andere vakken samen te werken. In de praktijk is samenwerking met een ander vak eerder uitzondering dan regel. Op een van de scholen staat het boek van Geert Mak *Hoe God verdween uit Jorwerd* model voor een onderzoek van de geschiedenis van het eigen dorp, waarbij de vakken geschiedenis en Nederlands samenwerken.

De middag werd afgesloten met een lezing door Elslien van Gils van het ROC-Utrecht over groepswerk, aansluitend bij de individuele leerstijlen van leerlingen. Deze methode is op de VAVO-afdeling van het ROC Utrecht sinds enige tijd schoolbreed ingevoerd.

Elslien gaf interessante tips voor zelfstandig werken in groepjes in de les.

De meeste scholen voor volwassenenonderwijs richten hun aandacht op examenklassen mavo, havo en vwo. Vaak zijn dit sprint- of spoedklassen. Lang niet iedere school heeft een aparte voor-examenklas.

Margriet Vencken, secretaris van de commissie bedankt Evelien van Gils voor haar bijdrage over het interactief leer-groepen systeem, aansluitend bij de individuele leerstijl van de leerling.

De urenroosterbedeling is verschillend. In het avondonderwijs volgen leerlingen over het algemeen minder lessen dan overdag. Binnen dit beperkte stramien moet de nieuwe wetgeving gestalte krijgen. Veelal nog met krimpende budgetten. Dat is niet gemakkelijk.

Op dit moment ziet het er naar uit dat in regionale VAVO-netwerken de invulling van tweede fase havo/vwo en nieuwe leer-wegen vmbo op vak-niveau aan de orde zal komen.

Als deze ontwikkeling zich voortzet wil de commissie graag een coördinerende en zo mogelijk informerende rol innemen. Op grond van bovengenoemde ontwikkelin-gen zullen wij proberen in te schatten wanneer een vervolgbijeenkomst zinvol is. Het lijkt ons een goed idee om over enige tijd de eerste ervaringen van colle-ga's met de tweede fase in het VAVO te horen. Mocht u vragen of voor ons allen relevant nieuws uit uw school of regio hebben, dan kunt u de commissie altijd benaderen. Binnenkort kan dat ook digitaal.

Tenslotte

De deelnemers brachten diverse soorten materiaal mee om uit te wisselen. De commissie heeft hieruit een selectie gemaakt voor een reader, die inmiddels naar de deelnemers is gestuurd. Een uitgebreidere verslaggeving van de brainstormmiddag staat in de reader. Uitgaande van de positieve reacties op de evaluatieformulieren kunnen we als com-missie met tevredenheid terugblikken op deze inspirerende middag.

Van de reader zijn nog enkele exemplaren over. Deze zijn te bestellen bij de secretaris van de commissie, Jorien Ruyters, Petrus Dondersstraat 54, 5614 AH Eindhoven, tel. 040-2126508. De reader kost f25,- incl. verzendkosten.

Tentoon- stellingszaal Universiteits- bibliotheek Amsterdam

Het Verheven en Verdorven Azië

In de bibliotheek van de UvA wordt tot 1 september een kleine tentoonstelling gehouden van dertig prenten uit het *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten. Het verslag van zijn reizen en verblijf in Azië verscheen voor het eerst in 1596. Dertig prenten eruit werden in 1604 apart uitge-bracht onder de titel *Iconus et Habitus Indorum*. Het zijn de oudste afbeeldingen van Aziaten, die in druk zijn verschenen.

Bij de prenten was commen-taar dat nu meer inzicht geeft in de opvattingen van de tijd dan dat het weergeeft hoe men er in Azië aan toe was. Prenten en commentaar zijn met vertaling en toelichtend artikel opnieuw uitgegeven. Vandaar deze tentoonstelling,

waarop u kunt zien welk beeld van deze verre landen men hier in het Noorden verspreid-de.

De toegang is gratis. Het boek is in de boekhandel verkrijgbaar. Ernst van den Boogaart, *Het verheven en verdorven Azië. Woord en beeld in het Itinerario en de Icones van Jan Huygen van Linschoten* (Het Spinhuis, Amsterdam 2000) rijk geïllustreerd, gebon-den, 118 blz., f49,50.

Universiteitsbibliotheek, Singel 435, Amsterdam. Open: maandag t/m vrijdag 11.00 - 17.00 uur.

Scheepvaart- museum Amsterdam

Venster op het Oosten. Een Nederlands gezant ziet Japan in verandering, 1850-1870

Een tweede tentoonstelling rond een boek is te zien in het Scheepvaartmuseum in

Amsterdam rond het Journaal van Dirk de Graeff van Polsbroek.

De koopman De Graeff was na de opening van de grenzen in 1853 Nederlands vertegen-woordiger in Japan. Daarvoor was hij al op Deshima en had hij de verplichte lange hofreis naar Tokyo gemaakt. Hij maakte vervolgens de roe-rige periode mee die volgde op de afgedwongen contacten met het Westen. Zijn foto's en *Journaal*, dagboek, laten een samenleving in verandering zien.

Natuurlijk is in dit museum veel meer te zien. Dit is een gelegenheidstentoonstelling in het kader van de herdenking van 400 jaar Nederland - Japan. Vergeet vooral het VOC-schip De Amsterdam niet!!!

Scheepvaartmuseum Amster-dam, Kattenburgerplein 1. Geopend: dinsdag t/m zondag van 10.00 - 17.00 uur.

De Burcht van Berlage

Van Burcht tot Beurs

Het Vakbondsmuseum in Amsterdam, gevestigd in een prachtig pand van Berlage, Henri Polaklaan 9, organiseert op zondag 3 september een excursie die in het teken staat van de architectuur van Berlage.

Er wordt begonnen in de Burcht, het voormalige hoofd-kwartier van de Algemeene Nederlandsche Diamant-bewerkerbond (ANDB), met een lezing door Manfred Bock, hoorleraar geschiedenis van de bouwkunde aan de UvA. Hierna volgt de lunch in het museumcafé. Vervolgens wan-del je via allerlei gebouwen van de architect naar de Beurs, Berlages kapitalistische bol-werk. Onderweg wordt het een en ander toegelicht. In de Beurs wordt de permanente tentoonstelling over Berlage bezocht en is er een rondlei-ding door het gebouw.

Het programma begint om 10.30 uur en duurt tot 16.00 uur. Prijs f50,-, over te maken naar giro 6255661 t.n.v.

Nationaal Vakbondsmuseum
o.v.v. excursie 'van Burcht
naar Beurs'.
Voor inlichtingen:
tel. 020-624 1166.

Diamantroute

Op zondag 10 september om
14.00 uur start een wandeling
die voert door de voormalige
joodse buurt met speciale aan-
dacht voor de diamantindus-
trie. Prijs f12,50. Reserveren
gewenst - zie het telefoon-
nummer hierboven.

Foto Monument 2000

Alledaagse dingen van nu vastgelegd op foto's

Twee jaar geleden vroegen wij
iedereen om op vrijdag 15 mei
1998 een brief te schrijven
over het doen, denken en voe-
len op die dag. Heel veel men-
sen deden dat. Inmiddels is
Brieven aan de Toekomst een
prachtig archief geworden
over het dagelijks leven anno
1998.

Na *Brieven aan de Toekomst*
willen wij dit keer iedereen
oproepen om in de laatste drie
maanden van dit jaar foto's te
maken over de dagelijkse din-
gen en zo mee te werken aan
FotoMonument 2000.

Volkscultuur wordt de cultuur
met een kleine 'c' genoemd,
want het gaat over alledaagse
dingen waarmee iedereen
dagelijks te maken heeft.
Kleine dingen als kleding, eten
en drinken, woninginrichting,
tanden poetsen, naar school
of werk gaan, omgaan met
anderen, horen allemaal bij de
cultuur van het dagelijks
leven. Het vertelt over hoe
mensen in een bepaalde tijd
leefden. Volkscultuur gaat niet
alleen over 'vroeger', maar
gaat ook over het dagelijks
leven 'nu'.
Als je onderzoek doet naar
facetten uit het dagelijks
leven, dan moet je heel erg
zoeken in archieven. Want de
gewone dagelijkse dingen wer-
den en worden niet opge-

schreven. Juist over dat gewo-
ne en alledaagse is maar wei-
nig overgeleverd.

Daarom vragen wij iedereen in
Nederland om in de laatste
drie maanden van dit jaar
samen met anderen in groep-
jes na te denken over een
onderwerp uit het dagelijks
leven en daar foto's van te
maken. Die foto's zullen wor-
den bewaard in een archief
voor later. Dan kunnen men-
sen in de toekomst zien hoe
wij geleefd hebben in het jaar
2000. Maar ook voor nu is het
interessant om te zien hoe het
dagelijks leven van gewone
mensen in Nederland er uit
ziet. Daarom zullen de foto's
op een grote tentoonstelling
in Zaanstad en in vele kleine
lokale en regionale tentoon-
stellingen te zien zijn en
wordt er van FotoMonument
2000 een boek uitgegeven.

Foto's zijn een unieke bron
Foto's zijn een ander soort
bron dan brieven. Als je in
jouw brief aan Brieven aan de
Toekomst geschreven hebt dat

je de afwas gedaan hebt, dat
het veel was en dat je er totaal
geen zin in had, dan kan de
lezer van nu dat beeld nog wel
voor ogen halen. Want ieder-
een weet nog hoe je met de
hand afwast. In de toekomst
zal het met de hand afwassen
helemaal verdwijnen. Ook
afspoelen voordat je het in de
afwasmachine zet gaat voorbij.
Daarom kunnen mensen later,
als je schrijft dat je de afwas
hebt gedaan, daar moeilijker
een beeld bij krijgen. Door het
maken van foto's kun je de
toekomst dat beeld wel geven.

Ook vertellen foto's een ander
verhaal dan brieven. Op een
foto zie je bijvoorbeeld hoe
veel borden en pannen er
afgewassen moeten worden en
hoe vies ze zijn. De mensen
die de foto's bekijken zien ook
bijvoorbeeld welk afwasmiddel
je gebruikt, hoe het afwasbor-
steltje er uit ziet en of je wel
of geen schort voor hebt.
Daarom is het goed om naast
een archief met brieven ook
een fotoarchief over het dage-
lijks leven te maken.

**Wil je meedoen dan kunt
je je opgeven bij het
Nederlands Centrum voor
Volkscultuur,
Lucasbolwerk 11, 3512 EH
Utrecht (tel. 030-2319997,
fax 030-2334047).
Er komt een uitgebreide
handleiding met richt-
lijnen**

Word lid van de VGN

**Discussieer mee op de
Website!**

**Doe goede ideeën op
in KLEIO!**

Ga mee met excursies!

**Kom naar de examen-
besprekingen!**

**Vergeet de didactiek-
conferentie niet!**

**Leer meer collega's
kennen.**

**Praten over je vak,
elkaar inspireren en
gezamenlijk klagen is
leuker!**

Ja, ik word lid van de VGN

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Soort Lidmaatschap

**Informatie over de soorten leden van de VGN en
de bijpassende hoogte van de contributie vind je
voor in het blad.**

**Stuur deze bon (of een kopie ervan) naar:
Administratie VGN, Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag**

Nascholingsdag voor geschiedenisleraren

In samenwerking met de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseert de Sectie Nascholing van het ICLON te Leiden op zaterdag 23 september 2000 een studiedag over

"Indonesië en Nederland 1602-1963: ontmoeting, verbintenis en scheiding"

Deze studiedag biedt u de gelegenheid om thuis te raken in het CE-onderwerp voor 2000 en 2001: 'Indonesië en Nederland: 400 jaar contact en beïnvloeding'. De plenaire lezingen plaatsen het onderwerp in de context van de tijd, terwijl in de workshops deskundige sprekers deelonderwerpen behandelen en concreet materiaal aanleveren voor de opzet van lesprogramma's.

De praktijkseminars bieden u de mogelijkheid om zelf met de eindexamenstof bezig te zijn. De kosten voor de studiedag bedragen f 145,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus.

Leden van de VGN krijgen f 10,- korting en betalen dus f 135,-. (Na 1 augustus 2000 zijn de kosten f 165,- en f 155,-)

Voorlopig programma:

- 9.30 - 10.00 Ontvangst, inschrijving & koffie
- 10.00 - 10.05 WELKOMSTWOORD door **prof.dr. J.Th.M. Bank** (Voorzitter van de Opleiding Geschiedenis, Universiteit Leiden)
- 10.05 - 10.20 **Dr. L.J. Touwen** (Universiteit Leiden)
'EEN SMAL PAD KAPPEN IN HET OERWOUT: OVER DE RODE DRAAD IN DE STOFOMSCHRIJVING'
- 10.20 - 11.00 **Dr. W. Manuhutu** (Moluks Historisch Museum)
'DE KOLONIALE RELATIE TUSSEN NEDERLAND EN INDONESIË EN DE NASLEEP DAARVAN'
- 11.00 - 11.30 Koffie
- 11.30 - 12.30 *KEUZELEZINGEN:*
Dr. F.S. Gaastra (Universiteit Leiden)
'DE VOC ALS KOLONIAAL BESTUURDER IN INDONESIË'
Dr. H.W. van den Doel (Universiteit Leiden)
'DE ONDERGANG VAN INDIË, 1942-1962'
Drs. J.L.M. Walhain (ICLON, Universiteit Leiden)
PRAKTIJKSEMINAR: 'KLANKBEELD INDONESIË – NEDERLAND IN MUZIEK, POEZIË EN BEELDVERHAAL'
- 12.30 - 13.30 Lunch
- 13.30 - 14.30 *KEUZELEZINGEN:*
Dr. J.Th. Lindblad (Universiteit Leiden)
'AFRONDING EN CONSOLIDATIE VAN HET NEDERLANDSE GEZAG NA 1870'
Dr. G.P.A. Termorshuizen (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde)
'HET ETHISCHE DENKEN EN VISIES OP DE INDONESIËR'
Drs. J.L.M. Walhain (ICLON, Universiteit Leiden)
PRAKTIJKSEMINAR: 'KLANKBEELD INDONESIË – NEDERLAND IN MUZIEK, POEZIË EN BEELDVERHAAL'
- 14.30 - 15.00 Thee
- 15.00 - 16.00 *SLOTLEZING*
Prof.dr.mr. C. Fasseur (Universiteit Leiden)
'TERUGBLIKKEN OP DE KOLONIALE TIJD'
- 16.00 - 16.30 Uitreiking der certificaten

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:

Mw. I.C. Leenstra, ICLON - Sectie Nascholing, Postbus 9555, 2300 RB Leiden

E-mail: leenstra@iclon.leidenuniv.nl

Opleiding Maatschappijgeschiedenis

Nascholingsdag 20 september 2000

De opleiding Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam organiseert woensdag 20 september 2000 een nascholingsdag over het nieuwe CE-onderwerp voor 2000/2001

Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding

Het programma biedt een inhoudelijke en didactische verdieping op de examenstof. Inhoudelijk komen zowel Nederlandse als Indonesische perspectieven aan bod. Didactisch wordt er ruimschoots aandacht besteed aan mogelijkheden van ICT gebruik.

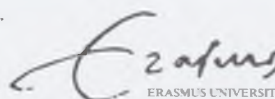
Programma

10.15 - 10.30 uur	ontvangst
10.30 - 11.00 uur	'Perspectieven op niet-westerse geschiedenis' door prof. dr. A. van Stipriaan
11.00 - 12.15 uur	'Indonesische reacties op de Nederlandse expansie' door dr. R. Raben (NIOD)
12.15 - 13.15 uur	lunch
13.15 - 14.45 uur	workshop 'Collectieve herinnering: betekenis kolonisatie hier en daar' met ICT toepassing, door dr. J. à Campo en drs. S. Scagliola
14.45 - 15.15 uur	pauze
15.15 - 16.15 uur	workshop 'Gebruik ICT voor Nederland-Indonesië' door dr. J. à Campo
16.15 uur	afsluiting

De kosten voor de nascholing bedragen fl. 125,- per persoon (incl. studiemateriaal, lunch, koffie/thee)

Meer informatie en inschrijfformulieren verkrijgbaar bij de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de EUR, mevr. drs. N. Dijkstra, Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.

Telefoon: 010 - 408 24 91, email: dijkstra@fhk.eur.nl

 ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

Lijst van VGN-commissies

• Onderwijs Advies Commissie (OAC)

Hanneke Tuithof, *voorzitter*,
Griftkade 12bisA, 3572 TZ Utrecht.
E-mail: H.Tuithof@ivlos.uu.nl
Paul van Leeuwen, *secretaris*,
Everdrift 4, 5431 LV Cuyk.
Tel. 0485-314598.
Diana Jansen, Mr. Tripkade 16,
3515 BC Utrecht. Tel. 030-272 1380.
Mirjam Beekmans, Sneeuwheide 23,
5704 HB Helmond. Tel. 0492-518 152.
Wiel Lenders, Emmalaan 5,
6571 AK Berg en Dal. Tel. 024-6844 168.
Maria Boersen, Anna Paulownalaan 5,
1412 AK Naarden. Tel. 035-6946 926.

• Didactiek- en activiteitencommissie

Louis Nolet, *secretaris*, Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. 024-3550749, fax 024-3449 794.
E-mail: Louis.Nolet@edu.han.nl
Will Bouwman, Kloosterstraat 47,
5708 GM Helmond. Tel. 0492-534709.
Tineke de Danschutter, Van Deyssellaan 40,
9721 WV Groningen. Tel. 050-5251 298.
Margreet Braams, Rubensstraat 37,
3817 EA Amersfoort. Tel. 033-461 5021.
Bernardine Beenackers-Heeren,
Adm. Helfrichstraat 10, 9801 EM Zuidhorn.
Tel. 0594-503365.

• Commissie Vrouwen- en Gendergeschiedenis

Marianne Zewald, *voorzitter*,
Vijverlaan 2, 2012 RC Haarlem.
Tel. 023-528 3325.
E-mail: Zewald@XS4all.nl
Mariëtte Matthijsen, *secretaris*,
Begijnepolderweg 18, 1383 AX Weesp.
Tel. 0294-484285.
E-mail: M.Matthijsen@altavista.net
Gerda Geerdink, *penningmeester*,
Van Oldenbarneveldtstraat 34,
6512 AX Nijmegen. Tel. 024-324 0054.
Fia Dieteren, Joris Ivenslaan 9,
1325 LV Almere. Tel. 036-535 4843.
Annemieke Windt, Prof. Eykmanlaan 29,
2035 XA Haarlem. Tel. 023-5331 485.
Nienke Landman, Elftkolk 4,
8017 NW Zwolle. Tel. 038-46000 39.

• Redactie Kleio

Jan van Oudheusden, *voorzitter*,
Massenetstraat 21, 5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416-337430.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl
Jos Trippenzee, *secretaris*,
Beltmolen 30, 3833 KM Leusden.
Tel/fax 033-494 1824.
Tineke Bogaerts-Stoopman, *eindredacteur*,
Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 030-688 3576, fax 030-688 8459.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl
Carla Van Boxtel, Evievelde 6,
5422 AK Gemert. Tel. 0492-361 136.
Huub Oattes, Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht. Tel. 0297-281197.
Hans Pols, Van Aerensenstraat 140,
2582 JT Den Haag. Tel. 070-3501 380.
Marijke Meuwissen, Simplonbaan 17,

3524 BG Utrecht. Tel. 030-2731 670.
Stefan Boom, Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum. Tel. 035-6948 742.
Cees Bol, Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek. Tel. 0346-565712.

• Commissie Volwasseneneducatie

Iet Attema, *voorzitter en penningmeester*,
Transvaalkade 29 II, 1092 JL Amsterdam.
Tel. 020-693 1572.
Margriet Vencken, *secretaris*,
Haareneweg 4A, 5061 VL Oisterwijk.
Tel. 013-528 4297.
Chris van Asperen, Pastoor Versteegstraat 7,
6687 AH Angeren. Tel. 026-325 8219.
Elselien van Gils, Nieuwendammerdijk 177,
1025 LH Amsterdam. Tel. 020-6323 927.
Jorien Ruyters, Petrus Dondersstraat 54,
5614 AH Eindhoven. Tel. 040-2126 508.
Constance Sciarone, Hooglanden 33,
9801 LA Zuidhorn. Tel. 0594-503 755.

• Commissie PaBo

Marjan de Groot, *voorzitter*,
Rompertdreef 26, 5233 EK Den Bosch.
Tel. 073-6420 692.
Hans Keissen, *secretaris*,
J. Calsstraat 25, 1067 WE Amsterdam.
Tel. 020-6146 734.
Theo Beker, Thesaurierweg 8,
6525 ES Nijmegen. Tel. 024-3555 224.
Marjolein du Jour, Dibbetsstraat 41,
2518 PN Den Haag. Tel. 070-3651 027.
Francien van der Meer, Grevelingen 90,
1826 AP Alkmaar. Tel. 072-5611 297.
Cees van der Kooij, De Hulst 53,
9301 PC Roden. Tel/fax 050-5018 947.
Gert Olthof, Persingensestraat 6,
6575 JB Persingen. Tel. 024-6843193.

• Commissie Havo/Vwo

Elise Storck, *voorzitter*,
Elzenbroek 25, 4822 XE Breda.
Tel/fax 076-542 0592.
E-mail: estorck@casema.net
Genio Ruesen, *secretaris*,
Zwaluw 12, 8103 AR Raalte.
Tel. 0572-357 388.
E-mail: e.ruesen@carmelcollegesalland.nl
Leo Dalhuisen, Kortenaerlaan 18,
2121 XK Bennebroek. Tel. 023-584 9441.
Peter Westerveld, Breehoven 7,
6721 SP Bennekom.
Tel. 0318-430350, fax 0318-430351.
Greetje de Vries, Winschoterdiep 155f,
9724 GR Groningen. Tel. 050-318 2317.

• Commissie Bavo/VMBO

Annet van Leersum-Jentink, *voorzitter*,
Fabiusstraat 18, 3248 AJ Melissant.
Tel. 0187-602792.
René Corbeij, *secretaris*,
Specht 19, 3766 WN Soest.
Tel. 035-6023 741.
E-mail: rcorbeij@casema.net
Harm van Dam, ...
Marie-Jes Boonekamp-Wingen,
Notgerusweg 23, 6212 BJ Maastricht.
Tel. 043-3211534.
Joost Dik, Buitenhof 10,

3353 HB Papendrecht. Tel. 078-6413 422.
Hans Werker, Nassaustraat 4,
2771 DV Boskoop. Tel. 0172-216313.
Theo Veldhuis, Schapendrift 61,
9411 BM Beilen. Tel. 0593-525630.

• Commissie Lerarenopleidingen

Marianne Zewald, *voorzitter*,
zie verder Cie. Vr en G.
Frits Rovers, *secretaris*,
Jacob Obrechtstraat 83, 1071 KK
Amsterdam. Tel. 020-6756 333.
Email: dfexs4all.nl
Thijs van Vugt, *penningmeester*, Akerweg 11,
6438 BS Oirsbeek. Tel. 046-442 4911.
Annette Wind, Gerard Reijntstraat 13,
2593 EA Den Haag. Tel. 070-347 8916.
Janneke Riksen, Linnaeuslaan 87,
3571 TV Utrecht. Tel. 030-273 0916.
Harry van Alphen, Pr. Bernhardstraat 11,
4101 HC Culemborg. Tel. 0345-516510.

• Intercommissie KNHG/VGN

Secretariaat, KNHG, Postbus 90406,
2905 LK Den Haag. Tel. 070-3140 363.
Fax 070-3140 637.
E-mail: knhg@knhg.nl

Jan van der Dussen, *voorzitter*,
Molenberglaan 81, 6416 EL Heerlen.
Tel. 045-571 0851.
Maria Grever, Instituut Geschiedenis en
Kunst KUN, Postbus 9103,
6500 HD Nijmegen. Tel. 024-3615761.
Jeroen Duindam, Kerkstraat 31,
6883 HR Velp. Tel. 026-363 6393.
Ineke Veldhuis-Meester,
zie verder bij VGN-bestuur voor in *Kleio*.
Huub Kurstjens, Nijenkamp 13,
6651 HG Druten. Tel. 0487-513119.
E-mail: huub.kurstjens@cito.nl
Sabine Te Rietstap, Zuster Meijboomstraat
177, 2331 PG Leiden. Tel. 072-532 1894.
E-mail: STEMERDI@worldonline.nl
Kees Bogaerts, Omloop West 9,
3402 XM IJsselstein. Tel. 030-688 3576.
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

• VGN-vertegenwoordiger in de Atlantische Onderwijscommissie

Harald Buskop, Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag. Tel/fax 070-364 8946.
E-mail: hbuskop@worldonline.nl

• VGN-ambassadeur buitenland

Hélène Budé-Janssens,
Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-327 7923.

Internetsite van de VGN:

<http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier vindt u de e-mailadressen van de commissieleden.

Wijzigingen in deze adreslijst doorgeven
aan de eindredacteur van *Kleio*, Tineke
Bogaerts (adres zie voor in *Kleio*).